

ÇARÇIRA

Kovara Çandeyî ya Giştî

Hejmar:2

Nîsan 1986

piştî 88 salan...

Naverok

Kurmanciya Bakur

Rojnamegeriya Kurdî li Kurdistanê Bakur û li Tirkîyê.....	1
Gergerînok an Siwarê bi tenê.....	12
Kurdîzade Ehmed Ramîzê Lîcî.....	19
Ji weşanên Hêviyê(1921): Hînkêrê Zîmanê Kurdî.....	23
Kosret Cemal.....	26

Kurmanciya Başûr

Rojnamey Kurdistan le çend dêrrêk da.....	52
Kurteyek le xebatî Ebdurrezaq Bedirxan.....	51
Baxçey Şafran.....	44
Ehmed Muxtar Caf û çîrokî meseley wijdan - II	42
Çîrokî jîmare.....	37
Koçî dwayî Hêmin.....	33
Kurd le serçawekanî Îtalya da.....	29

ÇARÇIRA

Nîsan 1986

Xwedî: PROJA KURDÎ, Risingeplan 3,
163 62 SPANGA

Biha: 15 kron e-*Ji bo derveyî Swêdê 6 DM.*

Abone: 80 kron e-32 DM.

Bankgiro: 468 - 1656

Berpirsiyar: Ferda TURAN

Redaksiyon: Cemşîd HEYDERÎ, Kemal
ELÎ, Malmîsanîj

Raxistin: Vezrîn

Xwendevanên hêja,

□□□Wekî ku tê zanîn yekemîn rojnama kurdî, Kurdistan, di 22'yê Nîsana 1898' an de derketibû. Ev hejmara Çarçira, di 88. saliya derketina yekemîn rojnama kurdî de derdikeve. Ji ber vêya em silav û hurmetên xwe pêşkêşî wan kesan dikin ku di derxistina rojname û kovarên kurdî de xebat kirine û di vî warî de te'ada û cefa dîtine.

□□□Di vê hejmara me de, bi kurmanciya bakur, nivîsek li ser rojnamegeriya Kurdistanê Bakur dest pê dike.

□□□Desteyê nivîskarên Çarçira sipasî wan organizasyon û kesan dike ku name ji me re şandine û piştgiriya xwe dane xuya kirin. Heya ji destê me bê emê bixebitin da ku Çarçirake baştir û xweştir derkeve.

□□□Çarçira ewê di her hejmara xwe de tablo û berhemên hunerî yên hunermendên Kurdan pêşkêşî xwendevanan bike. Em li hêviya alîkarî ya hunermend û xwendevanan in.

Bimînin di xweşiyê de...

ÇARÇIRA

ÇARÇIRA

Kulturtidskrift pa kurdîska

Ârgang 1

Nr 2 april 1986

Utgivare: Kurdîska projektet, Risingeplan 3, 163 62 SPANGA

Ansvarig Utgivare: Ferda TURAN

Redaktion: Cemşîd HEYDERÎ, Kemal ELÎ, Malmîsanîj.

ROJNAMEGERIYA KURDÎ

LÎ KURDISTANA BAKUR Û LÎ TIRKIYÊ

Rojnama pêşîn a Kurdî, KURDISTAN, 88 sal berê di 22 yê Nîsana 1898' an de li Qahîre derketibû. Van salên dawîn, li Kurdistanê Başûr (Kurdistanê Iraqê), her sal 22' yê Nisanê wek roja rojnamegeriya Kurdî tê pîroz kirin.

Em jibo bîranîna vê rojê, xebateke xwe ya li ser rojnamegeriya Kurdî ya Kurdistanê Bakur (Kurdistanê Tirkiyê) û Tirkiyê berpêş bikin. Di vê nivîsara xwe de, emê li ser rojname û kovarên Kurdî yên ku di nava 1908 û 1980' yî de derketine, bisekinin.

Mebesta me ya ji "kovar û rojnameyên Kurdî" ev e:

Ya pêşîn, kovar û rojnameyên ku bi Kurdî yan jî beşek jê bi Kurdî derketine, yanî yên ku di nava rûpelên xwe de cîh dane nivîsarên Kurdî jî.

Ya din jî, ew kovar û rojname ne ku ji alî kurdan, lê bi zimane-kî din hatine derxistin. Yanî yên ku ne bi Kurdî ne, lê li gor naveroka xwe bi piranî bi wê îddiyê derketine ku doza gelê Kurd û Kurdistanê dîkin, mafên netewî û demokratîk ên gelê Kurd yan jî serxwebûna wê dixwazin û diparêzin.

Li gel vana hin kovar û rojnameyên din jî hene, ku dor were ser wan, emê bi kurtî qala wan jî bikin.

Li vê derê, divê em derheqê van kovar û rojnameyan de çend

xusûsiyetan bidin zanîn:

Rojname û kovarên ku di vê navê (1908-1980) de derketine, li gor rêza xwe ya kronolojîk ev in:

1908: Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi*, İstanbul.

Şark ve Kürdistan, İstanbul.

1909: Peyman, Diyarbakır

1913: Rojî Kurd, İstanbul.

Yekbûn, İstanbul.

Hetawî Kurd, İstanbul.

1918: Jîn (kovar), İstanbul.

1919: Kurdistan, İstanbul.

Jîn (rojname), İstanbul

1927(?): Agrî, Agrî.

1948: Dicle Kaynağı, İstanbul.

1950: Şarkın Sesî, İstanbul.

1958: İleri Yurt, Diyarbakır.

1959: İrfan(dewra duvemin), Siwereg.

1962: Dicle - Fırat, İstanbul

1963: Deng, İstanbul.

Roja Newe, İstanbul.

Rêya Rast(derneket), İstanbul.

1965: Çıra, Xarpêt(Eleziz).

1966: Yeni Akış, Ankara.

Havar, Ankara.

1967: Çıkış, Ankara.

1968: Ezilenler, Der-sîm(Tunceli).

1969: Doğu, İstanbul.

Dengê Sêrek, İstanbul.

1969(?): Şêresuwar, Bayezîd(Doğubeyazit).

* Me navê rojname û kovaran wek navên wan ên eslî nivîsandin, lê emê bi Kurdî me'na wan jî binivîsin.

1970: DDKO Bülteni.

1974(?): Doğu Notları, İstanbul.

1975: Özgürlük Yolu, Ankara.
Heval/Yoldaş*.

1976: Xebat*.
Rizgarî, İstanbul.
Siirtte Son Söz, Sêrt(Siirt).

1977: Pêşeng bo Şoreş*.
Roja Welat, Ankara.

1978: Xebat ji bo Rizgariya Kurdistan*.
Dengê Kawa, Diyarbekir.
Devrimci Demokrat Gençlik, İstanbul.
Kava, İstanbul.
Yol-iş, Diyarbekir.

1979: Ala Rizgarî, İstanbul.
Bijî Şoreş
Jîna Nû, Wan.
Özgürlük, İzmir.
Têkoşîn, İstanbul.
Tîrêj, İzmir.
Sesleniş, Batman.
Beşiride Uyanış, Beşîrî.

1980: Demokratik Eğitime
Doğru, Bitlis.
Têkoşer*.

Rojname û kovarên ku me li jor navê wan nivîsiye, piraniya wan me bi xwe hemû an jî çend hejmarên wan dîtine. Qismek ji wan me bi xwe ne dîtine. Yên ku me nedîtine ev in:

Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi

Şark ve Kurdistan

Hetawî Kurd

Yekbûn

Jîn(rojname)

Agrî

İleri Yurt

Rêya Rast

Havar

Çıkiş

Ezilenler

Şêresuwar

Doğu Notları

Têkoşer

Me di derheqê van kovar û rojnaman de, ji hinek çavkaniyên nivîskî û ji hinek kesan me lûmat girtiye.

Ji bilî vana, hin rojname û kovar hene ku di hin çavkaniyan de cî digrin yan jî hinek kes qala wan dikin lê di derheqê wan de zanebûna me ya têkûz tune û em di şika hebûn û nebûna wan de na. Wekî van rojname û kovaran: **Kurd(1907), Kurdistan(1916, 1917-1918 ?), Jepîn(1918), Dengî Taze(1966 ?).**

Hin xusûsiyetên kovar û rojnameyên ku me di serî de li gel tarîxa derketina wan navê wan nivîsandibû hene ku balkêş in.

Gava ku mirov li grafîka derketina salên van kovar û rojnameyan dinîhêre, mirov dibîne ku ew jî li gor pêşveçûyîna tevgera netewî û demokratîk a Kurdî pêş de çûne an jî paş da mane. Ev pêşveçûyîna an jî daketin herweha bi rewşa Împeratoriya Osmanî, an jî ya Cumhuriyeta Tirkîyê ve jî girêdayî ye. Herçendî nisbî be jî carna, rewşek demokratîk(!) çêbûye û tesîr li ser weşanên Kurdî jî kiriye.

Di 1908' an de mirov dibîne

ku, piştî îlankirina Meşrûtiyetê, li Îstenbolê, Kurd jî dest bi derxistina rojname û kovarên Kurdî dikin û heyên 1914' an jî her didomînin.

Di dema Şerê Cîhanê yê pêşîn (1914-1918) de weşanên Kurdî disekinin, dernakevin. Di 1918' an de, bi taybetî jî piştî Mutarekeya Mondrosê ku di vê demê de hakimiyeta Tirkan qels dibe, Kurd dîsan dest bi derxistina weşanan dikin.

Piştî Tevgera Kemalîstan -ku di 1919' an de dest pê kiribû- Komara Tirkîyê hate dameziran-din. Serîhildanên Kurdistanê yê salên 1925, 1927-1930 û 1937-1938' an jî alî Kemalîstan ve bi hovîti û barbarî hatin pelçiqandin û Dewleta Tirk dest bi polîtîka înkâr û qirkirina gelê kurd kir. Ji ber vê yekê, di navbera salên 1920 û 1950 de, bêdengiyeke dirêj heye. Di nava van her du tarîxan de tu kovar yan rojnameyeke girîng derneketiye.

Li derveyî yek-du îstisnayan, ji bo salên 1950 ta 1960' î jî mirov dikare her vî tiştî bibêjê.

Bi guherîna qanûna esasîyê, piştî 1961' an, li Tirkîyê rewşeke demokratîk a îzafî peyda bû. Hin ronakbîr û welatparêzên Kurdan jî xwestin ji vê rewşê îstîfade bikin û di 1962' an de dest pêkirin çend rojname û kovar derxistin. Lê, di her derketina wan de, karbidestên şovenîstên Tirkan, pêşî li ber wan digirtin û ew didan rawestandîna, qedexa dikirin.

Di nava salên 1955 û 1975' an de hin kovar ji alî xwendekarên Kurdên ku li Anqerê(Ankara)

Ev kovar/rojname, bi nihênî(illegal) derketiye.

û li Îstenbolê di unîversîteyan de dixwendin, hatin derxistin. Lê evana, ne periyodîk bûn. Salê tenê hejmarek û li ser navê bajarekî Kurdistanê derdixûn. Bêguman, di van kovaran de, bi taybetî bîr û baweriya xortên unîversîte yê wê demê ber bi çavê. Dîsan, ji van kovaran di hinekan de, bi hindikahî be jî carna cîh didan şîr an jî nivîsarên Kurdî.

Jiber ku tarîxa derketina wan ji alî me de baş nedihat zanîn, di serî de me navê van kovaran hemû nenivîsî, Lê em li vê derê wek nimûne navê ji wan hinekan didin: **Henek**(1955?), **Dersim**(1955?), **Cûdî**(1956?), **Ceride-i Dersim**(1957?), **Ağrı Dağı**, **Uyanış**, **Diriliş**, **Gumgum**, **Mezra Botan**, **Havar**(1966), **Çıkış**(1967), **Dengê Sêrek**(1969), **Keko**(berî 1970).

Ji ber ku ev kovar bîrûbawerîya heymanekê û kesên wê heymanê berpêş dikan, emê qala wan jî bikin.

Herwekî tevgerên siyasî yê kurd, rojname û kovarên Kurdî jî, di nav salên 1974 û 1980 de ketibûn nav pêşdeçûnek berbiçav. Di nav van şeş salan de nêzî bîst rojname û kovarên Kurdî derketin. Lê, piştî îlona 1980' yî ku cunta faşist a generalan hat ser hukim, êdî hemû ev weşanên kurdî sekinîn, nema derketin. Îro, tenê çendek ji wan mane, ku ew jî êdî li derveyê welêt, li Ewropayê derdikevin.

Piraniya van rojname û kovaran siyasî ne. Ji wan hinek, li ba-

jarên mezin ên Tirkîyê wek Îstenbol, Anqere û İzmir'ê, hinek jî li Kurdistanê dihatin çapkirin. Bêguman yê ku li Îstenbol, Anqere û İzmir'ê dihatin çapkirin jî bi piranî li Kurdistanê belav dibûn.

Dîsan li Kurdistanê hin partiyên siyasî û rêxistinên jî organên xwe yê nihênî(illegal) bi şêveyekî teksîrî çap dikirin û bi dizî di nava endam û alîgir(terefdar)ên xwe de belav dikirin. Divê ev yek jî bête zanîn ku ew kovar û rojnameyên ku herçendî bi awayekî legal dihatin çapkirin jî, piştî belavbûyîne -carna bê ku belav bibin- dîsan bi piranî dihatin qedexekirin û berhev kirin. Hetta carna beriya ku bi awayekî resmî hatibin qedexekirin, polis li ku derê bidîtana, dest dida ser.

Bi taybetî, rojname û kovarên ku legal(eşkere) derdiketin, herçendî siyasî bûn jî, car-carna di nav rûpelên xwe de cîh didan nivîsên li ser edebiyat û sen'eta kurdî jî. Ji ber ku kovar û rojnameyên xwerû li ser edebiyat û sen'eta Kurdî çî bigre tunebûn; ev valahî, herçiqas bi kîl û kêmasî be jî bi vî hawî dihat dagirtin.

Ji van rojname û kovaran, hinekan cîh didan nivîsên bi Kurdî û Tirkî. Nivîsên bi Kurdî, bi tevayî bi zaravayê Kurmancî ne. Kovar û rojnameyên ku di dewra Împaratoriya Osmanî de derketine, ji wan di hinekan de nivîsên bi zaravayê Soranî-Mukrî jî hene. Yê ku di van salên paşîn de derketine, wan jî carna cîh dane nivîsarên bi zaravayê Dimilî(Zazakî). Herweha navê **Hetawî**

Kurd(1913) bi zaravayê Soranî û navê **Roja Newe**(1963) bi zaravayê Dimilî ye.

Hinek ji van rojname û kovarên Kurdî ku me bi kurtebirî qala wan kir, herçiqas navê wan bi Kurdî be jî nivîsên wan ne bi Kurdî bûn.

Bi qasî ku em dizanin ji van kovar û rojnameyan, heta nuka tenê kovara **Tîrêj**(1979) xwerû bi zimanê Kurdî (bi zaravên Kurmanjîya Bakur û Dimilî) derketiye.

Herçiqas kême be jî, carna grubên siyasî yê Tirkî jî di hin kovar û organên xwe de cîh dane nivîsên bi kurdî. Kovara **Heval/Yoldaş** ku organa illegal ya THKO(Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu: Ordiya Rizgarîxwaza Gel ya Tirkîyê) bû, bo vê yekê nimûneyek e.

Wek rojname **Îrfan**, li Kurdistanê, li piraniya bajar û qezeyan de gelek rojnameyên mehellî jî derdikevin. Evana bi hinek xûsîyetên xwe ve -bi taybetî bi naveroka xwe ve- ji wan rojname û kovarên din cihê ne. Çimkî ev rojname û kovarên mehellî, tenê di çarçeva qanûnên Dewleta Tirkîyê de derdikevin û ji qereqera netewî-kurdî jî dûr in. Tenê, gava ku tevgera netewî ya Kurdî geş dibe, wê gavê mirov dibîne ku ew jî di bin tesîra vê tevgerê de dimînin. Ev rojname û kovarên mehellî, bi serê xwe hêjayî lêkolînê ne. Bi taybetî, ji bo kesên ku bixwazin di vî warî de kar bikin, bi dengûbehsên xweyên rojane(aktuel) ve dewlemend in.

Ev rojname û kovarên mehellî, ji alî bîrûbaveriya siyasî ve cûrbecûr in. Di nav wan de rojname û kovarên kemalîstan, kevnepereştan, faşîstan û panîslamîstan jî hene. Mesela tenê li Diyarbekirê, ji 1868' an vir de bi qasî 30 rojname û kovarên mehellî derketine ku di nav wan de rojnamên Asûriyan û yên ku bi tîpên Ermenî çap bûne jî hene. Ji bo nimune em tenê navê rojname û kovarên ku li Diyarbekirê derketine, dinivîsin: **Diyarbakir** (Rojname resmî ya wîlayetê, 1869-1931). **Peyman** (1909), **Dicle** (1913), **Keykeb Medinho** (bi Asurî, bi Tirkî û Erebî-1910), **Şifuro** (bi Asurî û Tirkî-1913), **Küçük Mecmua** (1922), **Yeni Hilal** (1924), **Karacadağ** (1938-1950), **Kara Amid** (1953), **Halkın Dili** (1950), **İç-**

Oğuz (1950), **Yeni Şark, Demokrasiye Güven, Şark Postası, Sesleniş** (1953-1962), **Gökalp** (1954), **Gayret, Tarancı, Dicle Kaynağı, Talebe Mecmuası, Diyarbakır Kliniği, Dicle, Çizgi, Kelek** (1953), **Yeni Yurt, Mücadele, Şura-yı Ümmet, Diyarbakır** (1984).

Herweha li **Xarpêt** (Elazığ) ê ji 1883 vir de heyatî 1957, 13 rojname û kovarên mehellî derketine: **Mamuretülaziz** (1883-1884), **Şark** (1918), **Fırat** (1920), **Satvet-i Milliye û hvd...**

Bêguman di vê xebata xwe de em nikarin li ser evana hemuyan bisekinin.

Divê neyê ji bîr ve kirin ku ev rojname û kovar di bin şer-

tên zor û dijwar de hatine derxistin. **Karbidestên Dewleta Tirkîyê** bi hemû awayî, işkençe, zîlm û zordarî li ser xwedî, berpirsiyar û nivîskarên van rojname û kovaran dikir; heta li ser kesên ku ew belav dikirin û dixwendin jî ev te'da kêmbû. Loma jî, piraniya van rojname û kovaran ji çend hejmaran zêdetir derneketine.

Li jêr, emê li gor rêza derketina wan, li ser van rojname û kovaran bisekinin.

Dibe ku hin kovar û rojnameyên din jî derketibin ku haya me ji wan tune be. Ger rojname û kovarên weha hebin û xwendevan di vî warî de me agahdar bikin emê pê gelek kêfxweş bin.

1- KÜRD TEAVÜN VE TERAKKİ GAZETESİ

(Rojnama Alîkarî û pêşketina Kurd)

İstanbul, 1908

Hin Çavkaniyên Ewropî û hin nivîskarên Kurdan wek **Elaeddîn Secadî**¹, **Cemal Xeznedar**² û **Ebdulcebbar Muhemmed Cebbarî**³ dinivîsin ku di sala 1907' an de li Îstenbolê rojnameyek bi navê "**Kurd**" derketiye. Lê, -wek **Kemal Mezher Ehmed**⁴ jî nivîsiye- welê dixuye ku, ev her Kürd Teavün ve Terakki Gazetesî ye. Herweha rojname **Kurdistan** (1908) a ku **Zinar Sîlopî** dibeje ji alî **Mîrikatibîzade Cemîl û Kurdîzade Ehmed Ramiz** hatiye derxistin, dibe ku Kürd Teavün ve Terakki Gazetesî be⁵. Kürd Teavün ve Terakki Gazetesî, di 1908' an de bi Kurdî û Tirkî, li Îstenbolê derketiye.

کورد
تعاون و ترقی غازی

۱۳۲۶
چاپخانه و انتشارات
کوردیست

چاپخانه و انتشارات کوردیست، سیاسی، ادبی، اجتماعی غرض

مطابق

تاریخ انتشار: ۱۳۲۶ ساله اولی
کوردیست چاپخانه و انتشارات

Di hinek kitêban de fotokopiya qapaxa hejmara wê ya pêşîn ci digre. Li ser wê qapaxê tarîxa 1324 rûmî, 1326 hicrî(1908 mîladî) heye". Jê wusa tê fêm kirin ku organa weşanî ya Kürd Teavûn ve Terakkî Cemiyetî(Komela Alîkarî û Pêşketina Kurd) buye.

Di bin navê rojnamê de, bi Tirkî weha hatiye nivîsîn: "*Şimdilik haftada bir defa neşrolunacak dinî, ilmi, sıyasî, edebî, ictimai gazetedir.*" Yanî: "Nuka dê heftê carekê derkeve, rojnameyeke dînî, îlmî, siyasî, edebî, komelayetî ye." Di vê hejmarê de ev nivîs hene:

- 1- Nivîseke Tewfîqê Silêmaniyeyî
- 2- Beyannama Cemiyetê(?)
- 3- Nivîsek bi îmza E.E.

Ji bo baştir nasîna rojnamê, emê bi kurtebirî behsa hinek nivîskarên wê bikin:

Bediuzzeman Mela Seîdê Kurdî (1873-1960): Di pê re bi navê **Seîdê Nûrsî** hatiye naskirin. Bi qasê 130 kitêbên wî yên dînî hene (Risale-i Nur Külliyyatı). Damezraner(muessis) ê Nûrcîtiyê ye. Piştî serîhildana Şêx Seîd, surgun(nefy)ê Barla, Kastamonu, Emirdağ û Isparta' yê buye.

Tewfîqê Silêmaniyeyî (1867-1950): Bi navê **Hacî Tewfîq** jî tê naskirin. Şairekî Kurda yî bi nav û deng e ku di pêre ewê bi navê **Pîremêrd** were naskirin.

Seyîd Evdîlqadir (1851-1925): Serokekî kurda yî bi navûdeng bû, di dema Împeratoriya Osmanî de Serokê Şûra Dewlet(Şûra-yî Devlet) ê bû. Herweha Serokê **Kürt Teavûn ve Terakkî Cemiyetî**(1908) û **Kürdistan Tealî Cemiyetî** (Komela Bilindbûna Kurdistanê, 1918) bû. Di dema serîhildana Şêx Seîdê Pîran(1925) de hat îdam kirin.

- 4- Kurd û Kurdistan -**Îsmail Heqqî Babanzade**
- 5- (Nehatiye xwendin-N.M*)
- 6- Dahatuya (musteqbel) Eşîran **Ehmed Cemîlê Diyarbekirî**
- 7 **Nivîseka Fethiyê Silêmaniyeyî**
- 8- ...Erzuhalek -Serokê Cemiyetê **Seyid Evdîlqadir**.
- 9- ...Mêrxasiya Qewman -**Bedriyê Meletiyê**
- 10- Şîretên Kurdî -**Bedîuzzeman Mela Seîdê Kurdî**
- 11- Gotarên(?) Kurdî -**Seyyah Şewqî**
- 12- Şîrên Kurdî -**Tewfîqê Silêmaniyeyî**
- 13-
- 14- ...Têhrîm
- 15- (Nehatiye xwendin - N.M.)

Ehmed Cemîlê Diyarbekirî: Endamekî aktif ê Kürd Teavûn ve Terakkî Cemiyetî bû. Ev kes, dibe Mîrîkatibîzade **Ehmed Cemîl (Asena)** be ku li Diyarbekirê endamê cemiyetek îlegal(nihênî) bû. Berî 1908' an li Diyarbekirê, **Ziya Gökalp** û hin kesên din bi hev re, vê cemiyeta îlegal damezirandibûn.

Îsmail Heqqî Babanzade (1876-1913): Kurê Zihnî paşa ye. Li Universîteya Îstenbolê dersên huquqê dida. Di navbera 1908 û 1912' an de mebûsê Bexdadê û di kabîna Heqqî Paşa de vezîrê Mearîf ê Împeratoriya Osmanî bû. Di nava "Îttihad û Tereqqî" de roleke girîng dilîst. Di nivîsek xwe de ku di Kürd Teavûn ve Tereqqî Gazetesî de derket, dibêje: "*pêvîst e zarokên Kurdan bi zimanê bab û bapîrên xwe bixwînin.*"²⁰

Li gor hinek çavkaniyan "yê ku wê rojname derêxistiye" Tewfîqê Suleymaniyeyî ye. "Heşt rû-

* N.M: Notê me

pel derdiket û her rûpelek jî çar sutûn bû. Wê rojnamahan tenê neh meh derketiye.”

Li gor neqilkirina Celîlê Celîl, di hejmara 2’yan a rojnamê de bi navê ”çi ji bo Kurdan pêwîst e” gotarek heye. Li gor Sasuni, nivîskarê vê gotarê Seîdê

Kurdî ye¹⁰. Nivîskar, di gotara xwe de weha dibêje:

”Tenê du tişt enînivîsa Kurdistanê dikare biguherîne, yekîtiya netewî li gel hişyariya dinî û wê hişyariya ku di şaristaniyet, zanistî û huner de bê bişavtin.” Dîsa her di vê hejmarê de Seîdê Kurdî weha dibêje: ”ji bo azadbûna Kurdistan, pêwîstî bi damezrandina eskereki Kurdîyê mezin heye.”

”Wî nivîskarî di hejmara şeşan a rojnamê de gotarek din nivîsiye; ku dibêje: ..hewce ye bîrûbaueriya pêşketin û azadiyê li gel din bê pejirandin û bi wî awayî derkeve.”

Di hejmara diduyan de gotara ”Kurd û Kurdistan” heye. Di vê gotarê de nivîskar dibêje ”Hemû netewe mezin in; yên ku wan nîzim dîkin mirov in. Kurd ji her alî ve ji meqiyên girîng ên Dewleta Osmanî bêpar mane. 450 sal e ku Kurd li rojhilata Dewleta Osmanî wezîfe bi cî tinin û ji dil û can emniyet û heqê dewletê diparêzin”.

”Divê Netewê Kurd ê qehreman, di nav netewên girîng ên welatê Osmanî de ciye xwe bigre. Kurdan ev yeka heq kiriye û layiqê vî tiştî ne”¹¹.

”Di hejmara sêyem de Îsmail Heqqî Babanzadeyê nivîskar û xebatker, gotarek li ser qûnet û girîngiya xwendewarî nivîsiye. Di wê gotarê de ronî kiriye ku xwendewarî rolek çawa di xurtkirin û yekîtiya netewî de dilîze. Ewî gotarê bi vî awayî domandiye: ”Pêwîst e zarokên Kurdan bi zimanê bab û bapîrên xwe bixwînin.”

”Îsmail Heqqî Babanzade dozê ji gel kiriye ku tiştên veşartiyên bidev û çirokên Kurdan, bîn komkirin û bi zimanê Kurdî, dîroka Kurdî bê nivîsandin. Di vî warî de weha dibêje: ”Parastin û durustkirina zimanê edebî, rîya pêşketinê ji bo me vedike. Tenê xwendin û zanistî karê netewî diparêze. Kilîta zanînê zi-

man e. Her ew kilît dikare deriyê şaristaniyetê veke...ji bo cîanîna van wezîfan, ez berê xwe didim wan kesên zana û şareza û dozê li wan dikim, zûtirîn dest û zendên xwe bidin jor û bidine karkirinê.”

Sernivîsarên rojnamê, ”bang li gel dikirin, ji bo yekîti û biratiyê û sazkirina peywendiyên xurt di navbera netewên welat de.”¹²

Li gor prof. Tarîk Zafer Tunaya¹³, di hejmara 5’an ya vê rojnamê de ku di 20’ê Kanunî evvel 1324:1 909’ an de derketiye, serokê Kürd Teavûn ve Terakki Cemiyetî ya liqê Diyarbekirê Muftî Subhî Efendî bû. Herweha liqên Bedlîs û Mûsil’ê jî di 4’ê Kanunî evvel 1324 (17.12.1908)’ an de vebûne.

Her di vê hejmarê de rojname, gava behsa mebûsê Diyarbekirê, Arîf Efendî dike, dibêje: ”Mebusê me ku ji aliyê 55.000 hezar Kurd hatiye bi-jartin.”¹⁴

Di çavkaniyên din de jî hatiye nivîsin ku hejmara 9’an ya vê rojnamê di 17’ yê Kanunî sanî 1324,8 Muharrem 1327,1 909’ an de derketiye û di rûpelên 75-76’ an de jî gotereke Tirkî ya Huseyîn Paşazade Suleyman bi navê ”Kurd û Ermenî” (Kürdler ve Ermeniler) heye¹⁵.

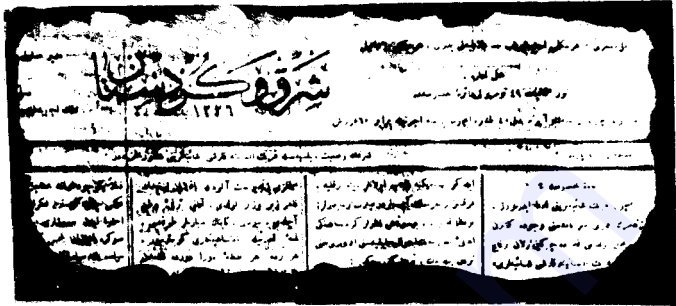
Li gor van çavkaniyan, welê tê fêm kirin ku di destpêkê de her hejmarekê vê rojnamê 8 rûpel in, lê di pê re, piştî hejmara 5’ an, rûpelên wê ji 8’ an zêdetir bûne.

no(hejmar)	tarixa derketinê
5	20 Kanunî ewvel 1324-1909
9	17 Kanunî sanî,8 Muharrem 1327,1 909

ŞARK VE KURDISTAN

(Rojhilat û Kurdistan)

İstanbul, 1908

Derheqê vê rojnamê de, di destê me de zanîn û agahdariyeke baş tune. Di vî warî de Dr. Celîlê Celîl weha dibêje: **"Revue du Monde Musulman** (Kovara Cîhana Musulmanî, sal:1959, no:1-2), **behsa rojnama Rohilat û Kurdistan** (Şark ve Kurdistan) **kiriye. Ehmed Şerîfê Hersekî, Bedriyê Meletiyê, Îsmailê Hersekî wê derxistine û zêdetir propaganda dinê îslamê kiriye û bi tu awayî peywendiya wê bi tevgera azadîxwaz a Kurd re tune buye.**"¹⁶

Dr. Hanioglu jî dibêje ku di hejmareke vê rojname ya 13 Têşrînî Sanî 1908 (25 Şevval 1326) an de, bi navê **"Kürdler Yine Muhtacdır"** (Kurd Dîsan Muhtac in) nivîseke **Bediuzzeman Seîdê Kurdî** heye. Dr. Hanioglu, derheqê birûbaweriya Bediuzzeman Seîdê Kurdî de jî debêje ku **"Şîretên wî yên ku li zana û şêxên Kurdistanê dikir û pesnên wî yên di derheqê fikira adem-i merkeziyet a Sebahaddîn Beg (Mebesta wî Prens Sabahaddîn e - N.M.) de, rûdanek etnikî ya veşartî berpêş dikin.**"¹⁷

3

PEYMAN

Diyarbekir, 1909

Wusa tê xuyakirin ku di dema Meşrûtiyeta duwem de alîgirên Komela Îttîhad û Tereqqî ya Diyarbekirê ev rojname derxistine. Ji bo me, bi taybetî hejmara 12' an ya vê rojnamê girîng e. Ji ber ku di vê hejmarê de nivîsek bi Kurdî heye. Vê nivîsa ku li jêrê em pêşberî we dikin, tê de durûtiya karbi-destên Îttîhad û Tereqqî ya wê demê xweş diyar e; ku çawa li hemberî Kurdan ketine fêlbazian.

Bi qasî ku em pê dizanin, li Kurdistanê, rojnama **Peyman**, rojnama pêşîn e ku cîh daye nivîsa Kurdî. Loma jî ev nivîs belgeyek tarîxî ye.

Hejmara pêşîn ya Peyman'ê di 5 Hezîran 1325/1909' an de derketiye¹⁸. Lî gor ku Prof. Hil-

mi Ziya Ülken dide diyarkirin, **Ziya Gökalp** bixwe nivîskarê wê yê sereke bû û wî (Ziya Gökalp), di vê rojnamê de li derveyî navê xwe yê rastîn, naznav (leqeb) ên wek **Vedat, Tefvîk Sedat û Mehmet Mehdi** jî bikar anîye. Dîsan li gor Hilmi Ziya Ülken, di hejmara 12' an ya Peymanê de, Ziya Gökalp nivîsek bi Tirkî û Kurdî, bi navê **"Suret-i Nutuk"** nivîsiye ku ev nivîs di 1909' an de, beriya çûyina wî ya Kongreya Îttîhad û Tereqqî ya li Selanîk' ê, nivîsa wî ya dawîn bû.

Wekî ku tê zanîn, demekê peywendiyên Ziya Gökalp bi welatparêzên Kurdan re gelek baş bûne û wî, wê demê, li ser ziman û rewşa civakî ya Kur-

dan jî hin xebat kiriye¹⁹. Lê, piştî vê kongreya 1909' an ya li Selanik'ê, êdî xwe nêzî îdeolojiya Turkîzm û Turanîzmê dike, her ku diçe zêdetir li ser mijul dibe, piştî wê êdî dibe îdeologê Turkîzm û Turanîzmê û heta mirina xwe her di vê riyê de xizmeta Dewleta Tirkîyê dike.

Hejmara 12 ya Peymanê ku me dîtiye û tiştên ku Hilmi Ziya Ülken dibêje, di hin nuqteyan de li hev nakin.

Di vê hejmarê de, ji bo wê nivîsara Kurdî, tê gotin ku ev nivîsar, xeberdana Yuzbaşî Mezher Efendî ye. Ji ber efûya giştî, wê demê 79 kes tên berdan û Yuzbaşî Mezher Efendî jî di dema berdana wan

de li ber Daîra Cendirmê ya Diyarbekirê, vê xeberdanê bi Tirkî dike. Her di eynî wext û cihê de Mîrîkatibîzade Şukrî jî Kurdiya vê xeberdanê dike.

Mîrîkatibîzade Şukrî, herweha xwedî îmtiyaz û mudirê mesul ê rojnamê ye. Lê li gor Hilmi Ziya Ülken, xwedî û mudirê wê Ziya Gökalp e. Di hejmara 12'an a ku me dîtiye de ne navê Ziya Gökalp ne jî naznavên wî yen ku Hilmi Ziya Ülken behs dike tunene. Lê çavkaniyeke din a Tirkan jî dibêje ku **"Di hejmara 12' an (ya Peymanê) de nutuqekî wî (mebest Ziya Gökalp e - N.M.) bi Kurdî derketiye"**²⁰.

PEYMAN

Rojnameyeke fikrî ya serbixwe ya Osmanî ye ku her heftê roja duşemiyê derdikeve

Sala pêşîn, 28 Şaban 1327/31 Ağustos 1325/1909, no:12

Xwedî îmtiyaz û mudirî mesul: **Mîrîkatibîzade Şukrî**

Sernivîskar: **E. Baqî**

Ciyê Çapê: **Diyarbakîr Vilayet Matbaası** (Çapxana Wîlayet a Diyarbakir)

rûpel: 3

Kurdiya wê nutuq a jorîn e ku ji bal xwedî îmtiyaz Şukrî Efendî hatiye xwendin (Vê nutuqê -bêl ku em têkilî zimanê wê bin- em bi herfên latînî pêşberî we dikin -N.M.).

Gelî Kurmanca, gelî bira!

Îro hun zanin çî rojê, îro roja efû ya padişah e. Îro îdrak... (kelîmeyek nehat xwendin-N.M.) *Roja ewha ne hatiye dîtin; qedrê vê rojê bizanin. Li wê(?) lazîm e hun bizanin çîra hun hebs bûne, jî we ra bidîm fehm kirin.*

Belê, axatî bê xwarîn nabe; xwarîn jî bê tirsandin û bê kuştin nabe, Meşrutîyet axatî betal kir, begîtî hilanî. Ji vir pê ve mîr û kizîr yek in. Axatî tune, 'eşîrtî tune, xêr xêr eşîrtî heye, feqet ne wek berê ye, niha her millet eşîrêkî ne. Em jî eşîra Osmanlî ne, êdî Millî, Silivî, Zirikî, Pencinârî, Reşkotî tune, tenê Osmanlî heye. Em hemî Osmanlî birayê hev in, hevalê hev in, Dokşûrî, Hewêrkî tune; Xelîl Begî, Îsa Begî²¹, Silêman Begî, Îsmail Begî²² tune; Çixsur, Şlbît(?) tune; tenê Osmanlî û Yûnan heye. Eşîra me Osmanlî ye. Eşîrê dina Mosqof, Îngilîz, Frenk dostê me ne. Alman, Nemse(Awusturya-N.M) Îtalya neyarê wan e. Eşîra me, milleta me berê qels bû, niha xurt e. Çîra? Çünke padişahê me berê qels bû, niha xurt e. Çîra? Çünke padişahê me berê Ebdulhemîd bû. Ebdulhemîd bêbext bû. Xaîn bû, zalim bû. Îro padişahê me Sultan Mehmed

Reşat Xan e. Bi dîn e, bi îman e; bi bext e, bi wicdan e. Ji 'edaletê hez dike, rastî ji rastî hez dike. Em eşîrekî mezin in. Musulman, File heçî bi dil û can Osmanlî bin ji eşîra me ne. Reîsê eşîra me Padîşahê me ye, ji xeynê wî reîs, mîr, axa tune. Heçî axatî, mezinayî dixwaze bira rastî bike, qencî bike. Min gotibû hinek ji bo axaler hatine girtin, belê werre ye. Çûnke axa nêçîrvan û sekman e, Nêçîrvan û sekman bê tajî nabe. Hinek tajî axa ne. Bi emrê axa mêr kuştine, dizî kirine, talan birine, ketine hepsê. Hinek ji qurbanê axa ne. Ji bo 'erdê xwe, ji bo malê xwe hatine girtin... (çend kelîme nehatine xwendin -N.M.). Axa naxwazîn ke kesek xwedî erd û milk be, xwedî rez û pez be. Dibêjin ku erd û milk tev de ji axa re ye. Loma mal û dewlet hemî gihîştîye wan.

Gelî pismama, gelî bira,

Erd ji bo rencberan e. Pez û rez ji bo gundiyan e. Heçî mîr û axa ye bira malê feqîra veqerîne. Ji îro pê ve hemî rencberî bikin, cot bikin, ji hev bigerin. Buxz û 'edawet mekin. Kar û emelê xwe bikin. Cot şuxlê pêxembera ye. Wek berê ji eskerîyê merevin. Eskerî ferîz-î cîhad e. Kurmanc ji eşîretî diçin şerr, dibêjin "mîrin heye, veger tunne". Ew ji bo şeytan e, lakin eskerî ji bo xwedê ye, ji bo hîfz û namûsa dîn û millet û weten e. Ji îro pê ve herçî pîrr mêr e pîrr xurt e bi dilekî xweş bi keyf bi best(?) here qîşleyê şerîf. Esker yan xazî yan şehîd e. Her du jî fezîletê mezin in. Li cem xwedê pîr meqbûl in. Qîşle wekî camî ye. Muharebe ne ciyê tîrsê ye. Xwedê heye xem tune ye. Vêrgû ne "derd û bela" ye. E'şar û qamçûr ne zulm û teda ye. Hemî zîkata şer'î ye, hemî ji bo mesarîfa dewlet û millet e. Li her gundekî medrese mekteb lazîm e. Mîrovê zana xurt e, mîrovê nezana qels e. Kesê xwenda ye, zana ye xwe nake musteheqê hebs û zîndana. Çiqas hebsî hene hemî cahil in, nezan in. Ji cahilî bê emrîya hukûmetê dikin. Kurmancî bê nivîsandin, xezetê kurdî bê teb kirin, bi zîmanê kurmancî îlm û me'rîfet bê elimandin²³ wê çaxê Kurmanc jî dewletî (dewlemend-N.M.) dibin, xurt dibin, eqil digrin, dizanin ku millet çi ye weten çi ye, wî fehm dikin ku eşîr weten û millet e. Em Osmanlî tev de yek eşîr in. Em hemî dostê hev in. Dijmînê me Yûnan e. Girît(giravek e li Behra Sipî-N.M.), perçekî ji wetenê me ye, wek perçekî ji canê me ye. Em hemî esker in. Kînga me bîxwazîn bi dil û can em bikêşin ser Yunan.

Gelî hevala, tev da guhdarî bikin:

Îro padîşah merhemet kir, hun efû kirin. Lakin hun xafil nebin. Ji bîr nekin ku ji îro pê ve 'efû tune. Cezayê qetlê serî jêkirin e. Deha fîrarî nemaye. Hukûmet xurt bûye. Hukûmet hişyar bûye. Hukûmet adil bûye. Ji vê pê ve zulm li feqîra nabe.

Bira padîşahê me sax be. Bira milletê me daim be. Bira hurriyeta me ebedî be. Bira Meşrûtiyeta me bê zewal be. Bira Cemîyeta Îttihad we Tereqqî qewata milletê me be, her zeman qaim be. Amin!

ROJÎ KURD

Istanbul, 1913

Ev kovar bi Kurdî û Tirkî derket. Beşê Kurdî bi-zaravên Kurmancî û Soranî ne. Xwedî îmtiyaz û mudure mesul: **Evdilkerimê Silêmaniyê** ye.

Di bin navê kovarê de bi tirkî weha hatiye nivîsîn: "*Nuka ji mehê carê derdikeve*." Li ser qapaxa hejmara pêşîn a kovarê rismê **Seleheddinê Eyubî**, li ser hejmara duduyan rismê **Kerîmxanê Zend** û li ser a sisêyan jî rismê **Huseyin Kenân Paşayê Bedirxanî** heye.

Hejmara pêşîn a kovarê li "Hukuk Matbaa-si" (*Çapxana Huquqê*), ya duduyan li "Matbaa-i İctihad", ya sisêyan jî li "Mahmûd Bey Matbaa-si" (*Çapxana Mahmûd Beg*) hatiye çapkirin. Ji van çapxaneyan "**Matbaa-i İctihad**" (*Çapxana İctihad*), çapxana **Dr. Abdullah Cevdet** e. Ji hejmarên yekem û duwem ên kovarê wusa tê fêmkirin ku peywendiyên navbera Abdullah Cevdet û nasyonalîstên Kurdan baş bûne.

Her sê hejmarên pêşîn ên kovara Rojî Kurd ji alî Cemal Xeznedar, li Bexdadê careke din hatine çapkirin. Li gor Cemal Xeznedar û hin nivîskarên din tenê 3 hejmarên vê kovarê derketine. Lê, Dr. Kemal Mezher Ehmed qala hejmara çaran jî dike û dinivîse ku tarîxa çapa hejmara çaran: 30 yê Agustos 1329/1919 ye.

Ev kovar, organa **Civata Telebeyên Kurdan-Hêvî** (*Kurd Talebe-i Hêvî Cemiyeti*) bû. Heçî Hêvî di 1912' an de li Îstebolê hatiye damezirandin.

Kovara Rojî Kurd, di dawiya 1913' an de hate girtin û piştî du meh û nîvan bi navê **Hetawî Kurd** dest bi weşanê kir.

Di hejmara pêşîn a Rojî Kurd de ev nivîsar hene:

Beşê Tirkî

- 1 Rê û Amanc - *Rojî Kurd*
- 2 Xitabek - *Dr. Abdullah Cevdet*
- 3 Civata Telebeyên Kurd û Xizmetên Kurdan ji bo Maqam-i Xilafetê - *Necmeddinê Kerkukî*
- 4 Derd û çare
- 5 Rojava û Rojhilat - *H.B. yê Xarpêtî*
- 6 Rewşa me ya civakî - *Necmeddinê Kerkukî*
- 7 Kurd û Qabiliyeta Şaristaniyetî - *Fexrî*
- 8 Kurtahiya Fikrê
- 9 Hêzên Giştî yên Hukumetê
- 10 Herfên Me û Hêskankirina Xwendinê - *Me-sudê Sileymaniyeyî*

Beşe Kurdî:

- 11 Tal û Şîrîn - *Evdilkerimê Sileymanîyeyî*
- 12 Mindal Bo Çi Zû Fêrî Xwendin Nabê - *Evdilkerimê Sileymanîyeyî*
- 13 Be Te'sîrî Maddî w Me'newî Îlm û Fen - *Evdilkerimê Sileymanîyeyî*
- 14 Cotkarî - *Necdetê Diyarbekirî*
- 15 Çîrok - *Fuad Temo*
- 16 Dema Kalê Me -Çaxa Me- Dema Tê
- 17 Dîwana Şairê Şehir Hezretî Nalî
- 18 Xwendin û Xebat - *Fazil Muxlisê Eşîra Millî(?)*

Dr. Abdulla Cewdet di van nivîsarên xwe de (*di kovara Rojî Kurd de*) rexne li elfabeya erebî digre û dibêje pêvîst e ku kurd elfabeya xwe biguherin, ji ber ku elfabe Erebi jibo zimanê Kurdî têr nake.

Li vê derê divê em vê yekê jî bibîr binin ku Abdullah Cewdet jî her di wê demê de (1913), li Îstenbolê kovara **Îctihad** derdixist. Di destpêkê de wî ev kovar di 1904' an de li Cenevrê derdixist, pişt re jî li Qahirê û li Îstenbolê. Di kovara Îctihadê de gelek nivîsarên li ser Kurd û Kurdistanê hene ku Abdullah Cewdet bi xwe nivîsiye. Her weha nivîsarên welatparêzê Kurd **Kamuran Bedirxan** jî di Îctihadê de hene.

Li derveyî Abdullah Cewdet, hin nivîskarên din jî di Rojî Kurd de qala pîrsa elfabê kirine, û di wê bir û baweriyê de bûne ku elfabeya 'Erebî jî bo zi-

manê kurdî têr nake. Jî wan yek Mesudê Silêmaniyeî ye.

Di vî warî de xebata **Salih Bedirxan** jî bala mirov dikşîne ku wî bi imza **M.S. Azîzî**, di wî warî de nivîsiye. Salih Bedirxan, di nivîsara xwe de dibêje 32 herfên ku di zimanê Osmanî de tîen bikaranîn, jibo zimanê Kurdî têr nakin. Salih Bedirxan 8 herfên nû li vê elfabê zêde dike û pêşniyarê ronakbîrên kurdan dike.

Dr. Celîlê Celîl, ji bo **Salih Bedirxan** weha dibêje: *"Di dawîya Çiriya Yekem, sala 1913' an de, ji-ber nivîsinên diji siyaseta dewletê, peyamnêrê kovare Salih Bedirxan hat girtin û hepiskirin. Rojnama Jamanak a Ermenîyan û rojnama Tercüman a Tirkiyê, vê xeberê belav kirine û weha gotine: Salih Bedirxan di kovara Rojî Kurd de gotarek diji kirdayetiye nivîsiye, jibo wê jî karbidestên eskerî lê geriyane û girtine xistine hepsê"*²⁴

Di hin hejmarên Rojî Kurd de bi vê elfabeya ku me li jorê qala wê kir, hin nivîsar hatine nivîsin, ev elfaba nû 40 herf bûn. (Binêre: Rojî Kurd, no:1, rûp.18; no:2, rûp. 12-13,17; no:3, rûp.32)

Li gor hin çavkaniyan jî *"Di vê navê re Kurdan, li Îstenbolê Komela Başkirin, Belavkirin û Hinkirina Alfabê damezrandin. Kar û barê vê Komele, çekirina alfabeke nû ya kurdî bû"*²⁵

Çar hejmarên Rojî Kurd derketine. Her hejmar wê 32 rûpel e. Tarîxa derketina wan weha ye:

No(hejmar) tarîxa derketinê

- 1..... 6 Hezîran 1329/14 Receb 1331/1913
- 2..... 6 Temmuz/14 Şaban 1331/1913
- 3 1 Ağustos 1329/11 Remezan 1331/1913
- 4 30 Ağustos 1329/1913

¹. Secadî, Elaeddîn; Mêjûy Edebî Kurdî. 1952. r:532

². Xeznedar, Cemal; Rûznamegerî der Kurdistan(Rahnumayê Jûrnalizmê Kordî: 1898-1973). çapa farisî. **Wergêr: Ehmed Şerîfî**, 1357 hîcîrî-şemsî/1978 mîladî. r:4

³. Cebbârî, Ebdulcebbâr Muhemmed; Mêjûy Rojnamegerî Kurdî. Sileymanî, 1970, r:147

⁴. Ehmed, Dr. Kemal Mezher; "Têgeyîştî Rastî" û Şwênî le Rojnamenûsî Kurdî da, le çapkirawekanî Korî Zanyarî Kurd. Bexdad, 1978. r:217

⁵. Silopî, Zinar; Doza Kurdistan: Stewr Basmevî. Beyrû(2). 1969. r:23, 164

⁶. Celîl. Dr. Celîlê; Jiyana Rewşenbîrî û siyasî ya Kurdan. Weşanên Jîna Nû, Stockholm. 1985. r:77

⁷. binêre: Kars, H. Zafer; Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu. İstanbul. 1984. r:47

....

*Divê, pel bileqe li daran
Qîrîn, ji kalanan derkeve
Û hêrs, li çargaviyê bide xarê
Bi vênî*

bi şênî

bi serûber.

Rojen BARNAS

peykerê ji peykerên Kosret Cemal

⁸ - Celîl, r:79

⁹ - Celîl, r:76-78.
Tewfîqê Silêmaniyeyî(Pîremêrd) jî dibêje ku wî rojnâme Kurd derxistîye.

¹⁰ - Sasunî, Garo; Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni Kürt ilişkileri(15.yy.' dan günümüze), çevirmenler: Bedros Zartaryan-Memo Yetkin, Orfeus Yayınevi, Stockholm, 1986, r:143

¹¹ - Sasunî, r:142-143

¹² - Celîl, r:79-80

¹³ - Tunaya, Tarık Zafer; Türkiye'de Siyasal Partiler, cilt:1, İstanbul, 1984, r:404

¹⁴ - Tunaya, r:408

¹⁵ - Hanioglu, Dr. M.Şükrü; Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul, 1981, r:318

¹⁶ - Celîl, r:78

¹⁷ - Hanioglu, r:315

¹⁸ - Ülken, Hilmi Ziya; Türkiye' de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken yayınları, 2.baskı, İstanbul, 1979, r:298

¹⁹ - Binêre: Silopî, r:24

²⁰ - Yurt Ansiklopedisi, cilt: 4, İstanbul, 1982, r:2334

²¹ - Ev navana navê eşîrên Kurda ne.

²² - Silêman Begî û Îsmail Begî: Du grûbên mezin ên eşîrên herêmê Gêl(Egil) û Pîran(Dicle)ê ne ku piraniya eşîrên vê herêmê di nav wan da ne.

²³ - Ev cumle, di beşa Tirkî ya nivîsarê de weha ne: "ji îro pê ve, bi Kurdî jî wê kitêb bêne nivîsandin, wê rojnamên bi kurdî jî bêne çap kirin. Di dibistanan de bi zimanê kurdî ilm û îrfan wê bête rêdan."

²⁴ - Celîl, r:96

²⁵ - Celîl, r:104

Gergerînok an Siwarê bi tenê II

Bavê Nazê

Siwaro xwe kişîşand ji êvarî heya beyanî, bê ku pêrgî insanekî le ser nigan bibîne.

Xweşikê jî sibehê bi lez û bez hat, ji bo ku Siwaro bibîne. Katê ku ew li ciyê wî nedît, Xweşikê ma heyirî... Lê heyra wê domnekir. Lewra awirên wê li pêlên xelkên ketin.. Ev pêlên, mîna pêlên lehiyê, berê xwe dabûn garsîna bajêr. Xweşikê li pey wan çû, bi hêviyekê, ku Siwaro di nav wan de bibîne. Ji rexekî din ve wê da du wan, dako nasbike, sedema civandin û tev li hev-bûna rûniştvanên bajarê wê çiyê.

Xweşikê qunaxek dirêj neçû, Siwarê xwe di nav wan de dît.. Hin negiha pêre bipeyive, wê dît çilo agir bi kinc û laşê xortekî dikeve... Dengê hinkan gihişt guhê wê. "Me bi çavên xwe dît dema xort xwest rabe ser xwe Dêw gulokek agir avêtê." Hinkên din digotin. "Na, xort bi xwe, xwe şewitand."

Xweşikê guh neda ne gotinên xelkê û ne Siwaro, lêbelê bi awirên xwe jê re got "min te dîtîyê niha rawiste, lê dure emê bi hev re bipeyivin."

Xortê agirpêketî hawildan dikir ku xwe ji agir xilaske. Geh wî xwe di erdê dida geh jî direviya. Ev rewşa ha pir domnekir lewra jî nişkave, di nava garsîna de ma rawistiyayî. Diyar bû ku bawerîya wî ji felatê nema hebû. Kesên li dora wî jî tu alîkarî pêre nedikirin. Bi vî hawayî di nav laşê xort de, serî jî agir re hate berdan. Lê tiştê xerîb ew bû, tevî ku xort bûbû gulokek agir her her wî bi payetî û şanazî li kesên dora xwe temaşê dikir. Lêbelê ew sekna wî dom nekir. Ji nişkave diranên wî qîç bûn, li nerîna pêşî merov di wî de dît ku ew dixwaze tiştêkî bêje, lê êşa şewatê rê nedidayê. Lê her wî çend gotinên xwe gotin; "Hun mişkin, hun pîrekin..." Paşî, erê deng jê dihat, lê nedihatîn famkirin. Di vir de ew mîna mar li hev geriya, ew û agir tev hev bûn. Her bi wir de diçû, rivîna agir geş dibû. Ew bi xwe bûbû jêdera gurîna şewatê û bi her hawayî ketibû nav lepê mirinê.... Di bihnika jiyana wî ya dawî de, merov xwe pêşîya nerînek hêdî hêdî ji filman didît. Te digo qey ew dîlanek bi qerebalix û sivik dike, yan jî dîlanek giran û bê deng dike. Lê vê bergehê jî dom nekir, lewra ew jî nişkave bi ser hev hat û bê deng hate xwar. Dure hindik hindik agir kêm bû heya vemirî û li şûna wî tenê komek arî ma.

"Jiyan di wî de nemaye, hun ban kê dikin.?" -Behlûl bi hêrz bankir.

Kesên li wira bûn, teriyên xwe xistin nav nigên xwe û li pey hev xwe kişîşandin.

‘‘Mişk jî qulê dertê, dema av tê ser.’’ -Behlûl dîsa hikmetek ji hikmetên xwe got.

-Şiyar be! -Vêga Xweşikê ji Siwaro re got.

-Biner çi li dora te diqewime, ma heya kengî tê madê xwe tirş biki? Ew mir û tu nikarî wî sax biki, weku tu nikarî ji xwe birevî... Erê tu nikarî xwe ji me veşêrî, çilo ‘‘niame’’ nikare bi veşartina serê xwe, gewdê xwe veşêre...

Siwaro serê xwe rakir, li Xweşikê nerî. Di vê nerînê de tiştek nedihat naskirin. Lê paşî rawistinek nedirêj mîna mar fişînî pêket, bi hêrz û xeyd got:

-Tu çi ji min dixwazî? Tê bi qedrê xwedê û pêxemberkî, tê dej min berdî. Tiştên ku min li bajarê we dît, têra min heya heya dike... Erê min dît, lêbelê bela xwedê pêş kesî neke. Nema bihawilîne, heger dinya xirabibe ez li bajarê we namînim... Ma ev bajare û xelkê wî insanin? Here bi riya xwe de ez naxwazim wek wan bim.

Xweşikê peyvên wî bi qerfayetî vegerand:

‘‘Ew ne insanin û ez naxwazim mîna wan bim.’’ Ma tu dixwazî mîna kê be? Bese serhişkî... Ma ya bo ne bi derewa xelk li ser serhişkiya we dipeyivin? De ka were em hinekî li bajêr bigerin, ma tê çi xwe bixesirî? Erê were em bigerin, ji bo ku ez hîn bêtir jiyana bajarê me bi te bidim nasîn...

Siwaro gotina wê birî û bi hêrz ji Xweşikê re got:

-Lanet li bajarê te bê!, Siwaro xwest bêje lanet li te bê, lê dengêkî di nava wî de rê neda axavtinek wiha, loma jî Siwaro peyva xwe dubare kir:

-Erê lanet li bajarê te bê... Ma çi fêda qesir û qunaxan wê hebe, dêmek emê jî wiha bibin. -Bi vê gotinê Siwaro destê xwe bi alî ariya kesê şewitî vekir: -Her emê wiha bibin, ji bo wilo divê em bi rûmetî û şanazî bimirin. -Bi şanazî bi rûmet.

Xweşikê dîsa gotinên Siwaro bi qerfayetî dubarekirin...

‘‘Nebe berx di nav guran de, lê bibe gur di nav berxan de.’’ Behlûl serpehatiya xwe got.

-Naxwe tu dibêje bi şanazî, bi rûmetî..Lo..lo Siwaro guhê xwe bide min û bibihîze ezê çi ji te re bêjim, bela tu xweş nasbikî, ku tu ne yê pêşiye û tu ne yê dawîye ku peyvên qelew dîkin û wê bikin. -Di vir de Xweşikê ji nişkave mîna serxweşa tewtîhî û bi hêl kenîya. Di nav kenê xwe de got: -Mirina bi rûmet meqseda te xwe kuştine?

Siwaro di devê wê de, lê vegerand:

-Na, min negot xwe kuştin, lê min got mirina bi rûmet û şanazî.

-Lê tu ji bîrnekî, tenê tirsonek xwe dikujin.

-Tirsonek? Nu û sed carî na, tirsonek nikare ne xwe bikuje û ne xwe bi kuştin bide. Tenê mêrxas karin vî tiştî bikin. -Bi vê peyvê Siwaro rabû ser xwe û berê xwe da Dêw.

-Kiro ehmeqo rûnê, na daqulbe û xwe bavêje ser kabokan. Xweşikê got û xwe da ber Siwaro, daku Dêw wî nebîne.

Di vir de herdu demekê man bêpêjin. Paşî Xweşikê bi nermî pêre axivî:

Bi ya min bike xwe bavêje ser kabokan... Nakeve serê mero, ku tu naxwazî li ser xortê şewitî tiştêkî ji xwe re nasbikî? Erê, birako nemîne ecêmayî, hinekî xwe ragir û ezê çiroka wîna ji te re bêjim, ezê ji te re bêjim, ji bo ku bibe ibret ji te re û mîna kesê wek te.

Paşî ku Siwaro hinekî sar bû, ji Xweşikê pirsî:

-Ma tu ji ku wî nasdikî?

-Ez hemû tiştî û hemû kesî li welatê xwe nas dikim... Tevî wiha jî ev tişt ne wiqasî giringe. -Xweşikê axivî û katê dît ku Siwaro bi temamefî haj bû ye, destê xwe avêt nav porê xwe, defterek ji nav derxist, da destê Siwaro û got: Bixwîn, dibe tiştê ku tu lê digêrî di nav ropelên wê de be. Wiha li min ner, min ev deftera ha ji ber Dêw veşartibû lewra min zanîbû rokê ji rojan xwediyê wê, wê xwe bikuje...

Siwaro defter ji destê Xweşikê girt, seraser jî dest bi xwendina wê kir. Awirên wî li ser rupelan cûn û hatin, wilo jî di navbera defterê û ariya kesê şewitî dinerî. Lêbelê gava wî li ciyê ku Xweşikê lê rawistya bû temaşekir, wî wê nedît. Loma jî ji bê neçarî dest bi xwendina defterê kir:

Bîranînên F. M. S. - Ev gotin û sê tîpên ha bi tîpên gird hatibûn nivîsandin. Siwaro naskir ku her tîpekî, tîpê pêşî ji navane, wî di ber xwe de, bi dengê bilind xwendina wan dubare kir. Paşî demekê ma rawistayî û di serê xwe de li navên ku bi van tîpan dest pêdikirin digeriya. Ew jî pir bûn. Ji bo wilo wî fam kir ku gera li navan bê fêde ye, weku bêfêde ye naskirina pîrsonê şewitî. Loma jî Siwaro rupelê yekemîn ji bîranînê vekir û dest bi xwendinê kir.

„Gelo çima min biryara nivîsandina bîranînên xwe stand? Bi rastî jî çima? Bi xwe ez ne melyonêrim, wilo jî ez ne serokekî siyasîme û ne nivîskarim. Heger wihaye min çima ev serêşîya ha ji xwe re çêkir?

Erê bi rastî jî, çima ev serêşîya han ji were çêdikim, dêmek tiştêk bi min ne tê berdan û ne tê girêdan? Dibe ku min ew nivîsandin ji ber ku dijîtiya di nava min de û xir û cira min bi min re hiştiye ez binivîsînim... Di nerîna min de bi vî hawayî, ezê karibim kîn û kerba dilê xwe deynim ser kaxeze... Erê ezê binivîsînim, heger ew xêzkên lapûşkên mirîşkan derkevin, an jî ew wek xalîçên hunermendan sipehî bin jî, ezê dîsa binivîsînim. Dibe ku bi vî hawayî merov dibe nivîskar, lêbelê tevî wiha jî wê bihna nivîskariyê ji min neyê. Lê her û her ezê binivîsînim. Di vir de neqeba herî dijwar, a ku dikeve pêşîya min eve: Gelo ezê li ser çî binivîsînim? Ezê dest bi kîjan pêlên jiyana xwe bikim? Ma ez ji zarokiya xwe dest pê bikim, an ji xortinaya xwe? Ya rastî hun bixwazin niha diware civandina bûyerên salan di çend rojand de, tevî ku berê roj bi roj min li ser xwe dinivîsand jî.

Tevî ku ez di rewşa ber mirinê de me, lê ezê xwe bidim ser hev, daku tiştêkî heja bi min re derkeve. Di vir de wê nedur be, ku kirasê bîranînên xwe bi pîna bidrûm, loma jî ewê rengorengo be. De ka em a bê derew ji hev re bêjin; pertel niha di nav lepê min de ye û ewê bi çî rengî derkeve, ez bi xwe nizanîm...

...Zaroktiya min...biçûkaniya min...mala minê çî biçûkanî bû!! Heya niha xweş tê bîra min ku zaroktiya min ne wek a kesî bû. Roja min xwe naskir û hey a niha min gotinek xweş ji bav û diya xwe nebihîst. Hîn ez giham ne giham çavên xwe vekim, bavê min ez xistim ber kar.

Ji ber ku ez ji mala dolmend bû bi zarokan û hejar bû bi halê xwe, divya bû min bi xwe nanê xwe derxista û yarmetî bi malê re bikra.

Xwezî we zanîba min çiqasî dixwest ez ne kurê malbata xwe ya feqîr bama! Ma gelo, wê hêvî di wî kesê ku ji malbata xwe şerm dike, wê hebe? Min ne bawere, weku wê baweriya min neyê jî bi wî kesê ku ji ber millet û netewa xwe fedî dike.

...Ez dibêjim, ku rawistina li ser zaroktiya min, wê nehewcîbe. Lewra zaroktî her dimîne zaroktî. Min jî mîna zarokên cîhanê, zêdî bêvila xwe nedidît. Dibe ku bi tişteki ez ne wek wan bûm; ew jî bi nehezkirina bav û diya xwe. Li ser wana kênek wiha bi min re çê bûbû, dihişt ku rûhê min ji wan here...Erê birakno nemînin seyre, min hej bav û diya xwe nedikir, lewra wan min hejar anîn ser rûyê erdê.

Di vir de pirsek tê kirin: kesê ku hez bav û diya xwe neke, ma wê karibe hez xelkên din bike? Bi xwe vêga min nizanîbû hez kirin çiyê. Ev kîna di dilê min de, di hate diyarkirin di çav û rûyê min de. Loma jî ji min re digotin: "Mad tirşo", yan "mad talo", li ser çavên min digotin; "çav haro".

Bi vî hawayî min jiyana xwe dom kir, heya ez bi ser nigan ketim û piştî ku ez ketim dibistanê. Bi xwe di dibistanê de kîna di dilê min de şax û bax dan. Li vira min di nava xwe de dikire hewar, katê çavên min li kincên zarokên dolmendan, yên paqij û nuh diketin. Li vira di "sefê" de agir bi nava min ket, dema min bi zimanekî din xwendina xwe dikir. Niha ji we dipirsim: Hun dikarin di nava xwe de bigrîn? Gelo hun karin di nava xwe de bankin? Gelo we carekê bankirina di nava xwe de bihîstîye? Dengê min bibihîzin; hawildan nekin ku hun qarîna nava xwe bibihîzin, lewra wê karibe wî dengî bibihîze tenê merovê mîna min...

Bi kurtî ev bû zaroktiya min. meselen min li ser birçîbûna xwe ji we re negot, weku min ji we re li ser barê giran ku zêdî taqeta min li min dikirin, jî negot...Erê zaroktiya min ev bû û ez bi firehî li ser narawistim.

Xortaniya min...dibe ku ez şaşim bi vî navî, lewra zaroktiya min şûna xortaniya min girtibû. Pêla bihara jiyana min bûbû destpêk û daviya temenê min...Bi xwe niha tiştê ku di vê qunaxê de tê bîra min, ezê ji we re bêjim. Wek niha xweş tê bîra min, hîç bi xweydana xwe min nema nan xwar. Ez li ser baca ku min ji dolmendan distend dijiyam. Ev jî destpêka pêxwasiya min bû.

Dibêjin, ku çi jiyana heye bi destpêk û dawîye. Dîroka gelan bi vî hawayî hatiye avekirin; ew jî bi serkewtin û daketine. Jiyana merovan jî wek xweristê ye; ew jî bi kaş û newale.. Di vir de dîroka mîletê min, tenê awirteye. Ji şikenandin, likumandin û ketinê pêve nîne. Gelê min tama serketinê nedîtiye û dibe nebîne...

De ka em dirêj nekin. Weku min ji we re got; jiyana ferda jî mîna ya gelane...Heger di jiyana xwe de hun di xaçirêkên bi stîrî û dirî derbas nebûne, bela xwelî li serê we be, eger na jî, dîsa bela xwelî li we be. Di jiyana xwe de bi xwe ez di du pêlên jiyana de derbas bû me. Pêlê yekem sedemê mana min li ser rûyê erdê bû, lewra bi herhawayî ez bi rastiya jiyana dihisiyam. Pêlê dudya jî... Merov we çi jê ye? Bi kurtî ev pêl ji hinka re gevizandin û vezilandine û ji hinin dire bilind bûn û serfiraziye. Hunê vê rastiye nasbikin, katê bîranînê min bê xwendin...

Pêlê yekem, an jî munetefê pêşî ji jiyana min. Hunê bawer bikin, eger ez ji we re bêjim, ku di vê pêlê de min xwe ji hemû kesan dolmentir û bextiyartir didît. Erê ezbenî ez bextiyar bûm lewra min xwe neskir... ez hatim guhertin. Girava guhertina min ev bû, ku hezkirin di dilê min de hate vejandin.. Belê hezkirin devê min neşetiye. Ev şînkaya nuh hişt pêwendiyên min bi awakî din bi xelkê re çê bibe. Gelî alemê çiqasî jiyan xweşe, eger em pêre xweş bin!

Di vî nişfî de, ez bi xwe dihisiam ku bask bi min şîn tîn. Bi wan, di xeyala xwe de bilind - bilind difiriyam...Vêga baweriya min bê sînor bi insan dihat. Heger ez bi gotinên xwe serê we neêşînim, ezê bêjim: di bin ala xwe ya nuh de, bi dil û can min xebata xwe kir. Min kar ji bo wê dikir, çimkî min bawerî pê tanî. Ji bo wilo jî ew di çavên min de roj bi roj mezintir dibû. Loma jî min hale û heybet li dora "xwedê" xwe yê nuh çêdikir. Ji ber wilo ew bûbû jêdera serfirazî û şanaziya min. Bi gotinên din xwînek nuh di laşê min geriya, bi saya wê, îrada min xurtir bûbû, loma jî bê tirs min karîbû berê xwe bida bahoz û pêlên jiyanê...

...Doh êvarî, na ya bi rastî nayê bîra min kengî bû.. Ne xeme emê bêjin berî demek ne dur. Min tiştêkî seyr di cîhana dîk û mirîşkan de dît. Min ji xwe re nasikir, katê mirîşk hêkê dike, dike qidqid û pêre dîk û mirîşkên din jî dikin qidqid. Gelo çi tiştê seyre di vir de heye? Tiştê xerîb eve, ku mirîşk ne wek insana bi çavnebarî li hev nerin.

Li min negrin, ez bi xwe dimînim ecêmayê, dema ez tiştê wiha di cîhana tîlûran de dibînim. Ne dure dibe sedema seyr bûna min nenasîya min bi jiyana mexlûqên xwedê yên dine. Bi xwe ez namînim ecêmayê çima pisîk, kuçik û çûçik zarokên xwe diparêzin. Lêbelê ez ji guh û çavên xwe bawer nakim, dema ez dibihîzim an dibînim ku mîletek li ber dij-min ji desthilanî dikeve. Ne tenê wiha, lê hîn xwe bêtir melûl dike û bi xwe toqa dîlîtiye dixê hustê xwe û dêla xwe di nav nigên xwe de li ber neyar dihejîne... Ma gelo ev mîletê ha xercê jiyanê ye?

Tiştêkî din dixwazim ji we re bêjim; heger yekî nasik hemû emrê xwe di taeta xwadakî bihurandinbe, paşî li ber mirinê nasdike, ku hatibû xapandin, gelo veger wê jêre hebe? Bi xwe di îslamê de dibe, ku merov li ber sikratê baweriya xwe bi xwedê û pêxemberê wî diyar bike, vêga dibe ku ew bê xefirandin. Erê ew ji gunehên xwe tê şûştin û riya bihustê li ber serbest dibe...Leyse ev tiştê ha li axretê dibe, lê li vê dinê, ku hineka destdirêja yî li bawerî û mafên te bikin, tu karî tede bibûhirî?

Bi xwe ez nikarim, lewra jî di jiyana xwe de ketim qunaxa dudya. Belê ez ketim pêlê dudya, çimkî min nikarîbû di bin ala hêla yekemîn de bidomanda. Seraser jî kesên ku mi misûlên xwe di wan de bi gewda dikirin, li ber çavên min bûn yacûc. Berê kêmasiyên wan veşartîbûn, lê niha daw li wan hat qulaptin û wek ew henin bi gemara xwe berçav-

bûn. Di nepaqîjiya xwe de pir qezûzî bûn. Loma dilê min ji wan xeliya û baweriya min bi wan şikest. Di vir de çilo min nikarîbû bi wan re bidomanda, wilo jî min nikarîbû baweriyê bi olek nuh bînim...Ji bo wilo ez ketim ezmek giyanî, ya ku min bi ezma nemirdî nav kiribû.

” Ji gulekê nabe bihar! ” -Behlûl serpêhatiya xwe got.

Wiha paşî xir û cira bi xwe re, ez ketim qunaxa dudya di jiyana xwe de. Di vê pelê de du rê li ber min vebûn: riya bêbaweriyê, yan jî riya xwe kuştinê. Min da ser riyekê ji vana û li ser riya ku min hîlbijart ezê ji we re bêjim...

” Ma di şevêk bahoz de, çi fêda car-carê heye! ” -Behlûl dîsa peyivî.

Di vir de ezê serpêhatiyek şoreşgîrî bi bîra we bînim. Erê çima hun bi gotina “serpêhatiyek şoreşgîrî” dimînin seyre? Tişteki seyre di vir de tune. Çawa serpêhatiyên gelîrî hene, wiha jî yên şoreşgîrî jî hene. Leyse, de ka em bibînin: ”Katê çînên bindest mîna berê naxwazin bijî û gava çînên zordest bi awayê berê serdariya xwe bikin; vêga agirê şoreşê pêwîste pêkeve...”. Li gora zanebûna min; ev hoyek ji hoyên raperînê ye.

Û peyvik din jî bi vê mebestê: ”Dema merov mîna berê nikare bijî û jiyana xwe ya ku, wê bê nikare biguhere, vêga divê ew xwe bikuje.” Wê xwe bikuje, eger naxwaze mîna tebayên bêhiş jiyana xwe bidomîne. Ev jî hoyek ji hoyên xwe kuştinê ye.

Li babetî min, bi xwe ez naxwazim mîna lahoran bijîm, loma jî ezê xwe bikujim. Erê sibehê ezê xwe dikujim. Bêgoman çend rojekî ezê bibim benîşt û têkevim devê runîştvanên bajêr. Dibe jî ku qal û qîl çend heftiyên dom bike. Wê hinek kes ji we, wiha bibêjin: ”Têne tirsonek ji cenga jiyana direvin û xwe bi xwe dikujin.” Dibe jî ku hinek bêjin: ”Me wî nas dikir û ev xercê wî ye.” Ne dure û hinin peyven din, ên valan wê bê gotin. Çi dibêjin bela bêjin, lewra ez zanim mîrxasên wan nikarin mîna min bikin, ma çilo bizdonekên wan, wê karibin bi xwe, xwe bikujin!?

...Sibehê ezê xwe bikujim, bê goman hunê bi hestên min, ên berî cûna nevegerê nehisin. Nedure ev rojnivîsên ha biçîkek ji wan hestên berî nebedî bûna min heya - heya ye. Loma ezê bi dilê xwe bêjim û binivîsînim, bê ku hesabê kesî bikim. Lewra bîstika ku ez tede me, bîstika şane û serbilindiyê. Erê bîstikek wiha ye, ku merov bê tîrs (ma ji mirnê wir de) kare bîr û baweriyên xwe derdbirîne. Ma hun bi destê xwene? Hun karin ya dilê xwe bê tîrs bêjin? Helbet wê bersiv bi na be. Ji bo wilo ez bi qama xwe ji we bilindtirim û ez di jiyana xwe de bextiyarim, tevî ku pir hindik ji temenê min re ma ye. Erê ez vê bîstika ha di jiyana xwe de, nadim bi deh salên jiyana we.

...Leyse, ezê nema serê we bêêşînim û niha ezê we bi bîranînên xwe yên herdu pêlên jiyana xwe bidim nasîn. Herweku di qunaxên nakokî de, hatiye nivîsandin, wê ne dur be, ku ji we re bê xwîya kirin; mîna rengevedayê diyardiyên civakî yên ku ez tê re derbas bûbûm. Ji bo wilo wê rojnivîsên min, wê bi tunekî bergehî be. Lê bêguman di navbêna van bergehên de pêwendî heye. Ez bi xwe wî tayê ku ji pînan merşekî çêdike dibînim. Eger hun vî tiştî nebînin, xem nîne, lewra nerîna wa li cem min bê qîmete û ji bo wiha ez destpêdikim:

Dumahîk heye

KURDÎZADE EHMED RAMÎZÊ LÎCÎ

”...Zulma zordaran nikare çavê me bitirsîne... Çawa ku ez hatim ciyê xweyê surgunê, vana xwestin bertîl bidin. Min got: Ez nikarim perên xefîyetiyê qebl bikim... Li vir ez bi firotina rojname û kitêban, bi desttengî debara xwe dikim...”

Kastamonu, 1912

Kurdîzade Ehmed Ramîz

Zanîna me ya li ser Ehmed Ramîz, zêdetir li ser jiyana wî ya di navbera 1900 û 1915'an de ye.

Di sala 1900'î de li Îstênbolê bi navê **Kurdistan Azm-î Kavî' Cemiyeti**, komeleyek ava bû. Bi qasê ku em dizanin, ev komele komela yekemîn a siyasi ya Kurdan bû.

Ehmed Ramîz jî beşdarê xebata vê komelê dibe û di nav vê de kar dike. Di 1904'an de îltîcayê Misrê dike, li wir jî wek nimunendeyekî vê komelê xebata xwe didomîne. Ji alîkî ve li Ezherê dixwîne, ji alîkî ve jî bi jonturkên wêderê re têkilî datîne û xebata siyasî dike. Ehmed Ramîz, heya dawiya jiyana xwe ji bo bi destxistina mafên Kurdan xebata xwe dimeşîne'.

Dema ku Kurdîzade Ehmed Ramîz li Misrê bû, li wêderê Mewlûda Kurmançî ya Melayê

Batê çap kir. Li ser qapaxa vê Mewlûdê weha dinivîse: "Nasîr (yê ku çapkiriye): Kurdîzade Ehmed Ramîz."

Ev Mewlûda ha di sala 1324'an de çap bûye. Ger ev tarîx hicrî be, li gor tarîxa mîladî dibe 1906.

Ehmed Ramîz, di rûpela dawî ya vê Mewlûdê de gazî Kurdan dike û bi Kurmançî weha dibêje:

"Paş hemd û senayê tam ji bo Xaliqê enam, selat û selam ser fexrê enam, digel enbiyayê e'zam we alî we eshabê wanê kîram bi ku, Xudê te'ala ji me re muyesser(hêsan-M.) kir neşra Mewlûdê Kurdî.

Ev car niyeta min ez kutub we resailê Kurdî teb' û neşr bikim. Rica min ev e ku herçî li cem wî kitabek Kurdî hebit, ji fezl û îhsana xwe, ya ji bo namûs û xeyreta qewmê xwe ji min ra bişînin

heta ku ez teb' bikim. Paşê digel nusxa wê, çend nusxeyê din ji jê re teqdim dikim."

UNWAN(ADRES-M.):

Kurdîzade Ehmed Ramîz

Bîrewaqî Sade'l-Ekraz

Bî'l- Ezher bi-MîSR

Herwekî xuya dike, Ehmed Ramîz ji bo çapkirina kitêb û broşurên Kurdî bi dil û can dixebite.

Gava ku ew vegeriya bû Îstênbolê, rewşenbîrên Kurdan, piştî îlan kirina Meşrûtiyetê, di 1908'an de li wir **Kurd Teavun ve Terakki Cemiyeti (Komela Hevkarî û Pêşketina Kurd)** ava kiribûn. Ehmed Ramîz Beg, yek ji serokên vê komelê bû'.

Her weha ew di 1910'an de li Îstênbolê beşdarê ava kirina **Kurd Neşr-î Maarif Cemiyeti (Komela Belavkirina Rew-**

şenbîrî ya Kurdî) dibe. Kor Sa-
dîyê Paluwî ku Tirkan di dema
serîhildana Sêx Seîd de, li Di-
yarbekirê dar da kirin, di îfada
xwe de di wî warî de dibêje
ku: "Di nav Kurd Neşr-î Maarîf
Cemiyetî de Seyid Ebdulqadir,
Ehmed Ramiz û Dr. Ebdullah
Cewdet hebûn."⁴

Li gor nîzamnîna vê kome-
lê, armanca wê ev bû:

**"Kurd ji hemû ewladên we-
lêt zêdetir ji nîmetên maarîf û
sanayîyê bêpar mane, divê ku
maarîf û sanayî bi awakî giştî
di nav wan de bê belav kirin."**

Madda diwemîn a vê nîzam-
namê jî ev bû:

**"Komele wê niha li Îsten-
bolê ji bo vekirina dibistana
zarokên Kurdan bixebite; ga-
va ku bi alîkariya kesên xwe-
dî hamîyyet û xeyret, rewşa
malî dest da, ewê gund û baja-
rên Kurdan û bi taybetî li nav
eşîret û qebîlên Kurdan yê
mezlum dibistanan ava bike,
vana zêde bike ku bi wî hawî
bikaribe nezanî ji holê rakê."**

Piştî avakirina Kurd Neşr-î
Maarîf Cemiyetî, rewşenbîrên
Kurdan bi xebateke hêja li Îs-
tenbolê dibistanekê vedikin. Li
gor hinek nivîskaran mudirê vê
dibistanê jî Ehmed Ramiz e⁵ û
ew bi mîrxasî û jîrekîya xwe ha-
tiye naskirin.

Ji aliyê din ve Ehmed Ramiz
çend kitêb jî nivîsiye. Zinar Sî-
lopî navê van kitêban dinivîse⁶:

1-Xetaya Selef û Xelef

**2-Îxtara Dicle û Firat yan jî
Gaziya Hawara Mabeynî**

Nehran.

**3-Paşvemana Kurdan yan
jî Kurdistan.**

**4-Hîmaye Kirina Maarîf
yan jî Hîmaye Nekirina
Maarîf.**

Ji derveyê vana, Ehmed Ra-
miz di 1330(1914-1915)'an de li
Îstenbolê kitêbek bi navê
Dîvançe-î Dehrî (Dîwana piçû-
ka Dehrî) çap kiriye. Li ser vê
kitêbê weha hatiye nivîsîn: "Na-
şîrî(yê ku çap kiriye): Kurdîza-
de Ehmed Ramiz"

Nivîskarê vê kitêbê Dehrî ye.
Dehrî naznav (leqeb)ê Huseyin
Kamî ye. Ew bi xwe şaîr û nivîs-
karekî Daxistanî bû. Di vê kitê-
bê de hinek menzume û nivîsên
wîyên din hene. Ji van nivîsan
tê fêhm kirin ku Huseyin Kamî,
di 1912'an de bi Partiya Hurri-
yet û Îtilaf re kar dike. Vê Parti-
yê, di wan salan de li hemberê
karbîdestên Îttihat û Tereqqî
muxafelet dikir. Herweha Eh-
med Ramiz jî li hemberê van
karbîdestên Turkperest û Tura-
nîyan dixebitî.

Dîsan ji nivîsên Huseyin Ka-
mî(Dehrî) tê fêhm kirin ku di wê
demê de, wî û Ehmed Ramiz bi
hev re di dibistana Rehber-î
Îttihad-î Osmanî de kar
dikirin.

Bendên jêrîn ku me ji
Dîvançe-î Dehrî wergerandine,
behsa mîrxasiya Ehmed Ra-
miz û tiştên ku ji ber naşîrî ya
Dîvançe-î Dehrî hatine serê wî
dikin. Dehrî, vê nivîsa xwe bi-
navê xwe yê rastîn ku Huseyin
Kamî ye, nivîsiye⁷.

EŞKERE BÛYINA RASTIYEKÊ

(Bersîva Rojnama

Alemdar'ê)

"Nivîskar beg..."

*Berî heft mehan, gava min
xwest ku ez Dîvançe-î Dehrî çap
bikim, fedakarê bi nav û deng
Kurdîzade Ehmed Ramiz Efen-
dî, muracaatê min kir û bixeter-
bûna vî karî ji min re îzeh kir. Lê
min bi xwe, ji bona mebesteke
taybetî dixwest Dîvançeyê çap
bikim..."*

*"Piştî ku Ehmed Ramiz me-
besta min fêhm kir, got ku: 'Ma-
dem wusa ye, ji bo ku karibim ji
welatê xwe re xizmetekî bikim,
ezê te ji nav vî karî derxim û ezê
naşîriya Dîvançe-î Dehrî bigrim
ser xwe. Ji ber ku hewcedariya
welat bi te heye."*

Piştî vî qerarî kitêbê tê çapki-
rin. Lê gava ku kitêbê hê di çap-
xanê de ye, polîs diavêje ser
çapxanê, dest dide ser kitêbê û
Huseyin Kamî digre dide Dî-
wana Herbê. Huseyin Kamî di
vî warî de weha dibêje:

*"Gava ku ez şandim Dîwana
Herbê, fedakarê qedirbilind
Kurdîzade Ehmed Ramiz Efen-
dî, berî min gîha wêderê û got ku
elaqa min bi Dîvançe re tune û
kitêbê ya wî ye. Bi wî hawî ez xe-
las kiribûm û xwe avêtibû nava
agirê."*

Piştî vê bûyerê jî hukûmet
Kurdîzade Ehmed Ramiz sur-
gunê (nefyê) Kastamonuyê⁸ di-
ke. Di dû re hukûmet dixwaze
dibistana Rehber-î Îttihad-î
Osmanî, ku me berê behs kiri-
bû, bigre.

Huseyin Kami nivîsa xwe di-
domîne:

"Hemşehriyên Kurdîzade, her dihatin Bebekê" yan jî li ber Köprüyê¹⁰ disekinîn, ez didîtîm û ji min alîkarî dixwestin da ku ez ji bo Kurdîzadeyê bêçare rêkî bibînim, wî bifilîtînim... Dawiya dawî jî min re hat gotin ku ez murracaatê Wezaretê Daxilî bikim. Min qala rewşa dibistanê, felaketa ku bi serê Kurdîzade ve hatibû û qala jî aliyê xefîyan (polîsan) ve taqîbbûyîna xwe dikir. Wan ez îxtar kirim da ku ez muracaatê Diwana Herbê bikim. Diwana Herbê jî got ku: 'Qeraran em didin lê efû kirin karê hukumetê ye' û ji min re gotin ku 'Muracaatê mudiriyeta polis bike.'

Dawiyê, bona çareserkirina van rezaletan sê pêşniyar anîn; jî min xwestin da ku di nava panz-deh rojan de ez bifîkirim û qerarê xwe bidim. Pêşniyara yekem: Divê min medhiyekê¹¹ wusa binivîsanda ku hukmê sê hîcviyeyên¹² min yê berê ku min li dijî Talat Begê¹³ nivîsandibûn, betal bike. A diduyan, divê min bi hawakî nivîsandî bi Qur'anê Kerîm û bi namûsa xwe sond bixwara ku ez êdî bi nesir yan jî bi nezm tu tişteki li dijî Îttihad û Tereqqî nanivîsînim. A sîsiyan, meaşê ku hukumetê bidana min, divê min qebûl bikira.

Bi van pêşniyaran ez mat mam... Êvarê bi rewşa nexweşiyê ez vegeryam Bebekê¹⁴. Min di koşka Talat Begê cîranê xwe de Nureddîn Begê qedirbilind ku mebusê kevn yê Siweregê bû, dît. Min jê rica kir da ku roja dinê em bi hev re herin ba Sadiq Begê serokê duwemîn yê Partiya Hur-

riyet û Îtilafê. Herçiqas bi wî re em çûn Nawendî Giştî (Merkez-i Umumi) jî, me Sadiq Beg nedît, ji ber ku ew çûbû dîtina merivekî xwe. Em mecbûr man ku heya roja dinê bipên. Çimkî min nikaribû heya êvarê bisekinim; ez di bin gef (tehdid) a kuştinê de bûm, diviya ku ez berê banga azana êvarê biçûma malê û derneketama..."

"Zordaran soz dabû ku, bi şertê qebûlkirina pêşniyareka wan, navê Kurdîzade Ehmed Ramiz jî bixin nav lista ew girti-yên ku biketana ber efûya giştî ya dehê Temmûzê. Ji ber vîya hemû hevalan jî min xwestin da ku ez di nava van sê mehan de wekî wan bikim.

Êdî me qerar dabû ku meaşê ku bidin min jî emê ji fedakarê qedirbilind Kurdîzade Ehmed Ramiz Efendî re bişînin da ku pê bikaribe debara xwe bike. Lê min bi tu hawî tehemmulê mese-la nivîsandina medhiye nedikir... Li ser vê yekê, me ev bûyerana hemû bi Kurdîzade Ehmed Ramiz dan zanîne. Ez li vira bersîva wî bê guherandin dinivîsim."

"Ya Hezretî Dehrî!

Min nama te girt. Bi selame-tiya we ez kêfxweş bûm. Zilma zordaran nikare çavê me bitirsîne. Tiştên ku zêdetir ez xemgîn kirim, di vê zivîstana xidar de girtina dibistanê û avêtina wê ya kuçeyê ye ku ew bi hawakî êşkere li ber çavên gel de dikarin vê gu-nehkariyê bikin.

Çawa ku ez hatim ciyê xweyê surgunê, vana xwestin bertil¹⁵ bidin. Min got: "Ez nikarim perên xefiyetiyê(casûsiyê) qebûl bi

kim." û bi jî rojnameyên Îstebol re şandina telgîrafan min wana protesto kirin. Li ser vê yekê, min jî we jî name girtin ku tê de we heq dida min. Li vir ez bi firotina rojname û kitêban, bi desttengî debara xwe dikim. Ev perana millet jî qirika xwe dibire û ji bo pêşdebirina rewşenbîrî dide. Divê ku hun vana nedin min, lê bidin ew dibistanê bêçare ku bê pere zarokên belengaz dide xwendin û hetta kincên wan jî çêdike. Ger hun van perên zarokên welêt dîsan bidin zarokên welêt, ev milletê mezin di rojên pêş de gava ev mesele êşkere bû û pêş de çû, wê qedrê we û min bigire. Ji bo me, xelata herî heja ev e. Ez ji Şewket Begê Bexdadî¹⁶ re û pehlîwanê me yê hemiyetperwer re silavan, jî hemû dostan re hurmet û dea dikim.

Kurdîzade Ehmed Ramiz

Huseyin Kami ji bona Talat Begê medhiyeke nivîsî. Lê, xwest medhiyeke weha binivîsîne da ku him medhiye be him hîcviye be. Yanî xwest bi navê pesindayîne, henekên xwe jî bi Talat Begê bike. Di dawiya vê medhiye-hîcviye ya xwe de, Huseyin Kami, bi vî hawî behsa Kurdîzade dike:

"...Asîfa lûtfuna mazhar ola Kürdizade Nefesi koktu onun eklederek sûm û basal."
(Ey wezîr, bira Kurdîzade ji lutfê te para xwe bigre.
-Çimkî-bi xwarîna sir û pîvazê, bihn ji nefesê wî tê.)

Huseyin Kami, di dawiya nivîsa xwe ya jorîn de dibêje ku: "Înqilaba nû, bi çepikan qedrê Kurdîzade girt."

Ji nivîsa Huseyin Kami tê fêr kirin ku Ehmed Ramiz, di dawiya 1911'an de hatiye girtin, surgun bûye û di dû re bi efûya giştî serbest bûye. Ev yeka ji xebereke rojname Tirkî, Takvim-i Vekayî jî tê fêr kirin. Bi qasê ku Tarîk Zafer Tunaya neqil dike, 130 surgun di 1912'an de, ji alî Hukumeta Ahmet Muhtar Paşa tîn efû kirin. Di nav vana de, em navê "Diyarbakirî Kitapçî Ahmet Ramiz (Ehmed Ramizê Diyarbakirî ku kitêban difroşe yan jî çap dike" jî dibînin¹⁷. Ji vê xeberê xûya dike ku Ehmed Ramiz, berî surgunbûyînê kitêb difirote yan jî çap dike. Ji xwe Zinar Silopî jî dinivîse ku Xelîl Xeyalîyê Motkî, Mîrîkatîbîzade Cemîlê Diyarbakirî û Kurdîzade Ehmed Ramiz çapxaneke ava kiribûn û ev çapxane girêdayîyê Kurd Teavun ve Terakî Cemiyetî (*Komela Alîkarî û Pêşketina Kurd*) bû¹⁸. Dibe ku tîkiliya vê çapxanê û **Matbaa-i Amedî** (*Çapxana Amedî*) hebe. Tiştê ku di vî warî de

em dizanin ev e ku him nîzama nameya Kurd Neşr-i Maarîf Cemiyetî (1910), him jî Divançe-i Dehrî (1914-1915), di Matbaa-i Amedî de çap bûne. Di 1924'an de kitêbeke Gustave Le Bonn ku Ebdullah Cewdet wergerandibû Tirkî jî di **Amedî Matbaasî** (*Çapxana Amedî*) de çap bûye. Wekî ku tê zanîn Amed, navê kevn yê Diyarbakir e.

Tiştê dinê ku bala meriv dikeşîne Dibistana Rehberî İttihadî Osmanî ye. Gelo tîkiliya vê dibistanê bi dibistana Kurdî ku li Îstebolê hatibû vekirin re heye? Di vê babetê de di destê me de belge tune. Lê hinek nivîskar dibêjin ku navê vê dibistanê Kurdan "Dibistana Meşrûtiyetê" bû¹⁹.

Kitêbek din ku Ehmed Ramiz di 1330 (1914-1915)'an de çap kiriye, kitêba **Dr. Şerafeddin Maxmûmî** (*Mağmumi*) ya bi navê **Hakikat-i Hal** e. Ev kitêb, berê jî di 1897'an de, li

Parisê çap bûbû. Nivîskarê vê kitêbê, Dr. Şerafeddin Maxmûmî (1870-1927), jonturkekî ye û bi eslê xwe Erebe. Ji ber tîkiliyên wî yên bi İttihad û Tereqqî ve, 1897'an de wî girtibûn û surgun kiribûn. Piştî demekî, li dijî panosmanîzmê derket û di nava gruba Mizancı Murat de ciyê xwe girt. Divê em bi bîra xwendevan xîn ku Mizancı Murat jî ji Daxistanê ye û Huseyin Kami di kitêba xwe de bi hawakî erînî (pozitif) behsa wî dike. Li gor van melumatan meriv dikare bêje ku di wê demê de tîkiliyên Ehmed Ramiz jî bi vê grûbê re hebûn.

Zinar Silopî, dinivîse ku Ehmed Ramiz berê wefatkirina xwe li Şamê jiyaye, li wir çûye rehmet û li wir, li Taxa Kurdan hatiye definkirin.

Mixabin, ji derveyî vana em tiştê derheqê Kurdîzade Ehmed Ramiz de nizanin²⁰.

□

¹ 'azm: di Osmanî de bi me'na mebest, niyet, qest û qerarê de ye.
qewî: bi hêz, bi quwwet

² Silopî, Zinar; *Doza Kurdistan*, Stewr Basimevî, Beyrut (?), 1969, r: 25-26

³ Yê ku ji El-Teaxîf, no: 10, Tîrmeh 1967 neql dike: **Dr. Celîlê Celîl**, Jiyana Rewşenbîrî û Sîyasî ya Kurdan (*Di dawîya sed sala 19'a û des pêka sed sala 20'a de*), **wergêr: Elîşêr**, Weşanên Jî-nan Nû, Stockholm, 1985, r:74

⁴ Vakîf (gazetesi), İstanbul, 15-5-1925, r:1
Tarîk Zafer Tunaya dinivîse ku, Kürd Neşr-i Maarîf Cemiyetî di 1919' an de ava buye û Kurdîzade Ehmed Ramiz û Dr. Ebdullah Cewdet ji damezranerên wê ne. Lê nîzama ma Kürd Neşr-i Maarîf Cemiyetî ya ku di destê me de ye, 1326/1910-1911' an de çap buye.

⁵ Silopî, r:26

⁶ Silopî, r:26

⁷ binêre: *Divançe-i Dehrî*, nasîrî: *Kurdîzade Ahmed Ramiz*, îkinci tabî, Çağaloğlu da Matbaa-i Amedî, İstanbul, 1330 (1914-1915),

r:125-140.

⁸ **Kastamonu**: Li rojava-bakurê Tirkîyê bajarek e.

⁹ **Bebek**: Li Îstebolê taxek e.

¹⁰ **Köprü**: Li Îstebolê pîrek e.

¹¹ **Medhiye**: Menzûmeya pesindayînê.

¹² **Hicviye**: Menzûmeya ku bona henekê xwe bi yekî kirinê te nivîsîn.

¹³ **Talat Beg**: Wezîrê hukumeta İttihad û Tereqqî bû.

¹⁴ Wusa xuya ye ku mala nivîskar Huseyin Kami li Bebekê bû.

¹⁵ Di vir de kelmeyek baş nehatiye fêmkirin.

¹⁶ **Şewket Beg**: Terefîdarekî Partiya Hurriyet û İtilafê bû.

¹⁷ binêre: *Tarîk Zafer Tunaya*, Tirkîyê'de Sîyasal Partîler, cilt:1, İstanbul, 1984, r:307.

¹⁸ Silopî, r:23.

¹⁹ **Dr. Celîlê Celîl**, r:88.

²⁰ Derheqê li Şamê mayîna Ehmed Ramiz û li wir defnbûyîna wî, me xwest ku ji nivîskarê tîkoşer Osman Sebrî û Nureddîn Zaza bipirsîn. Bi vî mebestî me ji herduyan re name şandibû. Herdu nivîskaran, di bersivên xwe de nivîsandibûn ku haya wan ji Ehmed Ramiz û mayîna wî ya li Sûriyê tune. Kek Osman Sebrî di nameya xwe de weha dibêje:

"...Nameya te gîha destê min, gelek mixabin ku dê nikaribin bi kêrî te bêm... Ma tu bawer diki ku ev cara pêşîna ku navê Ahmed Ramiz ji te dibihîsim. Ev camêr nehatiye Sûriyê, heke hatibûna min dê binasiya. Ez di dawîya sala 1929'an de hatime Sûriyê û derbazî Xoybûnê bûme û te da xebitîme, lê min ev nav nebihîstîye... Lê gelek fîhete ku em tiştê li ser jîn xebatî wan nizamibîn. Sûcê vê yeka han vedigere ser kesên ku digel wan hevalî kiribûn û ji me ra bi ser û ber negotibîn. Ma ne bi sedan kêmasî û çamebariyên holê bûn ku berê min guhaste şerrê borjuwazîyên Kurd?..."

Şam, 11-2-1985
Osman Sebrî

ji weşanên Hêviyê (1921):

HÎNKERÊ ZÎMANÊ KURDÎ

Ev kitêb, alîkî de kêmasiyeke me ya îroyîn jî nîşanê me dide. Bi taybetî kêmasiya me Kurdên Kurdistanê Bakur. Gelo ji 1921' an vir de, ka me çiqas kitêbên Kurdî amade kirine? Ji bo hînkirina Kurdî, bi destê rêxistineke xwendekarên Kurd û qe nebe bi du zaravan?

Berî şêst û pênc salan, li Îstebolê, komeleyek bi navê Civata Talebey Kurdan - **Hêvî** (*Kurd Talebe-i Hêvî Cemiyeti*), bi navê **Hînkêrê Zîmanê Kurdî** (*Rehberê Zîmanê her du Kurdî: Kurmancî, Babanî*) kitêbeke weşandiye. Ev kitêba yekemîn a Hêvî' yê bû.

Herçî civata Talebey Kurdan - Hêvî bi xwe, ji aliyê xwendekarên Kurdan li Îstebolê, di 27.7.1912' an de ava bûye. Herçiqas hinek nivîskar dinivîsin ku ev komele di 1910' an de ava bûye jî ev yeka ne rast e. Çimkî di kitêba **Hînkêrê Zîmanê Kurdî** de, di 1921' an de hatiye nivîsîn ku Hêvî, berî neh salan dest bi xebatê kiriye. Ji aliyê din hinek çavkaniyên Tirkên jî dinivîsin ku Hêvî, bi awakî xeyrî resmî di 1908' an de dest bi xebatê kiriye.¹

Li gor hinek çavkaniyan, Komela Hêviyê jî bo Kurdistanê hinek reform dixwestin. Mesela, îddîa Dr. M. Şükrü Sekban jî ew e ku Hêvî, doza serxwebû-

na Kurdistanê û ji împaratoriya Osmanî cihê bûnê nekiriye.²

Digel viya di sala 1912' an de xebata nasyonalistên Kurdan geş bûbû. Bi taybetî xebata xwendekarên Kurdan li Îstebolê xwe baş nîşan dide. Di meha Gulana vê salê de "hinek têkoşerên Kurdan li Îstebolê, bangeke yekîtiyê belav kirin. Ewan ji nûnerên hemû komele, rêxistin û kesên Kurdan doz dikirin ku hevkarî û yekgirtina hêzên xwe kom bikin. Nûneran daxwaza biryara damezrandina partiyek yekgirtî kiribû ku ew bikare bibe çaresera armanc û rêbera netewa Kurd."³

Dîsan di 1912' an de li Îstebolê komeleyek bi navê **Kurdistan Muhîbleri Cemiyeti** (*Komela Dostên Kurdistanê*) ava bûye. Tê zanîn ku Kurdên wekî M. Nûrî Dersîmî, bi bizavî di vê komelê de kar kirine.⁴

Her di sala 1912' an de, li Erzurumê jî bi navê Îrşad, rexistînek illegal hebû.⁵

Lê xebata herî xurt, ya Hêvi-

yê bû. Şax (şube) ên vê komelê, li derveyê Îstebolê jî hebûn. Mesela Teyyib Elîyê Darahên-yî, li Erzurumê jî bo avakirina Komela Hêviyê xebat dike. Di sala 1913' an de jî şaxekî Hêviyê, li Lozanê, bajarê Îsvîçrê vedibe.⁶

Digel xebata xwe ya din, Hêviyê, di 1913' an de Kovarên Rojî Kurd, Hetawî Kurd û Yekbûn jî derxistibûn.⁷

"Ji ber sebebên êrişên terorî û hovîti ku di destpêka şerê cihanê ê yekem de dihatin ser komelê, ewê di wê navê re bizava xwe hinek da sekinandin. Arşîvên ku di destên komelê de hebûn jî, ewan dabûne Ebdulêzîz Baban ku bi-parêze."⁸

Li gor hinek çavkaniyan, Komela Hêvî, di 1918' an de bi navê **Partiya Millî ya Kurd**, jî nû ve dest bi xebatê kir û dû re navê wê bû **Komîta Îstiqlal** (Serxebûn) ê.⁹

"Piştî şerê cihanê ê yekem, komel bi serokatîya **Asîf Bedîrxan**, dest bi xebatê kiriye. **Ekrîm Cemîl Paşa** sero-

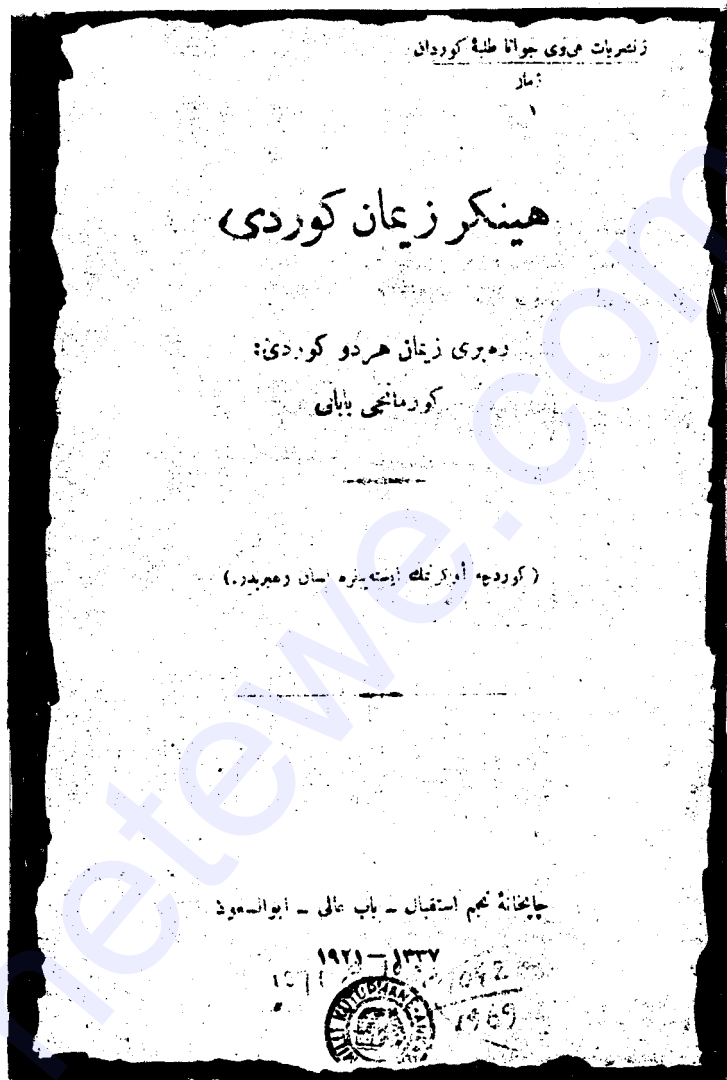
kê fexrî bûye. Di wê qonaxa xebatê de, komele hinek kitêban jî çap kiriye. Ji bo minakî, afirandinên Ehmedê Xanî, kitêba hînbûna zimanê kurdî ku Ekrem Cemîl paşa nivîsiye. Di sala 1922' an de, ji ber sebebên siyaseta Kemal Atatürk, komele hatiye qedexa kirin." 10

Ji weşanên Heviyê, kitêba **Hîngerê Zimanê Kurdî** - ku em di vê nivîsara xwe de li ser dîsekinin - di Bibliyoteka Millî (*Millî Kütüphanesi*) ya Ankara de heye. Ev pirtûk, bi herfên erebî lê bi zimanê Kurdî û Tirkî ye û 64 rûpel e. Kurdiya wê jî bi du zaravan hatiye nivîsîn: Kurmançî (*Kurdiya Bakur*) û Babanî (*Kurdiya Başûr, Soranî*). Kitêba ku Ekrem Cemîl paşa nivîsî bû û me li jor behsa wê kiribû, dibe ku ev kitêb be.

Di rupelê yekemîn a vê kitêbê de bi Tirkî weha dinivîse: **Kürdçe öğrenmek isteyenlere lisan rehberidir** (*ji bo kesên ku dixwazin hîne kurdî bin, rêbera ziman e*).

Bi a me, ev kitêba sade û piçûk gawek pir hêja bû. Ji ber ku bi taybetî jî bo hînkirina kurdî hatiye nivîsîn, jî ber ku bi destê rêxistineke xwendekarên kurd hatiye nivîsîn û ya herî girîng, bi du zaravan hatiye nivîsîn.

Ev kitêb, alîkî de kêmasiyeke

Qapaxa "Hîngerê Zimanê Kurdî"

me ya îroyîn jî nîşanê me dide. Bi taybetî kêmasiya me Kurdên Kurdistanê Bakur. Gelo jî 1921' an vir de, ka me çiqas kitêbên

kurdî amade kirine? Ji bo hînkirina Kurdî, bi destê rêxistineke xwendekarên Kurd û qe nebe bi du zaravan?

Rûpela pêşîn ya Hîngerê Zimanê Kurdî bi Çend Gotin (Bir İki Söz) dest pê dike. Bêî ku em zimanê wê biguherînin, me wê jî herfên erebî wergerand herfên latînî:

ÇEND GOTIN

"Ev kitêbê piçûk û nehêja (Hîngerê Zimane Kurdî) em çap dikin, rehberêkî bibe bo wan hevalan ku zimanê Kurdî nizanin; vî eserê xwe da em dixwazin bitenê "peyivîn" a zimanê kurdî hîn bikin. Loma em baş bala xwe nedane li îmla û gewa'îd.

Wezîfa adilandîna ev nivîsîn -ku bi zimanê me naye-, çêkirin û qewa'îda me -ku hêja ne mez-bût e- em dihêlin bo ustad û zanan. Hingî ji destê me hatiye em xebitîne galegal çawa tê gotin usa binivîsin.

Bi nivîsîna ev kitêb carekî dî jî baş xuya dibe em çîqa hewcey adilandina van herfan e.

Hêvî-Civata Talebey Kurdan, dilşa ye biserkirina ev kitêb li xebata xwe neh salan. ”

Hêvî

Civata Telebey Kurdan

Rûpela duwemîn:

ÇEND QISSEYEK

Em kitêbe bi diyarî pêşkêşî çend birayekeman dekeyn ke wa Kurdî nazanin, lem kitêbe da ziyadeti dilxwaziya me, qisse kirdin e; le ber ewe zor temaşay îmlaw qewa'ideman nekirdûwe. Rêxistinî şewey serfî û nehwi hewaley hîmmetî xwendewarey gewrekeman kird.

Em kitêbe da le hemû pêştir qisse kirdin e. Nûsîn mawete dûwa da, legel emej da emro çak dezanrê zû be zû çarey îslahî huruf lazim e.

Hêvî - Cematî Telebey Kurdan, wane no sal e xizmet deken em carej esereyan hênawete meydan, xoyan bextiyar dezanîn.

Hêvî

Cematî Telebey Kurdan

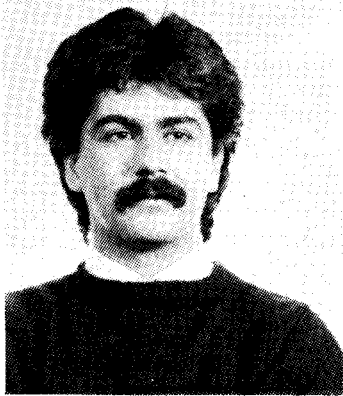
Weki ku nivîskarên Hêvî'ye jî dinivîsîn elfaba erebî têrê zimanê Kurdî nake.

Piştî "Çend Gotin" dera yekemîn tê û bi wî awayî panzde ders hene. Bi kurtî ev dersana behsa tiştên han dikin:

Ders

- 1 : Çend kelîme, pîrs û bersîv (rûpel: 5)
- 2-3-4 : Reng û çend cumle (rûpel: 6-16)
- 5 : Hejmar û çend cumle (rûpel: 16)
- 6 : Endamên bedenê mirov û çend cumle (rûpel: 17-20)
- 7-8 : Kincên mirov û çend cumle (rûpel: 20-24)
- 9 : Lêker (fi'l) ên ketin (çûn jûrewê), derketin (çûn derewê) û çend cumle (rûpel: 24-28)
- 10-11 : jêkirin, şikestin, û hinek lêkerên din bitevî çend cumlan (rûpel: 28-36)
- 12 : Nivîsandin (nûsîn), stendin (wergirtin), ta'm dan (colandin) û çend lêkerên din (rûpel: 36-40)

dumahiik: rûpelê 28' an de

KOSRET CEMAL

□ Hunermendê hêja Kosret Cemal, di 1956' an de li Bajarê Koyê (li Kurdistanê Başûr) ji diya xwe bû.

□ Di nava salên 1975-1980' an de li Enstîtuya Hunerî ya Bexdadê xwend, bi dereca yekemîn xwendîna xwe temam kir; li Derbendixan û li Silêmaniyê mamostetî kir.

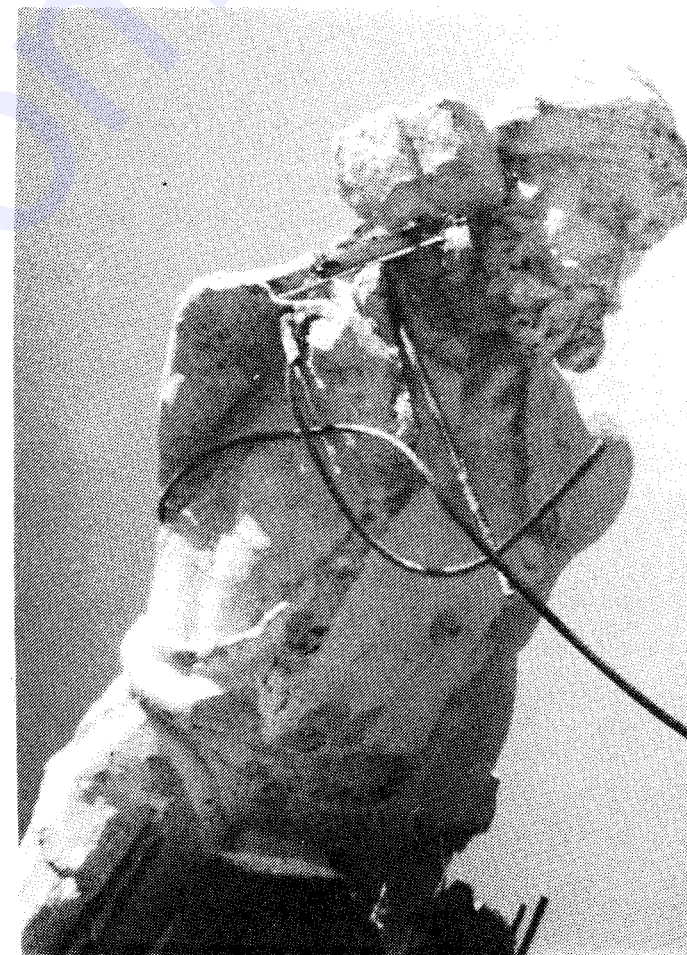
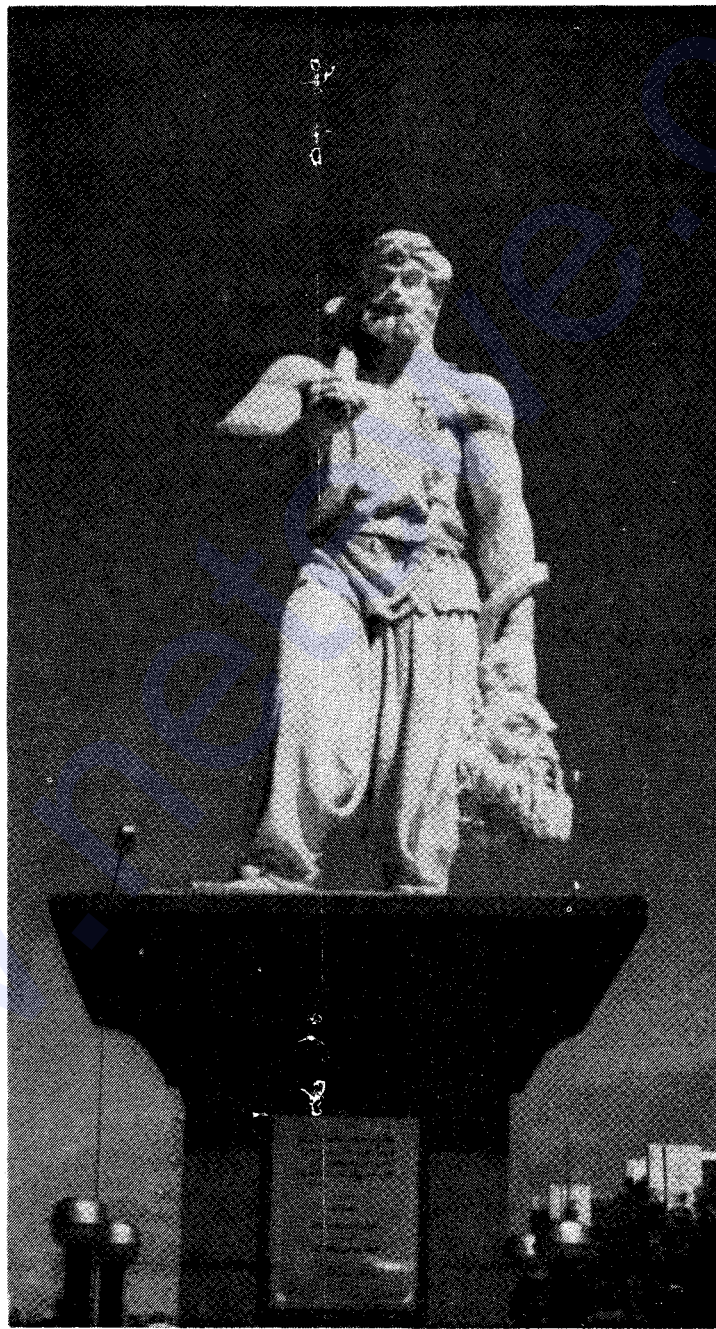
□ Ew bi tabloyên xwe ve di 1973' an û di 1975' an de beşdarê pêşengayan (sergî) bû. Di 1978' an de

pêşengayeke taybetî vekir.

□ Di 1980 de li Bexdadê, di 1983' an de li Silêmaniyê peykerê (heykel) Kawayê Asinger (Hesinker) çêkir. Peykerê Kawayê Asinger

ku li Silêmaniyê çêkiribû, bi destên Beestiyên xwînrij hat şikandin.

Kosret Cemal niha li Swêdê dimîne. □

13 : Navê fêkiyan û çend cumle (rûpel: 40-42)

14 : Navê firaqan û çend cumle (rûpel: 42-45)

15 : Navê çûkan û çend cumle (rûpel: 45-47)

Piştî dersan ev metnên kurt hene (rûpel: 47-59):

- * *Dê û zaroyê wê (dayk û mindalekanî)*
- * *Şev (Şew)*
- * *Roj*
- * *Sa'et*
- * *Sal*
- * *Ziviztan (Zîstan)*
- * *Behar*
- * *Havîn (Hawîn)*
- * *Payîz*
- * *Çend Peyvîn (Çend Qisse), rûpel: 59-64*

Di rûpelên dawî de jî rast nivîsandina şaşiyên çapî heye.

Ji bo numûne em jî vê pirtukê tenê çend keliman raber dîkin. Li hemberê wan, Tirkîya wan jî hatîye nivîsandin:

<i>qelemî zîreç</i>	: kurşun kalem
<i>rast</i>	: cetvel
<i>textê reş</i>	: yazı tahtası
<i>gilê sipî</i>	: tebeşir
<i>pêştexte</i>	: rahle
<i>kure</i>	: soba
<i>mîç</i>	: tavan
<i>raxer</i>	: döşeme
<i>destesir</i>	: mendil "

¹ Vedat, Şadillî; Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar, cilt:1, Kon Yayınları, Ankara, 1980, r:156.

² Dr. Mehmet Şükrü Sekban, di wê demê de bi bizavî di nav tevgera siyasî ya Kurdan de kar dike. Lê piştî re dev ji doza Kürdistanê berda û bi nivîsandina kitêba "Kürtlük Sorunu" (Pîrsa Kurdî) jî dewleta Tirkîyê re nokeriya xwe îlan kir.

³ Celîl, Dr. Celîlê; Jiyana Rewşenbîrî û Siyasetî ya Kurdan (di dawîya sedsala 19'a û destpêka sed-

sala 20'a de), wergêr: Elîşêr, Weşanên Jîna Nû, Stockholm, 1985, r:153

⁴ El - Neqşibendî, Abdurrehman 'Elaeddîn: "Xutûn'Erîze en Heyatî'l-merhûm ed-Duktor Muhemmed Nûrî ed-Dersimî", Karwan, Hewlêr, sal:4, no:37(1985), r:120

⁵ Celîl, r:155

⁶ Silopî, Zinnar; Doza Kurdistan, Stewr Basimevî, Beyrut(?), 1969, r:30

⁷ Yamulkî, Abdülazîz; Kurdistan ve Kürd

İhtilalleri, Bağdat, 1947, r:56

⁸ Celîl, r:92

⁹ binêre: *Le Jour Nouveau* (Rojî Nû). Beyrût, no:53 (13-8-1945), r:3; Çapa nû: Roja Nû, Weşanên Jîna Nû, Stockholm, 1986

¹⁰ Celîl, r:92

¹¹ Hinkerê Zimanê Kurdî (Rêberê Zimanê Herdu Kurdî: Kurmançî, Bahanî), Çapxaney Necm-i İstîqbal, Bab-i Alî- Ebûssu'ud, İstanbûl, 1921. □

Kurd le Serçawekanî Îtalya da

Eme kurtey witarêke ke zanayekî Italî be nawî **Mirella Galletti** le ser Kur-dî nûsiwe, ewey pişan dawê ke çî be zimanî Italî le sedekanî 13-19 le barey Kurd û Kurdistan nûsrawe. Êmeş kurtey ew witare pêşkeş be xwendewaranî "**Çarçira**" dekeyn.

Nûser witarekey bem core dest pêdekat:

"Serçawekî zor le edebî Ew-rupî da le ser kurd nûsrawe, be taybetî be zimanî İnglîzî, Fransîzî û Elmanî, ci gele serçawe klasîkyekan. Le wane Yonani, Latîni, Kurdî, Erebî. Belam serçawe Îtalîyekan zor aşkiranîn."(r:227).

Mirella basî ew serçawane dekat ke ber le zimanî Italî basî kurdyan kirduwe..bigre le Kse-nefon(Xenophon) 430-354 berî Îsa (B.I), ta El Têberî û İbnî Xeldun....

KURD le serçavakanî Îtalya da

Yekem serçawey Îtalî ke basî kurd dekat degerêtewe bo salî 1200 z. Peywendî nêwan Îtalya û Kurdistan berdewam buwe ta salî 1800 z. Zor le gerîdekan, diplomasyakan, û bazirgane-kan, betaybetî Mîsyoner(Missionare), ewaney be Kurdistan, wilatî Faris û Mesopotamya tê-periwn. Herweha basî ew qelay-neyan kirduwe ke le Kurdistan le layen andazyarekanî Cen-ve(Genove) dirust kirawn le wa-ne qelay "Diadin" ke ta seretay sedey XIX asawirî mawe.

Mirella basî ew sebebane de-ka ke palî be Îtalîyekan wenawe

rûbikene em nawçane(têkelawî siyasî, bazirganî û diyanet) û de-nûsî: "*Ew raportaney pêman geystûne mêjûyan degerêtewe sedey XII ke bo yekem car bira-yan Nicolò ôe Matteo POLO rûyan kirdûte Asya. Le salî 1259 z, le serdanekekanî tîryan bo Asya bira biçûkekeyan*(Marco POLO, 1271-1295 z) *legel xo bir-dûte Asya. M. POLO le kitêbe-key da*(İmilion) *kurte basêki le ser Kurdistan nûsiwe. Nûser ba-sî pêwendî bazirganî û diploma-sî nêwan Komarî Vinîsya*(vene-zia) *û wilatî Faris le sedey XV da dekat ke zor zanyarî dewlemendî le ser Kurdistan têda hatiwe.*"

Le sedey XVI le raportî dîp-lomasyekan û gerîdekan pitir basî Kurdistan kirawe. Herçen-de barî sinaet û bazirganî le se-dey XVII le kiz bune biwe le ber şerî nêwan Vînîsya û Turkya, belam legel eweşe hendê zanaw û mîsyoner serinc û têbînî girîngyan tomar kirduwe le ser Kurdistan, be taybetî Pîtro della Valle, em gerîdeye wesfêki wird û zanyarî yekî be nîrxî tomar kirduwe le barey gelî kurd û Kurdistan.

Mîsyonerekan rolêki gewre-yan bînîwe le pêşkeş kirdinî zan-yarî le ser ew nawçane. Çûnke ewane zimane konekan yan û zi-manî ew mîletaney nawçeyan baş zanîwe û çendeha "ktêb û

ferhengyan nûsiwe, herçend ra-dey zanstyan nizm e, belam bê guman bo rojî xoy, zor sudbexiş buyne û ta êstaş bê sud nîne. Bem coreş detwanrê temaşay(Rêziman kurdî û ferhengî) Gorzonî bîkrêt, ke yekem serça-we ye le ewrûpa da zimanî kurdî be resen û serbexwo da-nawe"(r:237)

P. Della Valle le salî 1667 yekem kes e ke pencey bo ew rastiye di-rêj kirduwe û delê: "*Kurdekan zimanêki taybetî xoyan heye, ci-yawazî le gel zimanî Ereb, Turk û Faris heye*"(r:238). Mirella pê leser ewe dadegrê ke Mîsyone-rekanî peyam helgiranî Domî-nîki(Domincane) ke le salî 1748 le Mûsil baregay xoyan damez-randiwe ta salî 1859 Îtalyakan serperştan kirdiwe û rolî gew-reyan bînîwe le pênasînî Kur-distan û mîletekey be Ewrûpa be taybetî ew zatane: Lanza, Garzonî, Campanile, belam di-way salî 1859 Mîsyonerekanî Îtalî be Fransîzî gorawin.

Ew zataney ke le serewe basman kirdin le nûsînekanî xoyan lêko-lîneweyan kirdiwe le ser zimanî kurdî û pêwendî komelayetî û siyasî, aburî le komelgay kurde-warî da. Herweha derbarey xo-rewişt û tradîsyon û diyanetî ew mîletaney le Kurdistan dejîn. Nûser pence bo nawêk dirêj de-

kat ke mîsyonerekî Îtalî biwe û buyte musulman nawî le xo nawe Şex mensur le salî 1785-1790 ser-kirdey 10 hezar çekdarî Kurdî kirdiwew hêrişî birdûte ser nawçekanî Bidlîs, Sêêrd û Erzerum ta geyîstiwete qefqas. Diwayîş le layen Rusekan bend kirawew 20 sal le zîndan da mawe her lewêş da mirdiwe. Wa derdekewê nêrawe Îtalyekan le nûsînekanî xoyan hîçyan le barey edeb ne nûsîwe. Le sedey XIX goranêkî nwê ruydawe le jêr tesîrî rêbazî romantîkî da û bilaw bunwey afsaney (Dilpakî dirunde) ke Kurdîşî girtutewe, ca Ewrûpyekan zêtîr hewlyan dawe le barey gelanî rojhelat bizanin. Ewêş buyte sebeb peyamhelgiranî Domînikî be taybetî Kampanîlî(Campanile) le salî 1818 ktêbêk binûsî le jêr nawî Mêjûî nawçey Kurdistan û grupe dînyekan...

Be pêş ew zanyarî yaney lew witarey Mirella hatiwe der deke-wî ke Kurdistan le salanî 1848 bûyte penagay hawwilatye Îtalyekan ke naçar bûyne Îtalî ya be-cê bêlin be hoy siyasî, be taybetî xelkî nawçekanî(Lombardia, Veneto).

Nûser ber lewey be dirêjî le ser serçawekanî Îtalî bidwêt dest bo ew ktêbaneş debat ke le zimane-kanî tir le ser kurd nûsrawin û wergerandrawete ser Îtalî.

Paşan nûser serçawe Îtalyekan le barey Kurdistanewe dekate sê beş:

- 1- Destnûsekan.
 - 2- Ktêb û name çapkirawekan le sedey XIII ta kotayî sedey XIX.
 - 3- Çapemenî sedey XX.
- Beşî sêyem dekate du beş:

* Nûsînî rojnamenûsekan, ke hendê zanyarî sakarî têda hatiwe.

* Ew lêkolînewaney le barey Kurd kirawe le têrwanîni Ereb, Turk ya Faris.

Nûser denûsî: "Barî siyasî û alo-zawî Kurd û, nebunî lêkolînewey zanistî le bareyewe le layek, le layekîtîr çawpoşîn le kêşey ew mîlete û bekarhînanî kêşkey be pêş barî siyasî rojane waman lê dekar tenya çapkirawekanî sedey raburdû be rast go bizanîn û wî-tarekemanî bo terxan bikeyn." (r:246)

1- DESTNÛSEKAN

Lêre da basî sê destnûs dekar:

A- Domenico LANZA (41718-1782), le raport û namekanî Lanza da zanyarîkî kem hatiwe le ser Kurd. Basî bajêra-kanî Amêdî, Urfa û Mûsil dekar, le basî Mûsil da debêjî ke zorbe-yan Ereb û Tirk in, hendêk Kurdîşî lê deji. Herwa delê ke Musil-yeke pemo le Kurdistanewe bo kargakanyan dehênin.

B- Vincenzo SAPELLANI (1734-1809), eweyan raportêkî mêjûyî nûsîwe le barey wilatî Musil û Kurdistan le nêwan salanî 1750-1803. Lêra da girîngî dawe be karekanî Garzonî, herwa le ser jîyanî abûrî w komelayetî Musil diwawe.

C- AGOSTIN MAR-CHI (1805-1875), le naw ew destnûse da namekî Keşîş MAR Yaqo (Dihok) ke le 20 novemberî 1852 nûsrawe bo wekîlî giştî (dî-nî le Roma), hendê basî Kurd û Kurdistan kirawe, belam zor gi-

rîng nîye. Kurd û diyanekanî Xêlî Tayar î gewrey be çete le qe-lem dawe, belam ewêş debêjî ke Kurdekan: "Serbexwin, kes na-tiwanî destyan be ser dagirî... Mar Yaqo sebebî çetegerî diya-nekan degerêntewe ser Ereb, Turk û Yezîdyeakan."(r:254)

2-KITÊB Î NAME ÇAPKIRAWEKANÎ SEDEY XIII-XVIII

Lêre da basî 19 kes kirawe ke le name û kitêbekanyan da, le nûsînekanyan ta kotayî sedey 18, be kêr û zor le ser Kurd diwa-win, le Kurdyan kolîte. Hen-dêkyan bayexî taybetiyan dawe be Kurdistan û mîletî Kurd. Dilsozane hewlyan dawe Ewrû-pîyeke be Kurd binasênin.

A- MARCO POLO (1254-1324), Em nûsera le ki-têbî "Limîlîone", ke diway 600 sal çapkirawe, wate le salî 1928 çap. 1 le Florense û le salî 1932 le Milano, çap. 2. Hendê zanyarî le ser xorewştî Kurd nûsîwe "Kurd mîletêkî şerker e, wilatî Faris heşt mulkî heye, duhemyan Kur-distan e."

B-RİCOLDRO DA MAN-TECROCE (1242-1320), le kitêbî "Geştêk be rojhelat da" basî Kurdî kirdwe w û be şerker-yan naw debat û deşlê zorbeyan musulman in.

C-GİOSAPHAT BARBARO (1413-1494), ke balyozî (sefirî) komarî Venezia (Vînişî ya) buwe le wilatî Faris, le geştêk da bo Ta-na û Faris tûşî hendê naxoşî hati-we û pelamar dirawe le layen Kurdekanewe, le Nîsanî

salî 1474 da û du hevalî kujrawe...denûsî: "Lew katey çiyai Toros-man debrî, tûşî mîletêk hatîn ke lew şaxe berzane da de-jîn Kurdyan pê degotrê, ke be zarawêkî taybetî xoyan dedwên, ciyawazî heye le gel zarawî mîletanî dirawsêyan" (r:261)

Mirella basî çendha çapemenî tirman bo dekat ke nûserekan-yan be Anonîm(Anonimo)- bê naw-şityan le ser Kurd nûsîwe. Le wane bazirganêk le gel leşkirî Şaîsmailî Sefewî da buwe le salî 1517-1520 le şerekanî dijî Mîrî "Karamanlî", raportnûseka serî le Wan, Mêrdîn û Bidlîs dawe. Basî qelaw û bajêrekanî Kurdî hînawe û denûsî: "Kurd dijwar in, serpêçî sur debestin, zorbe-yan Muhemedîn/ sunnîn/ be pêçewaney Farisekan ke Şîen" (r:263)

Herweha ew bazirgane gerîde ye debêjî " Ew nawçeye bê metirsî ye û cerdew dizî lê niye" (r:262)

D-MARINO SANUDOIL GIOVANE (1466-1536), le yadastî rojaney da le ser komarî Venezia labela basî Kurdistanîş dekat, katî basî pêwendî nêwan împaratoriyeî Faris û Osmanî dekat denûsê: "Qurşayî şer kewtûte ser şanî ewan (Kurdan)....,her wiha le bar û doxî siyasî Kurdistan dekat diway ser kewtinî Sultan Selîm beser Sefewîyeke le şerî Çildîran da /1514/" (r:263)

Mirella basî ew raportanêş dekat ke balyozekanî Komarî Venîzî ya ke bo Senato rewane kirawe derbarey Kurd û ziman û reçekekî mîlletî Kurd diwawe.

Yekek le serçawe here girîngekan be birway Mirelle namekanî gerîdey benawbangî Italî ye **PITRO DELLA VALLE** (1586-1652) we.

P.D. valle çend zimanêkî rojhelatî wek Erebi, Tirkî, Farisî zanîwe. Le salî 1614 destî beğestêk kirdiwe bo Konstantênopîl, Qahîre, Felestîn, Mêsopotamiye, Faris û Hînd. Le salî 1626 gera-wetewe Roma.

P.D. Valle le yekem raporntî da basî Kurd û Kurdistan dekat. Le adat û dîn û rolî afret de dwê. Le salî 1617 Bexda be cêdêlî berew wilatî Faris, le rêgay Kurdistanewe. Lêre daraportekî dûr û dirêj le ser Kurdistan denûsî. P.D.Valle yekem Îtalî û yekem Ewrûpiye zanyariyekî firewan le ser nawçe kurdnişînekan û sinûrî Kurdistan pêşkêş be xwendewaran dekat. Basî jiyani komelayetî û siyasî Kurdistan dekat, ke dête ser basî afret denûsî: "Afret le kome-lî Kurdewarî da , serbeste bê çarşew degerê, le giftûgo da legel bê-gane da, be pêçewaney afrete musulmane kanî rojhelatî nawe-rast." (r:269)

Ew têbînîyaney P.D. Valle derbarey afretî Kurd basî kirdiwe le layen gerîdekanî sedey XIX û XX-tîş selmandirawe.

E-MAURIZIO GARZONI.

Garzonî yekem Ewrûpî ye ke "Ferheng û Rêzimanî Kurdî" danawe w le Roma le salî 1787 çap kirawe. Yekem kes e ke resenî zimanî Kurdî selmandiwe û le ser binaxey zanistî dayrêştiwe.

GARZONI be bawî Kurdnasî dejmêrê, be birway F.PREDARI, çunke yekem zana ye ke rêzmanî zimanî Kurdî nûsîwe, çi zanayêkî tirî Ewrûpî ber le **GARZONI** bîrî lewe nekirdîte-we rêzmanî zimanî Kurdî binûsî." (r:275)

Ferhengî Garzonî ke le salî 1764-1775 danrawe, bîrî ye le

4600 wişe, legel pêşandanî hendê layenî rêziman û ûsulî deng le zimanî Kurdî. Garzonî le pêşekî da debêjî: "Lewaneye ew rêzimanewewaw nebê, belam lewbirwayem ke soz û piştgirî xelk bo xo radekêşim, çunke yekem kes im, bê ewey pişt be kesêk ya kitêbê bibestim hewlim dawe ew zimanewewaw bi çespênim, ke ta êsta win buwe. Mebestim tenya yarmetîdanî peyam helgirkane (Misyoner) le diwaroj da." (r:276).

Garzonî tûşî hele hatiwe lewey ke zimanî Kurdî be reçekek gerandîte ser Farisî û înkari ewey kirdiwe ke Kurd edebekî resen û serbexwoy heye, herwiha zimanî Farisî be zimanî nûseranî Kurd jmêardiwe.

Garzonî pênc zarawî le zimanî Kurdî dest nîşan kirdiwe: "Qelaçolan (Baban), Amêdî, Çolemerg (Hakarî), Cezîrre û Bidlîs. "Nûser şewey Amêdî be kar hî-nawe, leber ewey le nêw ewan zê-tir jiyawe. Garzonî rêga xoşker buwe bo lêkolînewey şewey Kirmancî zimanî Kurdî.

Sedey X/X

Lem beşey lêkolînewey Mirella da nawî 19 serçawe hatiwe. Ême be kurtî basî giringtirînan-yan dekeyn.

A- GIUSEPPE CAMPANILE (Kampanîlî) - (1762-1835).

"Mêjûy nawçey Kurdistan û grupe ayîniyeke" ke Kampanîlî le salî 1818 le Napolî çapî kirdiwe. Em kitêb e ta ew sale yekem kitêb biwe le Italya û lewanêş le hemû Ewrûpa da ke betewawî le

ser Kurd nûsrawe. Kampanîlî enalîzî binaxey komelayetî, abûrî û siyasî danîştîwanî nawçekey kirdiwe. Mirella ew berhemey Kampanîlî be tewawkerî kitêbekey Garzonî dadenê w debêjî: "Kitibekey Garzonî nawbangî zor derkirdiwe, le katêk da ewey Kampanîlî zor kem nasirawe. Herçende binaxeye bo nasînî Kurdistan, çunke rûdawî giring û zanyariyekî zorî le ser Kurd têda tomar kirawe" (r:280).

Herwa Mirella eweşiman pê radegeynî ke kitêbekey Kampanîlî layenî nêgêtîfî (silbî) têdaye. Ewîş degerênîte we ser eway ke nûser xo rewîşt û tradîsyonî nawe xoy kurdewarî tenegeyîştûwe.

Kitêbekey Kampanîlî le heşt beş pêkhatiwe. Beşî duhemî le ser mîrnîşînekanî kurdistan e. Be dûr û dirêjî basî mîrnîşînî Amêdî û Babanî kirdiwe. Kurdî Baban bem core wesif kirdiwe: "Miletêkî cengawer û azan, Kurdistan pêwîste şanazîyan pêwe bikat." (r:282). Le beşî sêyem da basî etnografî kurd hatiwe, legel bazirganî û huner. 20 rupelîş terxan kirawe bo Yezîdîyekan. Diwabeşî ew kitêbe zor be nîrx e, çunke le ser "Giringî supayî û bazirganî Kurdistan e" (r:283). Nûser pence bo eweş radekêşî ke Kurdistan nek tenya şwênêkî stratîjî heye, belkû ciyawazî zor e legel wilatanî dirawsêy, çunke wilatêkî dewlemend e, pir e le meeden û Newite û berhemî kîşt û kalîşî zor e, nûser nûsîwyetî: "Eger hatibaye giringî bidraye ew nawçeye bêguman, nek her xoy têr dekird, belkû wilatanî Surya û Aşur, Kildan, Felestîn û Iraq gûzeranî pê dekird û beşêkî bo Ewropaş rewane dekird. Le kotayî da Kampanîlî degate akam û debêjî: ...Kurdistan xezî-

nekî baş nenasrawe, xelkekeşî le jêr barî sitem piştgwê xirawin, bo yeş le twanayan niye giringî pê biden". (r:284)

Mirella basî çend kitêbîtir dekat ke le barey Kurd zanyariyan têda hatiwe. Le wane: Annalî Musulmani-Yadaştnamey Islâmî, **Rampoldi (1761-1836)**; Qamûsî Cûgrafî û Tarîxî Imperatoryetî Osmanî, **MARGAROLI**; Dersekanî Cûgrafî Mêjûyî kon, **F.MARMOCCHÎ**.

Nûser basî du geştî zor dewlemandiman bo dekate ber çaw k le ser Kurdistan le sedey 19 nûsrawin. Le wane Yadaştekanî Şazade **CRISTINA TRIVULIZO - 1808-1871**, ke serî le Kurdistan dawê le sedey 19, zor be şeweyekî ciwan û be çêj le ser Kurdistanî nûsîwe, basî têkelawî xoy kirdiwe le gel Kurdekan da, betaybetî legel Mîr Muhemed nawêk ? û Hebîbey xêzanî. Nûsîneke le riwangey romantîkîyewe nûsrawe. Ew Şazadaye basî xebatî gelî Kurdî kirdiwe dijî Osmanîyakan, hoyakanî nîşan dawê ke palî be Kurd nawe be gij dewletî Osmanî da biçin. Her çende Şazade berberekî çinayetî le derwazey jîyanî komelgay kurdewarî pîşan ddawe, belam le riwanga û bo çunî mirovêkî Ewropî temaşay kirdiwe.

Nûserêkîtir be nawî **GARTANO SOLANELLÎ** kitabêkî bilaw kirdutewe le jêr nawî (**ERMENIYA** û nawçekanî ser be Tîrkiya) ke le salî 1882 le Roma çap kiraiwe. Têda le ser jîyanî Kurd û Ermen diwawe, betaybetî jîyanî hawserîyan pêkewe le bajêrekanî nawçeke da, Kurdî be mijlon û nîwêk danawe le Ermênyay ew kat, herwiha du şewey dest nîşan kirdiwe le zimani

Kurdî da: Zazayî û Kirmancî.

Diwaserçawe ke Mirella basî kirdiwe le lêkolînewekey **ALECSSANDRO de BIANCHI (...-1896)**. **BIANCHI** le salî 1863 le Mîlano kitêbêkî bilaw kirdutewe be nawî "Ermênyay, Kurdistan û Lazistan". Em kitêbe le babetî xoy da be lûtkey berhemî edebî Italî dejmêrê. () Nûserî ew kitêbe legel leşkirî Osmanî le salanî 1855-59 berew Kurdistan û Ermênyay û Gurcistan çîwe, le katî şerî nêwan Osmanî û Rusya. Ca ew zanyariyaney koîkirdîtewe diway geranewey bo Roma le Mîlano le kitêbêkî 326 rûpel da çap kirdiwe. Ke le sê beş pêkhatiwe. *Beşî yekemî* bo Ermênyay terxan kirawe, *başî duhemî* bo Kurdistan (rûpelî 118-298), *beşî sêhemî* bo Lazistan terxan kirawe. Nûser mêjûlî Kurdistanî tomar kirdiwe le konewe ta şerî Mihemed bek. Herwiha basî siyasetî Imperatoryetî Osmanî, Faris û Rusîya beramber be Kurd û Kurdistan kirdiwe. **Solaelli** Kurdî be sê milyon danawe, belam debêjî ke ew dewletaney Kurd le çîwarçîwey dejî Kurd be yek milyon dadenên. Nûser Kurdî nawçey Silêmanî be "Kurdî rasteqîne dejmêrê ke le sedey 19 nawendî tevgerî roşenbîrî û neteweyî biwe w herwiha Kurd le axa Tûrkekanyan aza w hêja tir in." (r:296). Ke dête ser basî jinên Kurd tabloyekî zor ciwan û qeşeng dekêşî û debêjî: "Rûxoş û esmer û çawgeş in, le perîyekanî çîya samdarekan deçin. Le temenî 15-20 salî dilrewên û cazib in" (r:297)

Bêguman ew kitêbe binaxeyekî baş wedest dedat bo nasînî rewuştî komelgay kurdewarî û

birwane: la pere 45

کۆچی دوايي هېمن

۱۹۸۶-۱۹۹۱

جاريكې تر گه ردوون تيري هاويشته د لى گه ورمې شاعيري تيكو شه ر و مه زنى
كورستان ، شاعيري - كوردم ته من - شاعيري كۆماري ديمو كرا تي كوردستان ،
شاعيري وشه رمه ني كوردي مامو ستاي هيژا و مه زن " هېمن مو كرياني " ،
له و كاته " چوار چرا " له ژيړ چاپ بو ، شه هه واله جهرگ بره تهلي دلي هه موو
كورديكي نيشتمان په وري هينا هه ژان ۰ له روژي ۱۸ / ۴ / ۱۹۸۶ له تمهني ۶۵ سالي دا
شه ستيره ي ژباني هېمن كوزايموه .

هېمن - ناوي سهد مو حه ممه د شه مينې شيخه ليسلامي موكري به ، له به هاري سالي
۱۳۰۰ ي هه تاوي ۱۹۲۱ زاييني له گوندي لاجين نيزيك سابلخ له دايك بوه ۰ له سالي ۱۹۴۲ له
گه ل دامه زراني كومه له ي " ژي - كاف " بويته شه ندامي و ناوي نهيني - هېمن - بوه ، تا كوچي
دوايي هه ر به و ناوه ناسراوه .

بي گومان كوچي دوايي ماموستا هېمن له و روژگار ه ناسكه دا ، خه ساره تيكي زور گه وريه
بو نه ته وه ي كورد .

ده سته ي نوو سهراني " چوار چرا " سهره خوشي له نه ته وه ي كورد ده كات به م بونه يه وه و به لين
ده دات له ژماره ي ثابنده به دريژي له سهر ژيان و شيعره كاني وتار بلاو بكا ته وه ۰ به و شيعره ي
هېمن شيني گوراني شاعيري كرده ، شه شيني هېمن ده كه ين :

رويي بي وي گه لي بكا به مراد

رويي بي وي ببني كورد نيازاد

رويي شواتي برده بن گلي رمش

رويي كورد ماوه بي كمس وي بمش

-۳-

له قه راغ گو ماوه كه راوه ستا ، شه پولې ورديله شه هات و خوي شه دا به روخي گو ماوه كه دا ، له دوو -
ره وه ، شتيكي روناك ديار بوو ، له دهنكه شقار ته يه كي دا گير ساوي شه كرد ۰ پيكه نينيكي له
پيكه نين نه چوو له گه رووي هاته ده ري و ووتي :

- هه تا شه پوله كانيش ناتون ۰۰ ناويژن گه وريه م ۰

قاچي خسته ناوه كه وه ۰۰ هه ستي به ساردي نه كرد ، به لكو به پيچه وانه وه شله تين ۰۰
ته وروي خه وي به له شا شه هينا ۰ روپشت و روپشت و به ره و قولايي گو ماوه كه هه نكاوي شه هينا و
له گه ليشيا شه يووت :

- ثالي رده خوم شه شارمه وه ۰۰ ثالي ره ۰۰

قا ۰۰ قا ۰۰ به خوا قمت نامد و زنه وه نا مبهن ۰

بهره و ده رگای ژووره که بازی دا • ههتا له سهر پپیلکه کانیش گازی شه و پیکه نینه نا سازه تهلی ههستی شه پری •

له بهر ده رگای دایره ، بو یه کهم جار پو لیسسه کهی وهک سوار یکی زری پوش هاته بهر چاو ، رای شه کرد و له بهر خوشیه وه شهووت : بو وای لی هات ؟

توبل یی من خه لکی سده ی حه قده هم بم ؟ یان شه مه خه وه ••• خه وه ••• خه و ••• •

له پر وه ستا • ده ستیکی هیلاکی به ناو چه وانی ته ری هینا •

خه لکه که وه کو له ناو ته ما به سستی بئ و بر و ن ، وه کو سهر خوش شه م قاچ و شه قاچ بکه ن وه ها شه هاتنه بهر چا و •

- تو بل یی شیت بو وم ؟

دهستی هه لپری و خستی یه بهر چاوی ، وه کو چاران سه عاته که له جیگای خو ی دابو . نا وری دایه وه ، له چامخانه ی دووکانیکدا پروخساره هه لترشا وه پر له ترسه کهی خو ی دی ، ده م وچاوی گو ر را وه به لام هه ر لا وه کهی چارانه ، کوره کهی دوینی و پی ری یه •

تا پی ی کرا قیرانی ووتی : نا •• من شیت نیم •

وهی زانی خه لکی لی کو شه بیت هوه ، به لام که س هه ر گو ی لی نه بو وای سهیر بو ، خه لکه که شه هاتن و شه رویشتن ، سارد ، قنچ قیت وه کو مردوو بن و له شارک مردوانا پیاسه بکه ن •

- نا ••• شیت نیم • با •• من شیتیم •• هه تا به شیتیش هه ر شه مین •• شه مین

به تو وندی خو ی دا به پیاو یلک دا وهی زانی کیو یلک که وتوو ه : به سه ری ا ، به ووردیه وه به خه ی کابرای گرت و ووتی : لاچو • من شه مین • کی شه لی توش نابهن ؟

کابرا پهنگی هه لیزرگا و خیرا وون بو •

- هه ی سهیری که ن - چهند ترسنو که •• له بردن شه ترسی •• هه ی دا وه شیت •• به قورا چیت

لای خو ی پیاو ه •• له بردن شه ترسی •• قا •• قا •• •

له نا کا و ههستی کرد چاوی به ره دو وا وه شه خزی •• شه روا و رو شه چیت • نه ختیکی تر له پشتیشه وه چاو م لی شه رویت • که شه مه ی ووت ههستی کرد گیانی شه جنن

• هه ی خوا یه ••• گومان نی یه له سه ر شه وه ی بی سی و دوو شه مین • نا •• شه بی

هه ر ئیسته خو م بشارمه وه •• پاره •• مووچه به که لکم نایهت - خیرا هه ی مال کا ول خو ت بشاره وه • خو ت بشاره وه به لام له کو ی ؟

نه ختیک وه ستا ، دهستی برد نا وچه وانی بسری ، دهستی له په رو ی بی نویزی شه چو ! د

ئازاریک ، به لام بی نا و •• له سکی یه وه خولی شه خوارد ، له پر ههستی کرد ده رفه ته کهی دو زی یه وه •

- ئای ••• را وه ستنه •• مه رج بی له شوینی لک خو م بشارمه وه قهت نه مدوزنه وه •

سدا یه قاقای پیکه نین و که وته روشن و له گه لیشیا شهووت :

- من له ئیو ه زیرمک ترم •• زور زیرمک ترم • شه مین ؟

نا نامین • بو م را وه ستن •

- پارهسته ، نه‌م‌پرو رۆژى مووچه دانه ٠٠ كىچ له باخه‌لما سه‌وزه له گيانم ته‌لى ٠٠٠ ته‌بى
 بچم و مووچه‌كه‌م وه‌رگىرم ٠ له پر دوو زه‌لامى سمىل با پر له ته‌نیشتى يه‌وه وه‌ستان ،
 وهى زانى دلى له ليووتكه يه‌كى به‌رزه‌وه فرى ته‌درىته ناو دۆلىكى قووله‌وه ٠ ويستى سلاويان
 لى بكات ٠ به‌لام وهى زانى دوو گورگ به‌ر چاو شكات كه هه‌ميشه له زباني ئهم ناگهن ،
 هه‌تا پى كرا اپى يه‌كى كرده هه‌زار ٠ له كو‌لانىكا هيلاكى نا چارى كرد بوه ستى و هه‌ناسه -
 يه‌كى شادمانى هه‌لكىشا ٠ له دووره‌وه ته‌نيا سه‌گىكى خويى دى به سه‌ربه‌ستى و به‌ستى
 بوئى به زه‌ووى يه‌وه نه‌كرد و بو خواردن نه‌گه‌را ٠

-٢-

به سه‌ر پىپه‌كه‌كانى دايره دا سه‌ركه‌وت ، هه‌ستى نه‌كرد ئىسكه‌كانى بوونه‌ته هه‌ريه‌ر ،
 دلىش ته‌يوست سنگى بدري و به ئاسمانى فراوانا بداته شه‌قى بال و له‌سه‌ر به ستى
 مه‌له بكات ١ ده‌رگاي ژووره‌كه‌ى كرده‌وه ، له چوار ميژه‌كه ته‌نيا يه‌كه‌س دانىشتوه .
 نه‌وه‌ى چاو به‌چوكه پر له فيله‌كه‌ى هه‌ميشه دلى پىك ئه‌هه‌نى وترس ته‌رژانه ناو
 گيانى يه‌وه ٠ نه‌ى ته‌وانى تر له كوئى ٠

ئهم پرسىاره‌ى كردوو خوى پى نه‌گه‌را ، ده‌ستى خسته سه‌رچاو كه‌كانى وله كانگاي دله‌وه
 هه‌زى نه‌كرد هه‌لى نه‌گرىت و نه‌و چاره‌يه‌و رووناكى يه ته‌ماوى يه‌كه‌ى ژووره‌كه نه‌بينته‌وه ٠
 به هيلاكى يه‌وه له ژىر لىوه‌ه پرسى : له كوئى ؟
 - خوا ته‌زانى ٠

ده‌نگه گره پر له گالته‌كه‌ى واى لى كرد ده‌ست له سه‌ر چاوى لابادات ٠ هه‌زار ئىبلىس له
 چاو كه‌كانىدا يارىيان نه‌كرد ٠ نه‌و په‌نجانه‌ش كه ته‌يدا به ميژه‌كه‌دا له ته‌ور ته‌ چوون
 مل به‌ر نه‌وه ، به گىلى تى ته‌روانى ، ويستى ده‌م بكاته‌وه به‌لام كا‌برا خيرا ووتى :
 - خوا ته‌زانى ؟ به‌لام كى ته‌لى - له‌وانه‌يه هه‌ر نه‌يه‌ته‌وه ٠

لووتى كه‌وته خورين ، به په‌نجه خو‌روه‌كه‌ى نه‌شه‌كا ، ئاى خو‌زگه خشتىكى پى بووايه
 ئا ئهم خو‌روه‌وه نا مه‌رده‌ى پى بشكىنى ٠

دووچار كه ده‌ستى بو برد هه‌ستى به ئازار كرد ٠

- بوچى نه هاتوون ٠

ده‌نگى به جوړىك ته‌له‌رزى وهى زانى گيانى تووشى بو مه له‌رزه بووه ٠-

- خوا ته‌زانى ٠- له‌وانه‌يه نه‌يه‌نه‌وه ٠ كى ته‌لى سبه‌ينى توش لىره ته‌بيت ٠ يا من لىره
 ته‌بينى ٠

بزه‌يه‌كى پر له گالته له گه‌ل وشه‌ى (هن) دا ده‌م له چال چووه‌كه‌ى كشان ٠ لىوه‌كانىشى
 به جوړىك چرچ بوون له تايبه‌ى فش بووه‌ته‌چوون ٠ بزه‌كه‌ى ته‌كشاو ٠٠ ته‌كشاو ٠٠ هه‌تا
 گه‌يشته پشتى سه‌رى و سه‌رى كرد به دوو به‌شه‌وه ، له‌سه‌ره‌وه چاو كه‌كانى پى ته‌كه‌نين-
 كه‌چى له خواريشه‌وه هه‌ر چاو بوون پى ته‌كه‌نين ٠ شريخه‌ى پىكه‌نينىكى هه‌ر په‌رده‌ى هه‌ستى
 درى و كه‌وته كه‌رانه‌وه‌ى گيانى هيلاك بووى ٠ بى ته‌وه‌ى دانىشى خيرا پىچى كرده‌وه و

حه زى كرد بداته قاقاي پيكنهين بوچى نا گوايه كليلى دهى لاي خوڤهتى ههتا به ئارهزووى
خوڤى بيكاتوه ؟ به خوا گهوجه ۰۰ گوايه ئهوهنده ئازام
كليلهش بگهريم .

سهريكى بهر دهى خوڤى كرد . زهوى خهريك بو ، دوا دلويى ئاوى ئاورشيني ئهمزى .
نهيزانى بوچى ئهوى ئاوهى وهكو خوڤى هاته بهر چاو ؟ خوڤىك سوور ، گهش ، پاكو وبى گهرد ،
هيواش هيواشو له سهر خوڤى تهچووه ناو گهرووى زهوى تينووه ۰ گه لاي درهخته كانى دهوروپش -
تيشى بى جوولئ وهستا بوون له پهيكهريكى مردو يان ئهكرد وهكو لهگهل شهما لا بووينه
دوژمن . ههتا گه لاي درهختيش زاتى جوولئ نهوى نى يه .
ئهوهى له بهر خوڤهوى ووت ، به لام قاچه سربووه كانى ، خيتر هينا يانهوى هوش بوڤه يهكسهر به
چرپهوى به خوڤى ووت :

- وى ، وى به ههتيو دهت داخه
له دووريشهوى ، له سهر شهقامهكه ، پاسهكه دهركهوت . به قاچه شل بووه كانى كهوتنه راكردن .
ئهيويست ههموو شتيك له بيهر خوڤى بباتهوى ، ههتا بوڤهك سانى يهش بيٽ ئهوى وينه رهش بووهى
بهر چاوى ، له دهرونيا لا بهريٽ ، به لام پيى نه ئهكرا له بهر خوڤهوى ئهيووت :
- كهس نا ئهوى قوربهسهره . له ماله كانى بى ئاگاوبى .
ههتا روژنامهش ناخوڤينيتهوى .

كه ئههوى ووت ، له پر شتيكى بهميشكاهات ، خستى يه گيژاوى ترس و وهسواسى يهوى كى
ئهلئ له بهر ئهوى نهبراه ؟ له بهر ئهوى روژنامهش ناخوڤينيتهوى ؟ دل خوڤى خوڤى بهوى ئهدايهوى كه
ئهم جار جار بو شت پيچانهوى روژنامهيهكه ئهكرپت . به لام به جوڤىك ئهگريٽ ههموو وا بزائن
بو خوڤيندهويه .

له پر چهقى و ترسيكى بى شوومار دايجرت ، ، ئاوى ساردى به لهشدا ئههاته خوارى
- كى ئهلئ سبهينئ ئههيش نابهن له بهر ئهوى روژنامه بو شت پيچانهوى ئهكرپت .
دهميكه ترس دايجرتووه ، به لام ههتا ئهه ساته ، ههتا ئهم روژه نزاى دايكى و پياوهتى خيبرى
زنده پاراستويى . بهس ۰۰ پاش ئهوهى ئهوى دراوسى قوربهسهره برا ۰۰ ئيتير ئامان بو
ئههيش نى به . له وانهيه ، سبهينئ له مالهوى نهبيٽ ۰۰ له زندانيكى دوو مهترىا به پيوه
وهستا بيٽ .

ههستى كرد سهرى لهنا و شانبا ئهفرپت ۰۰ شهقامهكهش ههتا ئههاتهكهسك ئهبو وه (تهسك ئه بووه ،
ماشينهكان بچوك ئهبوونهوى ههتا ئه بوونه هى يارى منالانه .
سهر هاتوته سهر منيش ۰۰ - تير نابن ۰۰ ههتا خاك و خوڤى وولاتهكهش نهگرن واز ناهينن .
نا ۰۰ ناچم بو دايره ۰۰۰۰ پيوسته ۰۰ خوم بشارمهوى . له كوڤ ؟
ئهوساته ههزى نهكرد بيهر لهوى بكاتهوى له كوڤ خوڤى بشاريتهوى ، ئهوى بو كاتيكي تر .
به لام راههسته .
ئههوى به خوڤى ووت و ههموو چاوپيكي ئهوى خهلكه لاي بو بوو به دهچاو .

نُ وِ سپاو ده کی بوو به بوف

نون کاف

نُ وِ به یانی به که هاته ده ری ، تا به ره و دایره بکه ویتنه ری شتیکی زور سهیر بوو که بینی خیزانی در اوسپکه کی دوو منالته کی گرتووه و بو قوتا بخانه نه یان بات که میک پیی هه لگرت و لیی نیزیک بیتنه و . له تمنیشته به و رووی ثافره ته کی دی گرژ ، سپی وه کو کاغزی هه لگلو فراو ، نازار و مردنی لیی نه باری . خووی پیی نه گیرا و پرسى :

- خیره ؟ هیچ قه و ماوه ؟

نیمچه ناوړیکى لی دایه وه . دلی داخوړپاو که دی چاوه جوانه کانی به جوریک لیل و گیژ بوون وه کو ژیانى تیا . برابیتنه وه . که وه لامی نه بیست جاریکى تر به پارانه وه ووتی :

- چى رووی داوه

- برديان

ووشه که وه کو به ردیکى له سه هول پیچراو ، سست ، خاو ، هیلاک هاته ده ری هه تا نه و ساته وای نه زانی نه و موچرکه کی نه لین له سه ره وه دیت و له کولمه موستى پیوه ده چیتنه ده ری . قسه بهر هیچی تر به لام نیسته که ووشه ی (برديان) بیست بووی ده رکوت نه و موچرکه به راسته و همه به .

وه کو چالیکى قوولی له پر هات بیتنه بهر دهم به تر سه وه وه ستاو له گه لیشیا ووتی : چوڼ ؟

نُ وِ ؟ نه و نه میمن ؟

- بیکه بو خاتری خوا دهنگت نرم بکه ره وه .

وای نه زانی به چرپه وه قسه ی کرد . نه و سا به لهرزه وه سهیری ده وروپشتی کرد و که سی به عدی نه کرد ، شاهیکى پیا هاته وه . به لام همه شیه له و ه ش نه تر سا هه تا هه واکه ش گوئی هه بیت . بهس له ری ی خوا و نه منا لانه لای کهس باس مه که ؟

له چئی خووی به چه قاوی مایه وه ، منالته کانیش وه کو ناگایان له هیچ نه بیت ، نه یان ویست ده ستی دایکیان به ره للا کمن و به سه ربه ستی بکه ونه هه لبه زو دابه ز .

- لای کهس باسی مه که . لای کهس باسی مه که - جوانه ، وای نه زانی گوچرکه کی کهرم خواستوه .

نووسەر راسته و خو به شداری رووداو هکان ناکات ، مهگەر جار جار هندی روون کردنه وه و تهعلیقی پیووسی خوئی له چهند رسته بهک دا تی هه لکیشی ، شهویش له روانگهی پیووستی هونهری و سهلما - ندنی ههلوپست و بو چوونی تابهتی خوئی ، شهوش زور به ئاشکرا و زهقی له پهردهی " چاو پیکهوتنی زوراب و دهرویش : دا خوئی دهوینی .

ئهحمهد موختار به شیوهیهکی نا راسته و خو لایهنه جوژ جوژهکانی بارو دوخی رژیمی دهسه - لاتداری سالانی بیستی ریسوا کردوه ، وهك هونه رهنهتیکه به بههره کههستهی تابلوکهی له ژبانی کوولایهتی سهردهمی خوئی دا کیشاوه ، وهك هونهریکی ریاالیستی رهنه گر ههولی داوه سیما و سیکولویزهتی کهسانی چیرۆکه کهی بخاته روو ، یان وهك پهیکەر تاشیک زانایانه ژبان دههخشیتته پهیکه ره کهی .

ئهحمهد موختار وهك زۆریه نووسهرو شاعیرانی سهرده می خوئی ، بیری له چاره سهر کردنی بارو دوخی شیواوی شهو کاته کردوته وه و ههولی داوه پهرده له سهر نه خوشیهکانی کومهل ههلمالی . وهك منهوهریک ههولی داوه له ریگای بلاو کردنه وهی خویندن و عیلم و عرفان ، تیماری نه خوشیهکان بکات و هیرشی بردووته سهر شهوانه ی ریگای زانیاری و زانست دهگرن . شهو هیله له شیعرهکانیشی رهنگی داوته وه :

جاهیلان بو ئیستفادهی زاتی خویان روژ و شهو
لهم محیطه منعی عیلم و سمنعت و عیرقان ئەکمن

روو رهشی دوونیا و قیامت شهو نهفامانه کهوا

ههجووی قهوم و میللمتی خویان به پاره و نان ئەکمن (۱۱)

سەرچاوه

۱- د . ئیحسان فوئاد - پیشهکی بو " مهسلهی ویژدان " ، بهغدا . ۱۹۷۰ ،

ر ۶

۲- چهند شیعریکی بلاو نهکراوهی ئهحمهد موختار جاف ، روشنبیری نوئی . ژماره ۱۷ ، ۱۸ ،

۱۹۷۵ .

۳- جهمشید ههیدهری ، چهند سهرنجیکی رهنهیی دهربارهی چیرۆکی " لهخهومای جهمیل

سایب - پاشکوئی عیراق . ژماره ۱۰ ، ۱۹۷۷

۴- د . عزیز مبین مستهفا

ر ۱۵

۵- مهسلهی ویژدان ، ر ۱۶

۶- ههمان سهرچاوه ۱۵

۷- " " ۲۲

۸- " " ۳۸

۹- عه لادین سهجادی ، میژووی ئهدهبی کوردی ، بهغدا ، ۱۹۷۱ ، ر ۵۵۵

۱۰- مهسلهی ویژدان ، ۴۴

۱۱- " " ۴۷

۱۲- عه لادین سهجادی ، میژووی ئهدهبی کوردی ، ۱۹۷۱ ، ر ۵۵۵

ئەو كۆلكە مەلایانە ریسوا دەكەت كە دارو دەستەى رژیسمە داگیـر كـەرەكـانـان
بۆینە و بەم بیـانویـمەو رێگـایان لە پێشـكەوتن و بلاو كـردنەوێ زـمـانی
كـوردی گـرتـبـوو .

بە بیرو رای مـن یەك لە لایەنە گرینگە كانی چیرۆكە كە ، ئەو شوینەییە
كە ئەحمەد موختار بە ئاشكرا و روونی بیرو باوەری فەلسەفیی و بو چوونی خوێ
دەربارەى ژبیان و گەردوونپیشان داوہ لە سەر زمانى مام دەرویش
ئىوارمەكى زۆراب ئەفەندى تووشى دەرویشك دیت و لە گەلیا دەكەوێتە گفتو و گو و چەند
پرسیاریك ئارستەى دەرویش دەكەت . لە وە لامدا مام دەرویش دەلی : " گوتراوہ كە ئینسان
لە ھەموویانیش بە ھەستو ھوش ترە ، ھەرچەند ھەندىك لە ئادمیزاد تا ئیستا لە پلـەى
جانەوہرى دان ، پێویستیان بە ماوەیەكى زۆر ھەییە پێشكەون و تـكـامل بـكـن . ئەگەر
كامل بانە دوژمنایەتى یە كتریان نەدەكرد ، ئەگەر منال خەتاییك بكات یا دەستى بسووتینی
كی بەر پرسیارە ؟ ئەگەربیی زانیایە ئاگر دەستى دەسووتینی ، دەستى بو نەدەبرد ، واتە تاوا -
نەكە ھى ئەو كەسەییە كە منال پەرورەدە دەكەت ۰۰۰ لە وە لامى پرسیاریكى تری زۆراب لە
بارەى گەردوون ئایە چەند كۆنە ؟ دەرویش دەلی : " گەردوون كال نەبوو ، چونكە كالى
ئەوہیە ، ئەندامەكانى لەش توانای بەجی ھینانى ئەرکى خوێ ناڤمینی . سەیری گەردوون
كە ، ئەرکەكانى خوێ بە تەواوى جی بە جی دەكەت لە پەرورەدى ئینسانە و ھەیان و نەبات ۰۰۰
بە لام ئیمە كال دەبین ، توانای كارمان نامینی و دەمرین ، ناشیرینی لە دواى خومان جی
دەھیلین لە سەر خاك دا ، بە پێچەوانە گەردوون ھێشتا ساوايە " (۱۲) .
ئەحمەد موختار دونیای بە منالیکى ساوا روخساندوہ كە لەگەل زەمانە نش و نما دەكا و گەورە
دەبی و تـكـامل دەكەت . ئەو دەوریشە نەناسراوہ ھەلگەرى ئەدگارى ھیزی خیرخوازە لـە
كۆمەلگا ، كە ھەردەم بە رانگژی ھیزی ستمكار و شەر رادەوہستى ، فەلسەفەكەشى ، فەلسەفەى
ژیان خوێتەى لە رێچكەى پێشكەوتنى زە مانە دا .

قارەمان لە چیرۆكى " مەسەلەى وێژدان " ی ئەحمەد موختار ، زۆراب ئەفەندى خوێ دیتە
قسە كردن و باس كردنى سەر گوزەشتەى ژيانى بە بى پەنا و پێچ ، بە شیوەى رەخنە لە خـو
گرتن و ریسوا كردنى رەوشتە كانى ، راستگوویانە ھەلوپستەكانى تومار دەكەت .
لە وانەییە ھەندىك لەو بروایە بن كە نووسەر ھەندى لە رەوشت و بو چوونەكانى خوێ لە زۆراب دا
دەرخستوہ ، بە لام بە بروای مـن زۆراب و ئە حمەد موختار ھەر (وەك گوتراوہ) خویان یە كە ،
نە لەبیر كـردنەوہ و بو چوون ، نە لە رەوشتى روژانە وێك دەچن .

نووسەر قارەمانى چیرۆكەكەى وا ھەلبژاردوہ كە نموونەى خەسەمت و رەوشتى ئەو كەسانە
بیت كە خوێ لە گەلیان ژباوہ و لە نیزیكەوہ سەرنجى داون . شیوہ و پێشكەش كردنى زۆراب
و ئەو كەسانەى تری چیرۆك ، رێگا خوشكەرە بو خوینەر تا بە قوولى بەلەزیتە ناو دەروونیان
و پەیتا پەیتا رەوشت و سایكولوژیەتیان بناسى و چاو نە ترووكینی لە جم و جول و بزووتنەوہیان .

زوراب دواي ريسوا يووني له نيو خلكي شاره كې و تاوانبار ده كړيت به دز و بمرتيل خور ، ده سي له كار راده كيشريت ، بير له وه ده كاته وه ، به چ جوريك جاريكي تر بيتسه وه سر شانوي رووداوه كاني كوومه لايه تي و ده ستلات وهرگريته وه ده ستی خوۍ . له ثنجام دا ، ديته سر شه وه ، باشتري ريگا شهويه لافي نيشتمان پروهري و رزگاري ولات و پاريزگاري بهرژه وندي ميللمت لي بدات . له مهنه لوژيكا زوراب ده لي : " جل و بهرگيكي جواني شه وروپيانم له بهر كړد ، باستو (گوپال) - كم له ده ست گرت و له گمل جانتیه كه چه ند كتيب و كاغزي سپي تيډا بو ، هندیكيانم هر نه ده زانۍ بخوینمه وه يان ليان تي بگم ۰۰ ده ستم به گران كړد به مال و چايخانه كاندا ، وتـارو خوتبم بو خلك ده هونيه وه و هانم ده دان و باسي نيشتمان و نازادي و سر به خویم بو ده كـردن . جار جاريش به يان و بلاوكم بلاو ده كـرده وه دزي ميـري و به ناويكي ترم ئيمـزا ده كـرد " .

شه محمد موختار زوراب مان پيشكهش دهكات و هك مروثيكي سياسي ناودار و پر شه مون له كاري سياسي و هاوكاري خلكـدا .

بي گومان پيوسته دان به وه بنيښ كه زوراب لي هاتووي خوۍ له جم و جولي سياسي و كارامه ندي نواند وه و له ژير شه پرده ميډا ثامانجي سره كي خوۍ شاره وه كه تنه ها مبه ستی " گهرانه وه بو بو كاري ده ولت) .

شه وي جيگاي سر سورمانه ناوډا بور، و شه ستيره ي گه شايه وه نهك هر له لايمن خلك و كار به ده ستاني ميري يه وه ريزي لي ده گيرا ، بهلكو له هه موو لايه كه وه حيسابيشي بو ده كرا .

زوراب ده لي : " له ناو خلكدا ناوبانگم ده رچو بو و هك پياويكي نيشتمان پروهري و خوـ بهخت كهر ، له نيو جه ماوهري خلك و كارگيراني ميري ناوم له سر زاران بو ، به پياويكي گه وريان له قهلم ده دام ، به لام نه يان ده زاني پروگرام و شه لافليدانه م له چيه ؟

مبه ستم تنه ها وه ده ست هيناني كاريكي ميري بو ، كه بتوانم زيتر خويني خلك بمزم " . شه وشانه ي نووسر راسته و خو ثاراسته ي سياسي به بورژوازيه كان كراوه كه له ريگاي فروفيل و لافي نيشتمان پروهري ليډان و له ژير پرده ي بهرگري كردن له مافي ميللمت ، ده يان ويست بگنه كورسي حوكم و بهرژه وندي تايبه تي خويان بپاريزن . شه محمد موختار له سر زاري زوراب شه ندي پرده ي له رووي زوريه ي سر كړده سياسي هكاني شه كاته رامالي وه و گه وهري راستياني نيشان داوه و ريسواي كړدونه . زوراب شه ندي خوشي داني به وه دا ناوه كه مروثيكي تي نه گه يشتوو و نه زان بوه .

شه محمد موختار په نجه ي بو كيشيه كي تري كومه لگاي كورده واري شه كات دريژ كړدوه ، شه ويش مه سله ي سه پاندي زماني بيگانه يه به سر كورد دا ، له ژير ناوي قورشان و ئيسلام ، كولكه مه لاكان وايان ليكه ده اوه كه قورشان نابي به زمانيكي تر ليكد ريته وه بهلكو پيوسته تنه ها به زماني عهـره بي بيـت . ههـروهـها

چمن کهمیکی تازه پیاکهوتوو له کوره دمر چوون

پیاو که چو بو ئیش ، له پښا یوقلمه می گیرفان ټمکن (۹)

ئو جوړه گورانه ی له رهوشت و بیری زوړاب رویداوه ، هیچ ناکوکی نه یوه له گهل نش و نمای چینی نو ی سهره لداوی کو مهلگای کورده واری ئو کات ، واته چینی بوړژوای کورد . بئ گومان زوړاب-ی شه محمد موختار هه لگری ئه دگارو سیمو بیر کردنه و هی بوړژوای لیبرالی تازه سهره لداوی کو مهلگای کورده واریه ، که دیارده ی سرک ی دوورووی ، درو له گهل جه ماوهر ، له سهر پت یاری کردن و خو هه لکی شان له نیو کو مهلگا دا . هیچ گومان له وه دانیه که شه محمد موختار له زوړاب دا نمونه ییکی بی هه وتای روژگاری خو ی پی به خشیوین له له تونادا هه یه پی بگو تریت " قاره مان ی ئو سهر دهمه " (xx)

زوړاب له کاردا پیس ده که و و ده بیته مودیر (کارگیر) له شار ریکی بچوکدا . ئو هه له ی بو ی ره خسا به کاری هیئا بو کو کردنه و هی پاره و ده وله مهن دی ، ههر چند ده وله مهند تر ده بی ، ههن دی تر ترسی لی پهیدا ده بی ، ئو خو شی یه له کیس بروا . ته گهر زوړاب له سهره تادا هه ولی دها خویندن و خوتبه ی مه لاکانیس بکوردی و به زمانی خه لکی بیت ، به لام کات ی ده بیته کارگیر و خاومن ده ستلات ، رق و کینی زوړ له خوینده واران ت ده بی به ئه ندازه یه که چاوهر واناکریت : " ههر که چاوم به خوینده واران (قوتابیان) ده که و ، ئاره زووی کوشتیان ده که م ، ته گهر کوری خوشم له گهلانا بیت . ماموستانکان له وان خه ترن ، چونکه ئه وانن تمنویری میللت ده که م و هانیان ددهن راپهرن دژ ی باری ئو سهر دهمه . . . بوم بره خسابا هه - موو قوتابخانه کانم دا ده خست ، ئو خه ونه م به تال ده کرد که له میشکی خه لک په نگ ده خواته وه ده رباره ی دوا روژ . . . تنها ئو کاته به هیمنی ده خه وتم . " (۱۰)

له روپه لیک ی تری چیروکدا ، زوړاب گو ی له دوو کچ ده بی سکا لا له باوکیان ده که م ، که نیازی هه یه بی ره زامهن دی ئه وان به شویان بدات ، زوړاب له بهر خویدا ده لی : چی تی دایه ، تاوانی به هه زاران جار له وهش گه وره تر هه یه . . .

ئهمونی ژیان قه ناعت به زوړاب ده هینی ، که وپژدانی مروف ههر وشه یه له سهر زمان کس وپژدانی دیوه ؟ وپژدان شتیکی مادی نیه وه ک ئاوینه دواکه تنی کو مهلایه تی و خه راپه ی رژیم ی تی دا دیار که و .

شه محمد موختار به شیوه یه کی نا راسته و خو لایه نه جور جوهره کانی بارو دوخی رژیم ی ده سه گنداری سا لانی بیستی ریسوا کردوه ، وه ک هونه ر مهن دیکی به به هره که ره سته ی تابلو که ی له ژیانی کومه لایه تی سهرده می خوی دا کیشاوه ، وه ک هانه ریکی ریالیستی ره خه گر هه ولی داوه سیمو و سیکولوجیه تی که سانی چیروکه که ی بخاته روو ، یان وه ک په یکه ر تاشیک ، زانایانه ژیان ده به خشیته په یکه ره که ی .

(x) - له بهر چهند هو یه یه که نه توانرا ، وتاره که به ته وای له ژماره ی (۱) ی چوارچرا بلاو بکریت ۵۹

(xx) - قاره مان ی ئو سهرده مه - رومانی شاعیری گه وره ی رووسه میخائیل لیرمونتوف ۱۸۱۴-۱۸۴۱

ئەمەد موختار جاف و جېرۆكى

مەسەلەى و بىردان

جەمئىيەت پەنلىرى

-۲-

لە بەشى يەكەم دا لە باسى زوراب ئەفەندى دا گەپشەننە ، ئەوچىيەى كە لەگەل دووكان دارەكاندا رېك نەكەوت ، ئەمەش ناچارى كرد شارەكەى خوۋى بە جېھىلىي . (x)

زوراب ئەفەندى كەست دەكات نېوانى لەگەل دارو دەستەى شارەكەى باش نىيە و خەلكى لى تى ناگەن ، روو دەكاتە شارېكى تر ۰۰ لەویدا ، راستەو خوپان نا راستەو خو ، بە وشىياري يا نەزانى ، پشت دەكاتەبېرو باوهرى كوئى واز لە بېرە مىسالىيەكانى خوۋى دەھىنى كە لە سەرەتادا پەيرەو وپروپاگەندەى بو دەكردو نېرىيەتى شوپنە تازەكەى وەر دەگرى . كە دەچىتە ئەو شارە ، ناسياوانى بەم جوړە ئاموژگارى دەكەن :- " بوئەوەى بېيتە پياوېكى گەورە و رېژ بگرن ، پېويستە پەيرەوى ياسە سەرەكەى كانى كوئەلگا بگەى ، كەلە لايمەن بە ھىزەكانەو دەسپەر- يىت بە سەر كوئەلگادا . زوراب دەپرسى ئەو ياسا (قانون) يانە چىن ؟ لەو لەمدا پى دەليىن : خەراپە كردن بەرامبەر خەلكى ولاتەكەت ، درو ، خيانەت . ئەوانەى دەيانەوى گەورە بن لە كوئەلدا بەم جوړە خوپان پى گەياندو ، ئەوەى بېەوۋى لە كارگىرى و دەستەلاتدا پېشكەو ى ، پېويستە ئەو ئاموژگاريانە جى بەجى و پەيرەو بكات ، چونكە ئە وانە بارتەقاي بروانامەى زانكو يە لە ولاتىانى تىر . (۷)

دواى ماوئەيك زوراب ئەفەندى لە دەستگايىكى مىرى وەر دەگىرى بە وېرگى سەن (باچ گر ، قولچى) لە نېو جۆتكارەكانى ناوچەكەدا ، زوراب ئەو پېشەيەى بەكار ھىناوە بو خو دەولەمەند كردن و دەبىژى : " لەو كاتەى كە دەچوومە گوندىك وېرگىم كو دەكرەو ، لەھەر جۆتيارىك كەقەر- زارى دەولەت بو ، لە جياتى چوار قران شەشم وەردەگرت ، بە لام دووم دەنووسى ، چونكە ئەوان نەخويندەوار بوون ، ھىچ تى نەدەگەيشتن چىم دەنووسى . كە جارېكى تر دەگەرامەو ھەمان گوند داواى سى قرانى ترشم لە دەكردن ، ئەگەر يەكېك پىسولەى نیشان دابەم ، ھەرەشەى ئەوەم لى دەكرد بە زىندان كردنى . (۸)

بەلى ئەحمەد موختار نەك تەنھا لە " مەسەلەى وىژدان "دا روشتى ئەو جوړە مروفا- نەى نیشان داو و رېسوای كردونە ، بەلكو لە نېو شىعرە كانىش پەنجەى بو ئەو راستى يە دىژ كردو و دەلى :

ناموزگاری بو میللت

کورده تاکه‌ی بی خه‌به‌ری؟ نووستنت بی عاریه
واسیته‌ی دوا کهوتنت شه‌مرو که هر بی کاریه
سهری نهم قه‌ومانه که چون بوون و ئیستا بوون به‌چی
حه‌یفه بو تو وا ئه‌سیری بوینه عه‌بدو جاریه
ئیتیفاقی گهر نه‌که‌ی ، له‌م جه هله‌خوت رزگار نه‌که‌ی
پاشه روژت قه‌لبه به‌خوا ، عه‌یش و نوشت زاریه
مه‌ره‌م و ده‌رمانی ده‌ردت ئیتیفاقه ئیتیفاقه
دوو دلی می‌قروبه ، خزمه ، عیلله تیکی کاریه
نیوه روپه هه‌سته ئیتر به‌رگی سستی داکه نه
زولمه‌تی شه‌و وا به‌سر چوو ، وعده‌یی هوشیاری یه
ری نه‌زانی به‌رده و ریگه‌ی مه‌عاریف بگره به‌ر
نیشتمان زور که‌سسه و ، ژینی هر غه‌مباری یه
(بی که‌سا) قه‌تعی ئومیدی سه‌ربه‌خویی قه‌ت نه‌که‌ی
کورده‌واری زیندوووه ، موحتاجی لوتفی باری یه

هه‌ولیر - ۱۹۲۸

له‌ سالی ۱۹۴۴ دا له‌ هونراوه‌یه‌کی دا داخ و کینی خوی به‌م جوړه به‌رامبه‌ر درو و ده‌له‌سه‌ی ئینگلیزه
کو‌لونیالیسته‌کان ده‌ربه‌ریوه :

چاوبه‌ست

ده‌نگد بلاوه خه‌لق ئه‌لین ئه‌مجاره کورد سه‌ربه‌ست ئه‌بی
چی ئه‌لین ، بیلین ، له‌لام وایه درو و چاوبه‌ست ئه‌بی
سه‌د هزار جارمان سیاست ته‌جروبه کردو که‌چی
ئسته که‌ش زورمان به‌ فیشالی وها سه‌ربه‌ست ئه‌بی
بیتو به‌ ینی ۰۰۰۰ و ۰۰۰۰۰ زه‌ره‌یه‌ک تیک چی ئیتر
مه‌سه‌له‌ی کوردایه‌تی شه‌و سا به‌ جاری خه‌ست ئه‌بی
که‌ی حو قوو ئه‌موری ؟ ئه‌سه‌نری ، عه‌به‌ ئیتر تی بگهن
سه‌ربه‌خویی چون نسیبی قه‌ومی وا بی ده‌ست ئه‌بی
میلله‌تی جاهل له‌ دنیا‌دا ئه‌بی هر به‌نده بی
نوکه‌ری هر خشت به‌ بالای قه‌ومی دیل و په‌ست ئه‌بی

سولیمانی - ۱۹۴۴

فایز قبی کهس

۱۹۰۵ - ۱۹۴۸

ناوی (فایق) ه وکوری عهبدو لا بهگی کوری کا
- که همه‌ی کوری ئه‌لیاسه قوچهیه. له‌سالی ۰۵
- ۱۹ دا له گوندی سیتکه هاتوته دنیاوه له ته‌مه
- نی ههوت سالییدا باوکی لی‌یان جیابوته‌وه و به
هوئی کاره‌ساتی جهنگی یه‌که‌می جیهانه‌وه که‌وتو
- ته تورکیا و ئیتیر بیری بیری چایان پی نه‌که
- وتوته‌وه. ههر له‌و ته‌مه‌نه‌دا ده‌بیت که همه
سه‌عیدی برا گه‌وره‌ی له ناوی دیجله‌دا ده‌خنکی
و دایکیشی دوا به دوا‌ی ئه‌و کوچی دوا‌یی ده‌کا

- ت و له‌گه‌ل تاهیری برا بچوکیدا به بی‌که‌س ده‌میننه‌وه. ماوه‌یه‌ک لای (حه‌به خان) ناویک ده‌بن له
به‌غدا و ده‌یان خاته به‌ر خویندن و پاشان ده‌یان نی‌ریته‌وه بو لای حاجی ئه‌مینی مامیان و تا سالی
۱۹۲۷ له قوتابخانه‌ی ناوه‌ندی سولی‌مانی که (تا پۆلی یه‌که‌می تی‌دا ده‌بیت) ده‌خوینی .
له ماوه‌ی ژیانیدا بی‌که‌س کاسپی و کریکاری و ماموستایی و وه‌زیفه‌ی میری کردووه و گه‌له‌ک جا
- ریش له‌سه‌ر کوردایه‌تی هه‌پسی و ئازارو زیندانی چیشته‌وه. به‌کورتی ژیا‌نی بی‌که‌س سه‌رتاپا کو
- پیره‌وه‌ری و ده‌رده‌سه‌ری بووه و هیچ خوشیه‌کی له ژیانیدا نه‌ دی‌بوو، تا روژی کوچ کردنی ۱۸ / ۱۲ /
- ۱۹۸۱ .

بی‌که‌س یه‌کیکه له‌و شاعیره کورد په‌روه‌رانه‌ی که هه‌مو ئازارو بی ده‌سه‌لاتی و چه‌وساندنه‌وه‌ی
نه‌ته‌وه‌که‌ی له خوئی دا ده‌بینی، بی‌که‌س ئه‌و کودپه‌روه‌ره بوو که تا مردنیشی سه‌ری بو داموده‌زگه
- ی پاشایه‌تی عی‌راق و ئینگلیزه کو‌لۆنیالیسته‌کان نه‌وی نه‌کردو بیرورای خوئی و ژیا‌نی ناله‌بارو
دواکه‌وتویی و کرچو کالی نه‌ته‌وه‌که‌ی به‌ هو‌نراوه به‌رزه‌کانی ئاراسته‌ ده‌کردن و جو‌شو خرۆشی به
جه‌ماوه‌ری کورد ده‌دا راپه‌رن و بو سه‌ربه‌خوئی نیشتی‌مانه‌که‌یان تی بکو‌شن، بی‌که‌س شاعیره هه‌لگر
- ی بیر نه‌ته‌وه‌یی بووه و هه‌تا هه‌تایه نامری. بی‌که‌س له‌هو‌نراوه‌یه‌کیدا به‌م جو‌ره ژیا‌نی نه‌هامه
و دواکه‌وتویی نه‌ته‌وه‌که‌ی نیشان داوه و ویستویه‌تی به‌شاگایان بینیته‌وه :

- ئەلمانەکان لەو بارەبەرەو گەلێک بەرەو پێشخە چوون، ئەو دوو حکومەتە زۆر لە مێژە خەریکی بابەخ پێدانی کوردن، لەم سالانەی دوایدا بە ئەواوی لە ژێانیان دەکوڵنەو " بڕوانە: م.س. لازەرێف. ل ۲۲۷
- (۸) - زۆریە ئەرزانبارانە ی رووسیا لەسەر کورد کۆی کردوونەتەو، تاک و ئیستاش لە ئارشیفی تایبەتی ئامۆزگای رۆژەهەلات ناسی سوڤیت دا هەلگیراون و تەنها زانیانی خۆیان بۆیان هەمە سوودی لێ وەرگیرن.
- (۹) - م.س. لازەرێف. ل ۱۶۷
- (۱۰) - ف. ئا. گەردەلیفسکی. " لە نیو کوردەکانی سیپاغ دا "، (دونیای موسولمانان) پیتروگراد، ۱۹۱۷، بەرگی یەکم، ل ۱۴
- (۱۱) - م.س. لازەرێف. ل ۱۸۲
- (۱۲) - قونسولی رووسیا لە شاری خۆی چیرکۆف دەبیژێ " نە عەبدول رەزاق و نە سەرکردەکانی تری کورد کە ئێمە بە پالێشت و دوستی خۆیان دەزانن هیچ بریاریکیان بێ رەزامەندی ئێمە پێ وەرناگیریت تا دژ بە تورکەکان راپەرن، لە هەموو جموجۆلیکیاندا پەنا بۆ من دێنن کە ری و شوێنیان بۆ دانیم " سەرچاوەی پێشو، ل ۲۲۹
- (۱۳) - د. جەلیلی جەلیل. ل ۱۲۹
- (۱۴) - م.س. لازەرێف. ل ۲۰۱
- (۱۵) - هەر ئەوێ. ل ۱۶۰ - ۱۶۱
- (۱۶) - بڕوانە: " پێوەندی نیو میلەتان لەسەر دەمی ئیمپریالیزم دا " مۆسکۆ، زنجیرە (۳)، بەرگی (۲)، ل ۲۵۰
- (۱۷) - لازەرێف سەبارەت بە سیاسەتی رووسیا بەرامبەر بە کورد دەبیژێ " رووسیا بە ئاشکرا نەیدەویست خۆی بە بزووتنەوێ ئازادی خوازی کوردەوێ گرتی بدات، ئەک هەر ئەو بەلکو نەشیان دەویست کە کورد - ستانیکی سەرەخۆیان ئوتۆنۆمی دار دروست ببێت " ل ۱۶۰ - ۱۶۱
- (۱۸) - ق. کوردۆ. " ئا. ئۆربیلی و کورد ناسی " ل ۱۲۲
- (۱۹) - م.س. لازەرێف. ل ۱۵۸
- (۲۰) - لە نامەبەکی قونسولی رووسیادا لە شاری خۆی چیرکۆف دەبیژێ " تاک و ئیستا کوردەکان چیان دیوێ جگە لە مال و بێرانی و نەهامەتی، یان بە شیوەبەکی جەنەوێرەنە لە تورکیادا وەک سوتەمەنی جەنگ، یان بۆ رەزامەندی تەماع و مەرامی پێسی دەسەلات دارانی ئێران بە کاریان دێنن، ۰۰۰ میلەتی کورد لە نیوان دوو شارستانی زالم و پەرپوتدا توانیویتی بوون و قەوارە خۆی بپاریزی " بڕوانە:
- د. جەلیلی جەلیل. ل ۱۳۵ - ۱۳۶
- (۲۱) - هەر ئەوێ. ل ۹۷
- (۲۲) - هەر ئەوێ. ل ۱۱۵

bar û doxî siyasî Kurdistan nî-
şan dedat le nîwey duhemî se-
dey 19-da. Le salanî 1865 û 1896
du kitêbî dîke le Mîlano hatîte

çap kîrin ke başî Kurdî kirdiwe.
Bêguman ew karey Mirella
GALLETI xizmetekî gelek

mezin e le biwarî Rojhelatnasî û
Kurdelocî da w keristeyekî nwê
dexate dest mējûnûsanî Kurd.

* Em witare le layen rojhelatnasêkî
Italî MIRELLA GALLETI *Curdie
Kurdistan in Opere Italiane del XIII-XIX seco-
lo, in: Riv. ORIENTE MODERNO, Anno
in LVIII, nr II, Novembre 1978, PP 536-596.*

nûsrawe, le salî 1978 le Roma da bilaw
kirawetewe, le salî 1981 le layen Dr. YO-
USÎF HEBI kirawete Erebi û le govârî
Korî zanyarî Iraq-Destey Kurdî da bi-
law kirawetewe rûpelî (225-300), wira-

reke birtîye le 75 rûpele. THE JOUR-
NAL OF THE IRAQI ACADEMY.
Kurdish Corporation, Vol. 8, 1981
pp.225-300 □

پەراوێزىمەكان :

(۱) عەبدول رەزاق كورى نەجىب پاشاى كورە گەورەى بەدرخان بەگە ، لە سالى ۱۸۴۶ دا ، لە ئەستەمبول لە دايك بوو . بەمەندالى خويىندوبەتتى و فيرى زمانە روژەه لاتی و ئەوروپاييەكان بوو . توانيبوو لە شوێنى فەرەنسا و بېروباوەرى ديموكراتى بوژوازى ئەوى تى بگات . حاجى قادرى كوێى مامۆستاي بوو و تاسيرتيكى زوړى كردۆته سەر . چەند سالىك عەبدول رەزاق لە وەزارەتى هەندەرانى توركييا فەرمانبەر بوو و دوايى كراوە بە سكرتيرى سىيەمى باليووزى توركييا لە پيتيربورگ و لەوى رووسى فير بوو ، پاش سالىك بوو بە سكرتيرى دووهمى باليووزى توركييا لە تاران . دواى ئەو بەفەرمانى سولتان عەبدول حەميد گەراوێتەو ئەستەمبول ، وە لە سالى ۱۸۹۴ دا راي كردۆته سىواس و لەوێشەو بو تڤليس و پاشان بو يەريشان بو ئەوى لە كوردستانەو نزيك بيت . پاشان بەيى داواى سولتان ، رووسيا عەبدول رەزاقى دەرکردو ئەويش ناچار بوو خوێ بگهييتە ئينگل . تەرەو لەوى لەگەڵ پەنا بەرەكانى ميللەتەنى ژيەدەستى رژيمى توركيادا ، بەتاييەتى لەگەڵ ئەرمەنەكاندا پيو . مەنديەكى پتەو پەيدا بگات ، بەلام دواى چەند سالىك سولتان بەهوى نەجىب پاشاى باوكيەو تەوانى بيهييتە . وەو بيكاته سەرۆكى تەشريفاتى كوێشى خوێ . ليەش زوړ نەيان هيشتەو و گرتيان و بەديلى رەوانەى تەرا - بلس يان كردو لە زيندانيان هاويشت . لوتفى نيويك (x) لەو سەردەمدا كتيبيكى لەسەر بەدرخانيەكان نو - سيووە لەويدا دەبيژى كە " سولتان زەنقى لە بنەمالەى بەدرخانيەكان چوو و هيجى تر " (xx) تەنها پاش كودەتاي ژون توركەكان عەبدول رەزاق لە زيندان و مەدەرەات و گەرايەو .

(x) مالميسانز باسى هەندىك ووتار دەكات كە بە نيوي لوتفى يەو بەلاوكرائەو ئەو دەبيژى كە " دوور نيە ئەم لوتفى يە . د. عەبدو لا جەودەت بيت ، (۱۸۶۹ - ۱۹۳۲) . بڕوانە : مالميسانز - " ناسيۆناليزمى كورد لە سەرەتاي سەدى بيستەمدا و . د. عەبدو لا جەودەت " . ستوكهۆلم : ۱۹۸۶ ، ل ۲۸ - ۲۹ ، (بە توركى) . (xx) - بڕوانە . د. جەليلى جەليل " . چەند لاپەرەيەك لە ميژووى ژباني كومه لايەتى و سياسى كورد لە كوتايى سەدى نوژدەيمە و سەرەتاي سەدى بيستەمدا " . ئوپسا لا - ستوكهۆلم ، ۱۹۸۵ ، ل ۱۱۸ . (۲) - م.س. لازەريڤ " مەسلەى كورد " ، مۆسكو ۱۹۷۲ .

- د. جەليلى جەليل . سەرچاوەى پيشوو .

- ئيسماعيل حەقى شاوھيس : بڕوانە " گوڤارى روژى نوى " ، ژمارە ۷ ، ئوكتۆبەرى ۱۹۶۰ ، ل ۵۰ - ۵۳ .

(۳) - م.س. لازەريڤ . ل ۱۶۸

(۴) - رۆلى عەبدول رەزاق لە بزووتنەو رۆشنيرى كوردى دا پلەو نرڤيكى ئيجگار گرنكى هەيە . شايانى باسە كە خوڤەريەك كردنى چەند زانايەكى رووس و سۆڤيىت بە زمان و ئەدەب و كولتوورى كورد لە سەرەتاو بە هيمەتى ئەم تيكۆشەرەى كورد بوو . بڕوانە :-

- م.س. لازەريڤ . " مەسلەى كورد "

- د. جەليلى جەليل . " چەند لاپەرەيەك لە ميژووى ژباني كومه لايەتى و سياسى كورد " .

- ق. كوردو . " ئا . ئۆربىلى و كوردناسى " . بەغدا ۱۹۷۵ .

- عەبدول جەبار مەحمەد جەبارى . " ميژووى روژنامەگەرى كوردى " . سوليمانى ۱۹۷۰ .

(۵) - ق. كوردو . " ئا . ئۆربىلى و كوردناسى " . ل ۱۲۲

(۶) - پ. ئەڤريانوڤ . " كورد لە شەرى رووس لەگەڵ فارس و تورك دا ، لە سەدسالەى سەدى نوژدەهەمدا "

تڤليس ۱۹۰۰ ، ل ۲۲۷

(۷) - نوينەرى رووسيا ئۆلگىنين ، سەبارەت بە جموجۆلى وولاتە روژئاواييەكان لە توركييا بەم جۆرەى رادە . گەياند " ئيمە زوړ كەم دەربارەى كوردەكان شارەزاين ، هوى ئەمەش كزى و بى هيژى رووسيايە . ئينگليزو

بەلگە ھاوکارى رژىمى ژۇن توركەكانيان دەكردو لەوەدا پاراستنى بەرژەوئەندى ئابوورى خويانيان دەبينى، لە لاىەكى دىكەش ناكوكى نيوان سەركردهكانى كورد خويان، كە ھەر يەكەيان لاى خويەو پتەوئەندى بە رووسياو دەكردو گەلەك جارىش لە نيو جەماوهرى كوردا وا بلاويان دەكردهو كە رووسەكان ھاوسى و دۆستى و يارمەتى كورد دەدەن، ئەمە جگە لەوھى كە زۆربەى ئەو سەركردانە ھيلكى ستراتيژى روونيان بۆ دواروژى بزووتنەوھى كورد دەست نیشان نە كەردبوو وە نەشيان دەويست بۆ كوردستانىكى يەكگرتووى سەربەخۆ تى بكوئن.

لاىەكى دىكەى كەم و كورپى پرۆگرامەكەى عەبدول رەزاق ئەو بۆ كە دەيويست ئيران رازى بكات و بە گز توركەكاندا بچيت، كە ئەمەش لە توانادا نەبوو، چونكە ھەردوو حكومەتەكە چەند سەدەيەك بۆ كوردستا- نيان كەردبوو شانوئەكى شەرى نيوان خويان و پاشانىش بەرژەوئەندى ھەردوو لاىان لە دابەشكرنديدا يەكى گر- تبوو، و ئيستاش عەبدول رەزاق بە ئاسانى لە ژيئە سياستى ئەو دوو رژيمە داگيركەرەدا كارى بۆ نە دەچو- سەر.

خالىكى گرنگى دىكەى پرۆگرامەكە ئەو بۆ كە عەبدول رەزاق دەيويست خۆى بە ھيزو يارمەتى رووسيا بە- ستينەو، كە ئەمانيش جگە لە مەترسى ھەردوو دەولەتەكە، لە ولاتە ئەوروپايەكانيش توقيبوون، ئەم سيا- سەتى رووسياش بە ئاشكرا لە بيروپاى لى پرسراوى رۆژەلاتى نيوئەراست دا **كليم** خويە دەبوو، كاتيك كە دەيگوت " ئەو دەسلەت و بەرپەرەيەتەيە كە عەبدول رەزاق دەيوئەى بەيارمەتى ئيمە لە كوردستانى ئيران دا بۆى بيتە دى لە توانادا نە، نابيت لەوھش نەترسين كە خۆخەريك كەردن بەم مەسلەيەو پتەوئەنديمان نەك ھەر لەگەڵ **باب العالى** تيك دەدات، بەلگە ھەموو ئەو سنورى توركيوا ئيرانەش دەكەوتنە مەترسيەو " (١٦) . جا نەك رووسيا دۆستى كورد نەبوو (١٧)، بەلگە لە زۆر كات و شوپندا دژ بە بەرژەوئەنديشى وەستاو، تە- نانەت وەك پيلانيك تەماشاي پرۆگرامەكەى عەبدول رەزاق يان دەكردو خۆشى وەك مروفيكى سەرەو، كە ئەما- نە وىكرا كارپكى وایان خولقاندبوو نەك تەنھا بزووتنەوكانى كورد گەشەو پەرە نەسيى، بەلگە تا رادە- يەكيش ھەستى **پلوتوئەيزم**يشيان تيدا بمرينى. جا عەبدول رەزاق ھيندە ساويلەكە نەبوو بەوجۆرەى كە رووسە- كان بيريان لى دەكردهو، بەلگە وەك كوردناسى بە نيوانكى سوڤيتى ئا **ئوربيلي** دەبيژى " عەبدول رەزا- ق مروفيك بۆ وەك ھەلو دەپروانى، لە ئاخاوتندا وورپا و زانا، رەوشت بەرزو خويندەوارپكى ھەلگەوتو بۆو . . . وەك كوردپكى راست و نيشتيمان پەرورە لە كاروباريدا ئازا و چالاك بۆو . . . " (١٨) .

لە راستيدا عەبدولرەزاق لە روانگەيەكى ستراتيژيەو لەو مەسلەيەى دەروانى و سەرکەوتنى رووسەكانيشى لە ئاسياى بچووك دا بە سەرکەوتنى كورد دەزانى، بەلام رووسيا ھىچ بايەخىكى ئەوتويان بەم دوستە ستر- اتيزيەى خويان نەدا و ھەزارەتى ھەندەرانيان بيروريان لەسەرى وابوو كە " عەبدول رەزاق جيگاي گومانە و دلسوزى بۆ رووسيا تەنھا رك و كينەيەتى لە توركەكان و بەھىج جۆريك جيى متمانە نە " (١٩) . ھەر چەندە ھەنديك لە قونسوولخانەكانيان لە كوردستان بە ويژدانانە لە بارەى كوردەو دەدان (٢٠)، بەلام ئەو چى- تاسيرپكى نەدەكرە سەر سياستى ئوپورتونيستانەو بەرژەوئەند پەرستانەى رووسيا كە خۆشيان پى يان لى دەنا و دەيان گووت " گەر يارمەتى كورد بەھين، بيانو بۆ توركەكان درووست دەبى و ئەوسا بۆشيان ھەيە كە بەپچى ياسا شكات مان لى بکەن " (٢١) .

بەو كورتە باسەى سەرەوئەدا خويە دەبيت كە نەسەركردهكانى كورد لەگەل ئەو گشت ھەول و تەقە لايمەياندا توانيويان رووسيا بکەنە دۆستى كوردو نە رووسياش پتەويستى بەو دوستايەتيە بوو، خۆ ئەگينا وەك د. جە- ليلي دەبيژى " مەسلەى ئازاد كەردنى كورد لە دەستى تورك لاى دىلوماسەكانى قەيسەر خەيال پلاو بۆو . . . عەبدول رەزاق بەدرخانى پشنى بە ئەو رووسيايە بەستبوو كە نەيدەويست كورد سەربەخۆي بە دەست بپنى " (٢٢)

CARCIRA 2/1986

که مه‌وه بئ لایه‌نی کورد له لیکدانی نیوان خویان و تورک و فارس‌ه‌کان مسوگەر بکەن به تایبه‌تی که سولتان عه‌بدول‌عه‌مید له سالی ۱۸۹۲ دا پیلانیکی نوێی به ده‌سته‌وه بوو، که شه‌ویش درووست کردنی سوارانی‌حه‌ میدیه‌ بوو له کۆمه‌لیک هۆزی کوردو عه‌رمب و شه‌رمەن و شه‌رکەس بۆ مه‌به‌ستی توانده‌وه‌و بن‌پرکردنی مه‌سه‌له‌ی کورد به‌یه‌کجاری و تۆقاندنی رووسیا (له‌و کاته‌دا رووسه‌کان مامه‌له‌ی کوردیان لای خویان گه‌لیک به خراپی ده‌کرد) و کردنیان به‌گزیاندا له هه‌موو ده‌س درێژی کردنیکی سهر سنووری ناوچه‌ی قه‌فاس دا •

هۆیه‌کی دیکه شه‌وه بوو که بزوتنه‌وه‌یه‌کی کوردی له کوردستان دا له سه‌ره‌ل‌دان دا‌بوو که به‌ئاشکرا ده‌یسترا جه‌ماوه‌ری کورد دژی رژیمی وسمانی رابن و داوای سه‌ربه‌خوایی نیشتمانه‌که‌یان بکەن •

هه‌موو شه‌مانه‌ بپونه هۆی شه‌وه‌ی که رووسیا ته‌ماشای مه‌سه‌له‌ی کورد وه‌ک که مه‌نه‌ته‌وه‌یه‌ک نه‌کات، به‌ل‌کو حسا بیکێ دیکه‌ی بۆبکات، که بۆ شه‌وه مه‌به‌سته‌ش به‌هۆی قونسولخانه‌کانیانه‌وه که‌وتنه‌ گۆکردنه‌وه‌ی پتر زانیاری له‌سه‌ر کوردو هه‌ندیک‌یشیان لێ‌ بل‌او بکهنه‌وه (۸) • له‌و روه‌وه جیگری قونسولی رووسیا له‌ شاری (وان) گه‌یشتیوه شه‌وه بیرورایه‌ی که "مه‌سه‌له‌ی کورد به‌ نیسه‌ت رووسیاوه مانایه‌کی گرنگ و تایبه‌تی هه‌یه (۹) • جگه له‌وه گه‌رده‌لیک‌سکی که بۆخۆی ماوه‌یه‌ک له‌ نیوکوردا زیاهه‌، به‌م جوړه‌ ده‌بیژی "رووسیا شه‌رکیکی رۆشن‌بیری زوړ گه‌وره‌ی که‌وتوته شه‌ستۆ، پێویسته‌ مه‌یله‌تی کورد به‌ لای خۆیدا راکیشی و له‌ بوا‌ری کومه‌لایه‌تی و رۆشن‌بیری دا یارمه‌تیا‌ن بدات ۰۰۰ کام لا بۆیان باشه‌؟ بێنه‌ پال رووسیا یاخود هه‌ر له‌ چوارچیوه‌ی تو‌رکیادا ب‌م‌ینه‌وه‌؟ با کورده‌کان بێنه‌ سهر شه‌وه بیرورایه‌ی که کولتووری رووسیا بۆیان له‌ هی تو‌رکیا چاک‌تره‌ ۰۰۰ (۱۰) •

جگه له‌وه عه‌بدول‌ره‌زاق له‌و ده‌ سالی خه‌باتی دوا‌ییدا پێوه‌ندی به‌رده‌وام له‌گه‌ل سه‌رکرده‌کانی هه‌ر دوو پارچه‌ی کوردستان دا‌کرده‌وه، به‌ تایبه‌تی له‌گه‌ل کور حوسین پاشا و سمکۆ شکاک و شیخ عه‌بدول‌قادی شه‌م‌زینی و شیخ ته‌های نا‌یری و له‌ هه‌موو جموجۆلیکی خۆی ئا‌گاداری‌که‌بون و به‌ هاوکاری و خه‌باتی هه‌موو لایه‌ک ده‌یویست نه‌ته‌وه‌ی کورد له‌ژێر ده‌ستی شه‌وه دوو حکومه‌ته زالمه‌دا ئازاد بکات •

له‌و روه‌وه سمکۆ شکاک به‌ ته‌واوی هینابوه سهر شه‌وه بیرورایه‌ی که رووسیا دۆستی کورده‌و ئاماده‌یه‌ پالێشتی بکات، جگه له‌وه سمکۆ خۆشی داخیتی زوړی تو‌رکه‌کانی له‌ دل‌دا بوو، و ئاماده‌ی ده‌رفه‌تی‌ک بوو دژیان راپه‌ری، بۆیه چهند جارێک شه‌ویش رووی له‌ رووسیا ناو له‌ نامه‌یه‌که‌یدا بۆ جیگری قونسولی رووسیا له‌ ورمی به‌م جوړه‌ی نوسیوو "تورکه‌کان به‌ هه‌لی ده‌زانن که کزی و لاوازی ره‌وشی ئێران بۆ به‌رژه‌وه‌ندی خویان به‌ کار ب‌ینن ۰۰۰ ئێوه‌ش که خۆتان به‌ پالێشتیکی ئێران ده‌زانن و له‌سه‌ر هه‌موو ده‌ست درێژه‌یه‌ک له‌سه‌ر شه‌م و ولاته به‌ وه‌لام دین، ئومیدم هه‌یه یارمه‌تیم ده‌ده‌ن تا دژی رژیمی تو‌رکیا راپه‌رم" (۱۱) •

له‌ لایه‌کی دیکه شه‌وه عه‌بدول‌ره‌زاق هه‌ولتی به‌هێز کردنی په‌یوه‌ندی نیوان کوردو که مه‌نه‌ته‌وه‌یه‌کانی ده‌وله‌تی تو‌رکیای دا‌بوو که وێکرا دژی رژیمی ژۆن تو‌رکه‌کان رابن، له‌م روه‌وه توانیویو تا راده‌یه‌ک سه‌رکه‌وتوییت و له‌گه‌ل سه‌رکرده‌ی ئاسوریه‌کاندا "پیترو‌س شیلۆس" دا په‌یوه‌نی بکات و یارمه‌تیا‌ن بۆ کورد مسوگەر بکات •

پاش شه‌م جموجۆل و خۆ کۆکردنه‌وه‌یه‌ی عه‌بدول‌ره‌زاق له‌ نیو کوردو که مه‌نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌کاندا، په‌نا‌ی برده‌ به‌ر یا‌رمه‌تی و پشتگیری رووسیا (۱۲)، و ئا‌گاداری‌کردن که "شه‌م رژیمه‌ نوێ‌یه‌ش (مه‌به‌ستی ژۆن تو‌رکه‌کانه‌) •

ک.ع) هه‌ر به‌ چاوی رژیمی کۆنه‌وه سه‌یری ب‌نه‌ماله‌که‌م و هه‌موو کورد ده‌کات ۰۰۰ من تو‌رکیا به‌ دووژمنی خو‌ینه‌خۆ هه‌میشه‌می خۆم ده‌زانم، گه‌ر به‌ ڕیه‌کی ئاشتی و هیمنانه‌ نه‌متوانی ئه‌نجام‌یک به‌ ده‌ست ب‌ینم، شه‌وسا ناچاری شو‌رشیکی چه‌کدارانه‌ ده‌بم" (۱۳) •

سه‌باره‌ت به‌م داوا‌یانه‌ی کورد، له‌ نامه‌یه‌کی نه‌هینی مه‌کته‌بی قه‌فاس دا به‌م جوړه‌ ده‌بیژی "ژۆن تو‌رکه‌کان پاش ها‌ت‌نیا‌ن بۆ سه‌ر کار خویان له‌ ئاستی گشت شتیکی تر کو‌یژ کردوه، نه‌ ئا‌گایان له‌ رووداوه‌کانی ناوچه‌که‌یه‌وه نه‌ له‌ پاشه‌روژی خۆشیا‌ن، له‌م کاته‌دا کورد هه‌موو وه‌ک یه‌ک دووژمنی تو‌رکن، هه‌ر هه‌موشیا‌ن ئاماده‌ن

بئىنى، تەننەت ئەو پېئومەندىيە بىۋە كارىكى گىرنگى رۇژانەي خەبەتسىيەسى و بۇيەشە ناچار دەبىن لەم كورته باسەدا لەگەلەك شۇيەدا تاكتىك و فرۇفيللى روسيا بەرامبەر بە بزۋوتنەۋەي كوردى بەگشتى و عە- بدول رەزاق بە تايىبەتسى دەست نىشان بەكەين، ھەرچەندە پېئومەندى نېۋان رووس و كورد مەسەلەيەكى فراۋانە و لە ھەمان كاتدا گەلەك گىرنگە و پېئوسىتى بە لىكۆلەنەۋەيەكى تايىبەتسى ھەيەو گەر دەرەفت مان بوو ھەر لەم كۆقارمدا بەچەند ووتارىك پېشكەشى خۇيەنەرانى كوردى دەكەين.

عەبدول رەزاق يەكەك بوو لەو سەرکردەنى كورد كە ژىرانە بىرى لە چارەنۋوسى نەتەۋەكەي كورد - تەۋەو تەننەت يەكەم سەرکردەي كورد بوو كە بەرنامەو پىلانى سەرەخۇيى كوردستانى بەجۇرىكى رىك و پىك دانائە (۳) ۰ ھەر لەسەرەتاي لاۋىتەشداخۇيەندەۋارىيەكى باشى بەدەست ھىناۋەو بايەخۇيى زۇرىشى بە بلاۋكردنەۋەي خۇيەندەۋارى و خەبەتسى كۆلتۈۋرى لە كوردستان دا داۋە (۴) و لەسەردەمى خۇشيدا يەكەك بوو لە روشنىرە بەنئىۋىبانگەكانى دەۋلەتى وسمانى ۰ زاناو كوردناسى بەنئىۋىبانگى سۇقىتى ئا ۰ ئۆربىلى لە چاۋپىكەۋتەنكى دا بەم جۇرە لە دەمى عەبدول رەزاقەۋە دەگىرپىتەۋە " ۰۰۰ ھەرگىز ئەۋە لەبىر ناكەم كە مىللەتەكەم لە كۆتۈزنجىرى زۇردارى وسمانى و قاجارى دايە، ھىۋاۋ ئاۋات و ئامانجى ئىمە ئەۋەيە كە گەل و ۋولات مان لە كۆتۈزنجىرى زۇردارو داگىركەر رزگارەكەين ۰ جا بو بەدىيەننى ئىم ئامانجە پىرۋەش گەلە- كەمان پېئوسىتىيەكى زۇرى بە خۇيەندەۋارى ھەيە ۰ كىلىلى ئەمەش رەخساندىنى ئەسپابى فېرېۋون وخۇيەندەۋارىيە بو گەلى كورد - لەمەدا يارمەتىمان بەدەن ۰ ئەگەر بە من و ھەققا لائەم گەل رزگار نەكرا، خۇ كە ھەركاتى بوو بە خاۋەنى دەست و قەلەم و خۇيەندەۋارى خۇي ئەۋە دەتۈننى بە خۇي دا بىتەۋەو ئازادى خۇي بىسېنى (۵) ۰

لەسەرەتائەۋە دەردەكەۋى كە پېئومەندى عەبدول رەزاق لەگەل رۇسپادا بى ھۇ نەبوو، بەلكو ئەۋ ئامانجەي كە بۇي تى دەكۇشا پىلانى خۇي بو دانابوو، كە بەر لە ھەموۋشتىك گەرەكى بوو سوود لەو دوۋۇمنايەتىيە بن داكوتائەۋە كۆنەي تۈرك و رووسەكان ۋەربىگىرى و لەو رىيەشەۋە يارمەتى و ھاۋكارى روسيا بو كورد مەۋگەر بىكات، لە لايەكى دىشەۋە رووسەكان دەسەلاتيان لە كوردستانى قاجارىشدا ھەبوو، ئەمە جگە لەۋەي كە ھاۋ- سىي كوردىش بوون، ھەرچەندە ئەۋرۇپاي رۇژاۋاش بەتايىبەتى بەرىتانىيا لە رى مىسۇنېرەكانىيەۋە دەيان ويست سەرکردەكانى كوردو سەرۋك ھۆزەكان بەكەنە دۆست و بە لاي خۇيانىدا رابىكش، بە لائەم عەبدول رەزاق زۇرباش لە سىياسەتى فرۇفيللىۋى ئىنگىلىزەكان گەمىشتەۋو بەرامبەر مىللەتەننى رۇژەلات، جگە لەۋەي كە ماۋە- يەكەش لە بەرىتانىيا زىبابوو، ھەرۋەھا بە ۋولاتىكى ھاۋسىي كوردىش دا نەدەناۋ لەو بارەيەۋە دەيگوت كە " ئىنگىلىزەكان كوردىيان ھەلخەلەتەندەۋە لەو بارەيەۋە شۇرشى شىخ عوبىدولاي نايىرى (۱۸۸۰) كوردبۇۋە بە - لگەيەكى زىندوو كە جارىكى دى كورد مەتەنەيان پى نەكەن (۶) ۰

جا گەشەۋ پەرەسەندىنى ھەستى نەتەۋەيەتى و بەرزكردنەۋەي رادەي كۆمەلەيتى و زانستى جەماۋەرى كورد و مەۋگەر كوردنى پالېشتى رووس دوو شتى گىرنگە بوون لە خەبەتسى عەبدول رەزاق دا و بەردەۋام بىرى لى دە- كوردنەۋەو ۋەدەست ھىنانىيانى بەمەرجى سەرەخۇيى كوردستان دادەنا، كە لە يەكەمىياندا تا رادەيەك تۈا- نىبوۋى تىدا سەربەكەۋى و دوۋەمىشيان لەگەل كورتەيەك لە خەبەتسىدا ھەندىكى لى دەدوۋىن.

لە كۆتايى سەدەي نۆزدەدا چەند ھۆيەك ۋاي لە رووسەكان كورد كەمىك سىياسەتەيان بگۇرپن و خۇ لە كورد نىزىك بەكەنەۋەو لە مەسەلەكەي بگۇلنەۋە، ۋولاتە كۆلۇنئايلىستەكانى رۇژاۋاش ئەۋ سەردەمە تا دەھات ھىزو دەسەلاتى ئابۋورى و سىياسيان لە ناۋچەكانى رۇژەلاتى نىزىك و ناۋەراستدا پتەۋ دەكرد، كە رووسەكا- نىش لەو مەسەلەيە بى ئاگا نەبوون (۷) و كەمو زۇر كەۋتەنە خۇيان و لە ماۋەيەكى كەمدا تۈانايان رۇژاۋاي ئىران بەھانە ژىر دەسەلاتى خۇيان، و بە تايىبەتى لەسەرەتاي سەدەي بىستەمدا سابلاخ يان كوردبۇۋە بازارىكى گەۋرەي ساغ كوردنەۋەي كەل و پەلى خۇيان و لە ھەمان كاتدا پىلانە سىياسىيەكانىشيان بە ئەنجام دەداۋ لەو دىۋى كوردستانىش دا بازارگانى خۇيان بەھىز كوردبۇۋ ۰ لە لايەكى دىكەشەۋە رووسەكان دەيان ويست بە لايەنى

کورنې پل له خبرې

عبدالرزاق به درخانې (۱) له سال ۲

کورنې باسېکې خېباتې نهم ناوداره ی کورد له ووتارېکې گچکې چمن رووپه لې وادا شو تام و چيزه . مان پې نادات که سرجه مې جموجولې له بزوتنه وهی نمتوايه تی کوردا به باشې بناسين، چونکه تويزينه . وهی هم مو لایم نه کانی و خېباتې سیاسي نهم کولنمده ره ی کورد پيوېستی به ليکولېنه وهیه کی فراوان هیه ، تاکو له شپوهی کتیبېکې خه ملاندر او به بخرېته پېش چاوی خوینهرانی کورد . هر چنده تاکو ئیستا همدېک ليکولېنه وهی له سر کراوه (۲)، به لام هم مو لایم نه کانی خېباتې نمتوايه تی عبدالرزاق به ووردی نه کو . لراو نمتوه ، جگه له وه جاروبارېش لاوه کی له گهل روودا وه کانی شو سردمه مدا له همدېک شوینی تردا نیوی هاتوه .

ليکولېنه وهی خېباتې سیاسي و کو مه لایم تی سرکرده نیوداره کانی کورد له مهر قوناغېکې میژوودا پله ونرخی تایبته خوی هیه ، هملېته که پتر بایه به قوناغېک دهرېت وهک لهوی دی له مهر چمن هوپه که ، بو نمونه میژووی کورد له سده ی نوزده وه پې ناو ته قوناغېکې نوې وه که پيوېسته به دهیان کاری زانستا . نهی له سر بگولرېته وه ، نهم قوناغش بریتیه له سرده مې بزوتنه وه نازادېخوازه کان و له به هوش هاتنه وهی جه ماوهری کورد به بیرې نمتوه یی و چاندنی توویکی بورژوازی و سره هلدان و گه شو په ره سمندنې له کورد . ستان دا ، بریتیه له دامه زراندنې کو مه لېک له یانه ی کولتوری و ریکخراوی سیاسي و روشنبری کوردی ، له هاتنی وولاته ئیمپریالیسته کان بو کوردستان و دامه زراندنې داموده زگای خوېان و چونه دهره وهی مه سله ی کورد له چوارچپوهی ده ولمتی وسمانی و قاجاری و هرگرتنی قهواره یه کی جیهانی و . . . هتد . بویه هم مو گرنگی و خست و خولې مه سله ی کوردو نیشتمانه کی له قوناغه دا خوېا دهن .

یهکېک له سرکرده و کورد په ره کانی کوردستان لهو ده مده میر عبدالرزاقی خانه واده ی بهر . خانیه کانه که له خېباتې سیاسیدا له سره تاي سده ی بیسته مده ، به تايبته له سرده مې کو ده تاي ژون تور . که کان دا رولېکې مه زنی له بزوتنه وهی نمتوه ی کوردا هه بووه . نهم بنه مالیه میژوویه کی تایبته ی و دهو . له مندو پر له قاره مانیتیان بو تومار کردوین، که نمتوه ی کورد به شانازیوه ریزيان لی ده گریت .

شوهی شایانی باسه شهویه که سرکرده ی کلاسیکی کورد هر له نیوهی دووه مې سده ی نوزده وه تا نیوه راستی سده ی بیسته مېش ویستویانه که بزوتنه وهی نمتوايه تی کورد به رووسه کانه وه گری بدن و به یارمه تی شوان سهر به خوېی کوردستان به ده ست بېن .

عبدالرزاق به درخانې کورد ، له سره تاي چوونه میدانی خېباتې سیاسیه وه تاکو مردنیشی پېوه . ندی به رده وامی له گهل رووسه ته رازه کاند ا هه بووه به یارمه تی شوان ویستویه تی سرکه وتنی کورد وده ده ست

رۆژنامه‌ی کوردستان له مه‌ند دیر پکدا

جموجۆل و بلاوکردنه‌وه‌ی هه‌ندێك په‌خشه له لایه‌ن كۆمه‌ڵێك له جگه‌رگۆشان و رۆشنبیرانی كورد هه‌وه له هه‌ندهران له كۆتایی سهدی نۆزده‌دا جۆش و خروۆشی خستبووه‌ نیو جه‌ماوه‌ری كوردو له‌هه‌مان كاتدا داوای یه‌كخستنی ریزه‌كانیان ده‌كردو له پیناوی مافی نه‌ته‌وايمتیدا دژی رژیمی سولتان راپه‌رن ده‌توانین بیژین كه ئه‌م بانگه‌وازان ده‌رفه‌تیکی هێژایان ره‌خساندو هه‌نگاوێکی کاریگه‌ریش بوو بۆ له‌ دایك بوونی رۆژنامه‌ی "كوردستان" و به‌و جوړه‌ روژی ٢٢ ی نیسانی ١٨٩٨ رۆژنامه‌نووسی كوردی چاوی له‌ دنیا هه‌ڵپه‌نا.

رۆژنامه‌ی كوردستان له‌ قوناغلیکی میژوویی پیویستدا، له‌ بارودۆخێکی دژواری ژبانی كورد هه‌واریدا، له‌ سه‌رده‌می سیاسه‌تی زێده‌ درنده‌ی عه‌بدول هه‌مید دا (كه‌ خوێن چۆری له‌ گشت راپه‌رین و شوڕشه‌كانی كورد كرده‌بوو)، له‌ مرگه‌مدا كه‌ توركانی ووسمانی به‌ نیوی برایه‌تی و پان ئیسلامیزمه‌وه‌ داڵده‌ی كوردیان ده‌دا بۆ به‌ گزداچوونی هاوو لاتیه‌ ناموسولمانه‌كان و دڵ له‌یه‌ك كرمی كردنیان و ٥٠٠ هتد، ئا له‌م كاتهدا هاته‌ مه‌یدانی خه‌بات و له‌ ماوه‌یه‌كی كه‌مدا توانی جێی خۆی له‌ ریزی چاپه‌مه‌نیه‌كانی میلله‌تانی دیدا بكا ته‌وه‌. شایانی باسه‌ كه‌ جگه‌ له‌ گوڤارو رۆژنامه‌ ئه‌رمه‌نیه‌كان، كۆمه‌ڵێك له‌ زاناو خه‌لكی دیش رۆژنامه‌كه‌یان نرخاند هه‌وه‌ پشت گیریان لی كرده‌وه‌و بوونه‌ته‌ دۆست و هاوکاری.

كوردستان له‌ ماوه‌ی ژبانیدا خه‌باتێکی بی وێنه‌ی كرده‌وه‌ چ له‌ بواری ده‌ستنیشان كردنی هێله‌ به‌نه‌. په‌ته‌یه‌كانی بزووتنه‌وه‌ی كوردایه‌تی و چ له‌ چاره‌سه‌ركردنی گه‌روگرفته‌ كومه‌لایه‌تی و ئابوویه‌كانی كوردستاندا. له‌ رووی راپه‌رینیکی چه‌كدارانه‌وه‌ كوردستان به‌م جوړه‌ رووی له‌ جه‌ماوه‌ری كورد كرده‌وه‌ "٥٠٠ گه‌ر به‌ جوړیكی ئاشتیانه‌ قوتابخانه‌ له‌ كوردستاندا نه‌كرایه‌وه‌و بارودۆخی دواكه‌وتویی كورد نه‌ گوێدرا، ئه‌وا ده‌ست به‌نه‌ چه‌ك و ئه‌وه‌ی نووكی شمشیریشی دی ده‌توقی و ملی نه‌وی ده‌كا، بۆ به‌ ئه‌نجام گه‌یشتنیش یه‌كێتی پیویسته‌و خۆ گه‌ر یه‌كیش نه‌گه‌رن ئه‌وا هه‌یج به‌ هه‌یج ناكه‌ن." (كوردستان: ١٨٩٨ ژماره‌: ٧).

كوردستان به‌ ووردی له‌ گه‌روگرفته‌كانی كومه‌لایه‌تی و ئابووری كۆلیۆمه‌ته‌وه‌و چه‌وساندنه‌وه‌ی زه‌حمه‌ته‌ كێشانی كوردستانی خستۆته‌په‌رو، داكوکی له‌ زۆرداران و چه‌وسینه‌ران كرده‌وه‌و شایانی باسه‌ كه‌ نه‌ك ته‌نه‌ رۆشنبیرانی كورد پێشوازیان له‌م رۆژنامه‌یه‌ كرده‌وه‌، به‌لكو جه‌ماوه‌ریكی فره‌ش له‌ زه‌حمه‌تكێشانی كوردستان به‌گه‌رمی به‌ پیری هه‌وه‌ چوون. له‌ بواری زانسته‌یدا كه‌م ژماره‌ی كوردستان هه‌بووه‌ لی نه‌دوی له‌ سالی ١٩٠٠ دا گوڤاری "ئاها نیی" ی ئه‌رمه‌نی ل ١٣٩ نوسیویتی: "زۆربه‌ی زۆری سه‌ر ووتاره‌كانی كوردستان ده‌رباره‌ی زانسته‌ و بایه‌خ دان به‌ خوێنده‌واری ده‌نووسن، به‌ خروۆشه‌وه‌ هاواری كوردان ده‌كاتو کاریان تی ده‌كاو هانیان ده‌داو ده‌یان ووروژینی." له‌ به‌ هه‌یزكردن و پته‌وكردنی برایه‌تی كوردو میلله‌ته‌ ناموسولمانه‌كانی ده‌وله‌تی ووسمانی دا، خه‌باتیكی بی‌ووچانی كرده‌وه‌. له‌و پوه‌وه‌ رۆژنامه‌ی (دروشاكنا) ی ئه‌رمه‌نی له‌ زمانێ سه‌رنووسه‌ری گوڤاری كوردستان هه‌و نوسیویتی: "ئیمه‌رۆ تازه‌ نه‌مام چرو ده‌كات، ئه‌مه‌دمان هه‌یه‌ به‌رگه‌ریت، گومان له‌وه‌دا نیه‌ كه‌ به‌م جوړه‌ له‌ وولاتدا ده‌توانرێ هه‌یزیکێ گه‌وره‌ی دژ به‌ سولتان درووست بكری." (دروشاك، ١٩٠٠، ژماره‌ ١). جێی داخه‌ كه‌ دووبه‌ره‌کی و ناكوکی نیوان ژون توركه‌كان رۆلیكی کاریگه‌ری له‌ چاره‌نووس و دواوژی كورد - ستان دا دی كه‌ ئه‌مه‌ش بووه‌ هۆی ده‌رنه‌چوونی گوڤاره‌كه‌، چونكه‌ له‌و سه‌رده‌مه‌دا كوردستان له‌ چاپخانه‌ی ژون توركه‌كان ده‌رده‌چوو.

ده‌سته‌ی نووسه‌ران

خاوهنی : پرژوهی کوردی یه

به دریژایی سالی ۱۹۸۶ ، شەش ژماره ی لی دەرده چی

نرخي : ۱۵ کرۆنه ، ۶ مارکه بو دەرده وه

ثابوونه : ۸۰ کرۆنه له ناو سوید دا ، ۳۲ مارکه

بو دەرده وه

ژماره ی بانک : ۱۶۵۶ - ۶۶۸

به پرسیار : قهردا توران

دهسته ی نو سه ران : جه مشید حمیدری ، کهمال

عهلی ، مالمیسانژ

ده ریژانی هونه ری : قه مرین

چاپ : بنکه ی چاپه مهنی ئازاد

وینه ی گوڤاره که : هونه رمه ند - کۆسرت جهمال

ناومرۆک

کرمانجی خواروو :

روژنامه ی کوردستان له چه ند دیژیکدا ۵۲

کورتیه که له خه باتی عه بدول ره زاق به درخان ۵۱

باخچه ی شاعیران ۵۴

ئه حمه د موختار جاف و چیروکی مه سه له ی

ویژدان ۴۲

چیروکی ژماره ۳۷

کۆچی دوا یی هیمن ۳۳

کورد له سه رچا وه کانی ئیتالیادا ۲۹

کرمانجی ژووورو :

روژنامه گه رییه کوردی له کرده ستانا

۱ باکور و تورکیا ۰۰۰۰

۱۳ گه رگه ری نوک ئان سوار ی به ته نی - ۲

۱۹ کوردی زاده ئه حمه د رامیزی لژی ۰۰۰۰

ژ وه شانین هیقییه (۱۹۲۱) : هینکه ری

۲۲ زمان ی کوردی ۰۰۰۰

۲۶ هونه رمه نده کی کورد ۰۰۰۰

خوینهرانی بهرێز

له ژماره ی یه کهم دا سۆزمان دابوو که بو

هه ر دوو مانگه جاری چوارچرا پیشکەش خوینهرا -

نی کورد بکهین ، ئومیدمان وایه ئه م ژماره یه شمان

جی ی ره زامه ندیتان بێت .

ئه م ژماره یه مان ده که وینته ریکه وتی ده ر -

چوونی یه کهم روژنامه ی کوردی " کوردستان " ،

که له ۲۲ ی نیسانی ۱۸۹۸ دا له قا هره له لایه ن

مقداد مه دحه ت به درخانه وه ده رچوو .

به م بۆنه یه وه چوارچرا ریزو سۆزی ده گه یینته دا -

مه زرینه ران و هه لسه ورینهرانی گشت روژنامه و گو -

ڤاره کوردیه کان و له هه مان کاتدا پیروزیایی گه ر -

می پیشکەش به نه ته وه که مان ده کات .

هه ر له م ژماره یه دا ، له به شی کورمانجی

ژوو روودا ووتاریکی تاییمتی له سه ر روژنامه گه ری

کوردی له کوردستانی باکور ده خوینده وه .

ده سه ته ی نوو سه ران سوپاسی ئه و برا و ده -

زگایانه ده کات که له نامه کانیا ندا هه ستی کوردا -

نه و پشتگیری خۆیان ده برپیه و سه باره ت به روو -

خساری گوڤاره که و شیوه ی ته کنیکی ده سه ته ی

نوو سه ران به پی ی توانا هه ولی چاره سه رکردنیا ن

ده دات .

چوارچرا له هه ر ژماره یه کیدا تابلوو

به ره مه می هه ونه ری کوردی بلاو ده کاته وه و له و

پوه وه داوا له هه ونه رمه ندانی کورد ده که یه هاو -

کاری چوارچرا بکه ن .

چوارچرا چاوه روانی یارمه تیتان ده کات .

ده سه ته ی نوو سه ران

ÇARÇIRA

Kulturtidskrift pa kurdiska

Argang 1

Nr 2 april 1986

Utgivare: Kurdiska projektet, Risingeplan 3, 163 62 SPANGA

Ansvarig Utgivare: Ferda TURAN

Redaktion: Cemşid HEYDERÎ, Kemal ELÎ, Malmîsanij.

گو فار نیکی، کولتوری، گشتی، یہ

خاکہ لیوے ۱۹۸۶

سائل ۱

ژماره ۷

